

РІВНЕНСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ ГУМАНІТАРНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ПЕДАГОГІЧНИЙ ФАКУЛЬТЕТ
КАФЕДРА ПЕДАГОГІКИ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

Дипломна робота

на здобуття ступеня вищої освіти «магістр»

на тему

**РОЗВИТОК ІНСТИТУТУ ГУВЕРНЕРСТВА В УКРАЇНІ
(ПОЧАТОК ХІХ – ХХІ СТ.)**

Виконала

здобувачка ступеня вищої освіти «магістр»

спеціальності 013 «Початкова освіта»

Креничко Інна Сергіївна

Керівник:

к. пед. н., доц. Міщень О.М.

Рецензент: Невмержицька Олена Василівна,
доктор педагогічних наук, професор, кафедра
загальної педагогіки та дошкільної освіти,
Дрогобицький державний педагогічний
університет імені Івана Франка

Рівне – 2020 року

ЗМІСТ

ВСТУП	3
РОЗДІЛ 1 СТАНОВЛЕННЯ ІНСТИТУТУ ГУБЕРНЕРСТВА В УКРАЇНІ (початок ХІХ – ХХ століття)	9
1.1. Розвиток губернерства європейських держав ХІХ століття	9
1.2. Розвиток губернерської системи України ХІХ — ХХ століть	19
1.3. Відродження губернерства у ХХ — на початку ХХІ століття	41
Висновки до першого розділу	56
РОЗДІЛ 2 ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СУЧАСНОЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ ГУБЕРНЕРСТВА УКРАЇНИ	58
2.1. Розвиток губернерства в Україні початку ХХІ століття	58
2.2. Науково-педагогічний аналіз сучасної педагогічної науки щодо губернерства	69
2.3. Професійно значимі та особистісні риси губернера	85
2.4. Підготовка губернерів в Україні	97
Висновки до другого розділу	104
ВИСНОВКИ	108
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	119
ДОДАТКИ	127

ВСТУП

Актуальність дослідження. Соціально-економічні перетворення в Україні на початку ХХІ століття зумовили суттєві зміни у вітчизняній освітній системі, що викликало появу альтернативних форм освіти й виховання. Розвиток особистісно орієнтованої моделі в сучасному освітньому просторі та законодавче закріплення можливості отримання освіти в сім'ї виявились важливими чинниками, які викликали до відновлення ідею домашнього виховання силами педагога-професіонала. Що сприяло відродженню інституту гувернерства як суспільно необхідного соціально-педагогічного явища. Аналіз сучасної української освітньої системи показує, що зростаючий попит на гувернерів не зумовив гострого дефіциту фахівців цього профілю.

Вітчизняна педагогіка сьогодні знаходиться на новому етапі свого розвитку: інтеграція у європейський та світовий освітній простір, виникнення та відродження альтернативних педагогічних систем, навчальних закладів, удосконалення теоретичних концепцій, розробка шляхів їх упровадження мають на меті окреслити стратегічні цілі й завдання педагогіки майбутнього. Окрім того, сім'я як оптимальне середовище плекання особистості, в умовах нинішнього соціально-економічного, духовного, культурного розвитку суспільства, набуває особливого значення. Саме родина та освітньо-виховні установи й творять життєво необхідний тандем для актуалізації особистісно орієнтованого навчання, соціалізації, формування вихованої інтелектуально обдарованої людини й громадянина відповідно до вимог часу.

Сьогодні альтернативні підходи до виховання підростаючого покоління виникають як виклик діючим освітньо-виховним інституціям, вони тісно пов'язані із змінами у потребах і запитах дітей та їх батьків. Один із них – гувернерство – педагогічна система, що функціонує на основі соціального замовлення й здатна виконувати покладену на неї освітню функцію у взаємодії

з іншими освітньо-виховними закладами, створюючи умови для самореалізації, соціальної адаптації, творчого розвитку й самовизначення особистості.

Реформування державної політики України у сфері освіти базується на створенні основного законодавчого поля освітянської галузі: Національної доктрини розвитку освіти України у XXI столітті; ухвалення законів «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту» (1999), «Про позашкільну освіту», «Про вищу освіту» (2017 р.), Національна стратегія розвитку освіти в Україні на 2012-2021 рр., «Державному стандарті початкової освіти» (2017 р.), Концепція розвитку освіти в Україні на 2015-2025 рр. та інших законодавчих актах. Значна відповідальність у процесі навчання і виховання підростаючого покоління покладається саме на педагога.

Останнім часом багато сімей відмовляються від громадських освітніх установ із-за досить високого рівня захворюваності дітей у них, інші батьки хотіли б дати дітям більш якісну освіту того чи іншого змісту. Сьогодні досить багато дітей, які потребують особливих умов навчання та індивідуального розвитку: діти, що погано адаптуються, важко долають жорстку регламентацію їхньої поведінки, діяльності, напруженість ритму освітньої установи; діти з проявами негативної девіантної поведінки; інтелектуально обдаровані діти. Особлива атмосфера розвитку і спеціального навчання є необхідною і для дітей з хронічними захворюваннями, обмеженими можливостями.

Останніми роками з'явилося багато робіт, присвячених питанням професійної діяльності педагогічних кадрів. Психологами (С. Белічева, І. Зимня, Б. Шапіро) обґрунтовано особистісно орієнтований характер педагогічної роботи як професійної діяльності, її гуманістична спрямованість. Теоретико-методичні аспекти підготовки фахівців у галузі педагогіки розглядаються у роботах С. Архипової, В. Бочарової, Т. Завгородньої, І. Зверевої, І. Іванової, О. Лісовець, Ю. Мацкевич, Л. Міщик, В. Поліщук та ін. Проблеми формування готовності педагогів до здійснення професійної діяльності висвітлено у роботах О. Безпалько, О. Москалюк, С. Пащенко, питання практичної підготовки та формування професійно-етичної культури

педагогів у вищих навчальних закладах досліджено З. Фалинською та О. Пономаренко.

Аналіз стану наукової розробки досліджуваної проблеми доводить, що праці А. Бардінова, М. Верхоляк, О. Звереві, Л. Кобилянської, О. Корх-Черби, Н. Савельєвої, Є. Сарапулової, С. Теплюк, Д. Федоренка присвячено деяким аспектам професійної освіти сучасних домашніх педагогів. Дослідження науковців здебільшого орієнтовані на особливості процесу домашньої освіти підростаючого покоління та генезис інституту гувернерства (О. Баконіна, А. Белова, М. Верхоляк, А. Ганічева, М. Денисенко, О. Зверева, І. Іванович, О. Корх-Черба, Т. Кулікова, А. Любжин, Л. Малєнкова, Л. Пасєчник, Є. Сарапулова, В. Стинська, С. Теплюк, А. Толстїхіна, С. Трошина, Н. Христофорова та ін.); соціокультурні аспекти становлення гувернерства в умовах варіативної освіти (С. Марченко та ін.); психолого-педагогічні основи навчально-виховної діяльності домашніх наставників, гувернерів (І. Іванович, Є. Сарапулова, Б. Свірідов, Т. Тимохіна, Д. Федоренко та ін.); досвід українського народу у родинному вихованні і навчанні (М. Верхоляк, З. Нагачевська, Н. Романюк, Є. Сарапулова, М. Стельмахович, В. Чепурна та ін.). Отже, питання професійної підготовки педагогів до гувернерської діяльності залишаються поза пильною увагою дослідників.

Теоретико-методологічну основу дослідження становлять: положення особистісно орієнтованого (І. Бех, Є. Бондаревська, І. Зязюн, С. Подмазін, В. Сластьонін), системного (В. Афанасьєв, І. Блауберг, В. Садовський, Е. Юдін) підходів; теорія і практика фахівців соціально-педагогічної галузі у вищому навчальному закладі (А. Алексюк, С. Архипова, О. Безпалько, А. Вербицький, Н. Заверико, І. Зязюн, Л. Міщик, О. Мороз, С. Савченко); дослідження щодо про-цесу формування професійних якостей соціального педагога (С. Архипова, В. Бочарова, І. Зверева, І. Зимня, А. Капська, Л. Коваль, І. Козловська, Л. Міщик); наукові роботи, в яких розкрито особливості гувернерства як соціально-педагогічного явища взагалі та діяльності гувернерів зокрема (М.Верхоляк, О. Баконіна, А. Бардінов, А. Белова, А. Ганічева, О. Зверева,

І. Іванович, Л. Кобилянська, О. Корх-Черба, Т. Кулікова, А. Любжин, Л. Малєнкова, Н. Романюк, Н. Савельєва, Є. Сарапулова, Б. Свірідов, В. Стинська, С. Теплюк, Д. Федоренко, Н. Христофорова, В. Чепурна).

Урахування сучасних соціально-економічних, психолого-педагогічних, освітніх проблем вітчизняного суспільства, аналіз філософської, соціально-педагогічної, психологічної й методичної літератури актуалізують проблеми дослідження вимог, які висуваються сучасним суспільством до гувернерів-професіоналів. Тому актуальним є дослідження становлення та розвитку інституту гувернерства України (XIX – XXI ст.) для підготовки майбутніх педагогів до гувернерської роботи в сучасних умовах.

Отже, важливість та актуальність даної проблеми, її недостатнє теоретичне розроблення, важливість з'ясування сутності основних завдань сучасного гувернера зумовили вибір теми нашого дослідження **«Розвиток інституту гувернерства в Україні (початок XIX – XXI ст.)»**.

Мета дослідження – теоретично обґрунтувати та дослідити розвиток інституту гувернерства в Україні та визначити професійно значимі та особистісні риси сучасного гувернера.

Відповідно до мети дослідження визначено наступні **завдання дослідження**:

1. Охарактеризувати розвиток інституту гувернерства XIX століття.
2. Провести історичний аналіз інституту гувернерства України кінця XIX - XX століть.
3. Дослідити стан розвитку інституту гувернерства України XXI століття та охарактеризування сучасну сутність поняття «гувернер».
4. Здійснити науково-педагогічний аналіз сучасної педагогічної науки щодо гувернерства.
5. Розкрити професійно значимі та особистісні риси сучасного гувернера.

Об'єкт дослідження – інститут гувернерства в Україні

Предмет дослідження – історичний розвиток інституту гувернерства в теорії та практиці гувернерської освіти України XIX – початку XXI століття.

Визначені завдання зумовили вибір **методів дослідження:**

теоретичні – аналіз філософської, історичної, соціологічної, психолого-педагогічної літератури для дослідження ступеня розробленості проблеми, визначення теоретичних засад, понятійно-категоріального апарату дослідження; синтез, систематизація та узагальнення науково-теоретичних та методичних матеріалів для розкриття сутності та особливостей гувернерської діяльності педагогів;

емпіричні – опитування гувернерів-практиків, замовників послуг гувернерів щодо можливостей професійної підготовки майбутніх педагогів до гувернерської діяльності.

Хронологічні межі дослідження: верхня межа – верхня межа: початок ХІХ століття, століття розквіту гувернерства як системи домашнього виховання й навчання, гувернерство перетворюється на органічну складову імперського освітньо-виховного механізму, приймаються закони, якими передбачений майже абсолютний контроль системи домашнього виховання й навчання; **нижня межа** – сучасний стан розвитку інституту гувернерства в Україні ХХІ століття.

Практичне значення результатів дослідження.

Результати дослідження можуть бути використані у підготовці педагогів, педагогів-гувернерів до гувернерської діяльності у закладах вищої освіти, у системі профорієнтації та перепідготовки педагогів, у роботі центрів підготовки гувернерських кадрів, у здійсненні профорієнтаційної роботи із старшокласниками, безпосередньо у практиці роботи з дітьми, що потребують індивідуального патронату та виховуються у домашніх умовах або умовах, що наближені до таких, у самоосвітній діяльності студентів, гувернерів-практиків.

Апробація результатів дослідження. Основні результати проведеного дослідження, а також основні положення і загальні висновки обговорювалися на наукових семінарах та засіданнях кафедри педагогіки початкової освіти педагогічного факультету Рівненського державного гуманітарного університету; звітних науково-практичних конференціях РДГУ (2019 – 2020 рр.); Регіональна науково-практична інтернет конференція «Сучасний вчитель

початкової школи: досвід, пошуки та перспективи» (27 листопада 2019 р.); Всеукраїнська науково-практична е-конференція «Імплементція інклюзивної освіти в контексті реформування Нової Української школи» (28 квітня 2020 р.).

Відповідно до дослідження теми були опубліковані такі **публікації**:

Креничко І.С. Гувернерство як соціально-педагогічна проблема. // Професійний розвиток педагога: збірник матеріалів регіональної науково-практичної конференції. М. Рівне, 27 листопада 2019 р. Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2019. С. 207-210.

Креничко І.С. Допомога гувернера у соціалізації дітей з особливими освітніми потребами // Професійний розвиток педагога: збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної е-конференції. М. Рівне, 28 квітня 2020 р. Рівне: Рівненський державний гуманітарний університет, 2020. С. 63-65.

Структура й обсяг дослідження зумовлена логікою дослідження і складається із вступу, двох розділів, висновків до кожного розділу, висновків, списку використаних джерел (усього 86 найменувань) та додатку. Загальний обсяг роботи становить 130 сторінки, з них основного тексту – 118 сторінок. Магістерська робота містить 1 рисунок та додаток.

РОЗДІЛ 1

РОЗВИТОК ГУВЕРНЕРСТВА В УКРАЇНІ (XIX – XX століть)

1.1. Розвиток гувернерства європейських держав XIX століття

Сучасні історико-педагогічні дослідження вітчизняної та зарубіжної науки щодо розвитку інституту гувернерства в Україні та зарубіжжя здебільшого орієнтовані на особливості процесу домашньої освіти підростаючого покоління та генезис інституту гувернерства досліджуються такими науковцями, як О. Баконіна, А. Белова, М. Верхоляк, А. Ганічева, М. Денисенко, О. Зверева, І. Іванович, Л. Кобилянська, О. Корх-Черба, Т. Кулікова, І. Леонова, Л. Малєнкова, Л. Маценко, Л. Пасечник, Н. Савельєва, Є. Сарапулова, С. Теплюк, А. Толстіхіна, С. Трошина, Н. Христофорова, О. Шароватова та інші [8].

За твердження М. Верхоляк, XIX століття, особливо його початок, — це період реставрації, спроба поновити зруйноване в епоху Просвітництва. На противагу надмірній увазі до інтелекту високо цінується ірраціональне у житті: почуття, фантазія, народна творчість [10, с. 25].

Зокрема, у «Білій книзі національної освіти України» зазначається, що у XIX столітті вищого розквіту, сягає наука, розвиваючись небаченими темпами. Відбулась диференціація на групи, з яких природничі, соціальні та психологічні науки розвивались особливо потужно, впливаючи на різні аспекти життя, зокрема на напрями в педагогіці: природничо-науковий, психологічний, соціологічний. Історія розвитку гувернерства в Україні тісно пов'язана із розвитком педагогічної думки Європи [8].

На чолі освітнього руху європейських народів у XIX столітті стоїть Німеччина. У дослідженні М. Верхоляк зазначено, що починаючи з 70 р. ХУІІІ ст., одночасно із завершенням епохи Просвітництва, і охоплюючи першу чверть XIX ст., відбувається багатолітня діяльність швейцарського педагога Йоганна-Генріха Песталоцці. Вона має непересічне реформаторське значення в історії всесвітньої та української педагогіки, відкриває нову епоху в історії освіти й

виховання, і педагогіка XIX століття, особливо психологічного спрямування, значною мірою залежить від діяльності німецького педагога [10, с. 26].

Діяльність Й.Г. Песталоцці проходила у два періоди. Перші 30 років присвячені теоретичній розробці, наступні 30 років - практичній діяльності.

Відомий педагог Й.Г. Песталоцці довів, що елементарне виховання починається від народження, з моменту отримання людиною «відчуттів і сприймань». Більш ранні стадії виховання мають найважливіше значення, тому ними переважно й мусить цікавитись педагогіка. «Мати дає своїм дітям першу фізичну їжу, вона ж призначена давати їм і першу духовну». При цьому мати повинна керуватись педагогічними знаннями. Якщо вона сама не може виховувати дитину, на думку Й.Г. Песталоцці, її доцільно замінити наставником (гувернером), який має спеціальну наукову й практичну підготовку. Гувернеру необхідно організувати навчання й виховання за системою, наближеною до материнської, тому що у житті дитини він фактично замінить батьків. Й.Г. Песталоцці пропонував розроблені ним способи передачі знань, які, на його погляд, повинні бути настільки елементарними, щоб застосування стало доступним навіть простим людям. Проте провідною метою діяльності наставника Й.Г. Песталоцці називає не навчання дитини, а її моральне удосконалення, якому все інше підпорядковується [17, с.77-105; 23, с. 298-391; 34]. Усі свої рекомендації Й.Г. Песталоцці випробував на практиці.

Найвідоміша заповідь Й.Г. Песталоцці — «Індивідуальність дитини повинна бути для педагога священною». Саме завдяки індивідуальній орієнтації, виховні й навчальні методики, розроблені Й.Г. Песталоцці, стали невід'ємними складовими гувернерської практики у багатьох країнах. Ці методики використовувались не тільки для роботи з фізично й морально здоровими дітьми. Їхня висока ефективність виявилась у колоніях для сліпих, глухонімих, для малолітніх злочинців та ін. [10, с. 27].

Теорії засновника філософської течії у педагогіці І. Канта мали кардинальний вплив на погляди й діяльність представників усіх педагогічних орієнтацій XVIII століття та XIX століття. Педагогічна практика і досконале

знання творів Дж. Локка, Ж.-Ж. Руссо та ін. дозволили І. Канту виробити власну систему поглядів на виховання. З цією системою він знайомить студентів Кенігсберзького університету на своїх лекціях з педагогіки. Система мала великий успіх, тому один з учнів І. Канта — Рінк — у 1803 році видав курс лекцій свого вчителя окремою книгою «Про педагогіку» [10, с. 27; 34].

Відповідно до досліджень Є.Г. Сарапулової, найбільш яскравими представниками психологічної течії у педагогіці, послідовниками Й.Г. Песталоцці були Й.Ф. Герbart, А. Дістервег, Ф. Фрьобель. Й.Ф. Герbart був наступником І. Канта на кафедрі філософії й педагогіки і прибічником виховних ідей Й.Г. Песталоцці. Геніальній чуйності Й.Г. Песталоцці бракувало наукової теоретичної основи й систематизованості. Цю прогалину ліквідував талановитий німецький педагог Й.Ф. Герbart. Він здійснив наукове обґрунтування психологічної основи у педагогіці й об'єднав педагогічні знання у цілісну систему. Й.Ф. Герbart можна з упевненістю зарахувати як до психологічної, так і до філософської течії у педагогіці. Його педагогічні твори, написані під впливом літературно-наукового стилю І. Канта, відзначаються логічністю, філософською побудовою і широтою поглядів [37].

Життя Й.Ф. Герbart було тісно пов'язане з гувернерством. Його педагогічні праці мають чітке, глибоке теоретичне обґрунтування, і, водночас, носять прикладний характер. По-друге, провідною думкою герbartовської педагогіки виступає індивідуалізація навчально-виховного процесу і досконале вивчення кожної дитини та розроблення стратегії й тактики педагогічного впливу, оптимального саме для цього, конкретного індивіда [10, с. 28].

Й.Ф. Герbart одержав хорошу домашню освіту і виховання. Його вихователями і вчителями були мати — надзвичайно освічена жінка — і домашній наставник Ульце. Й.Ф. Герbart був всебічно обдарованою дитиною, що виявилось у ранньому віці. Мати й наставник усіляко намагались сприяти якнайповнішому розвитку всіх його талантів. Іще в дитячому віці майбутній педагог познайомився з багатьма методами й прийомами формування всебічно розвиненої особистості.

На основі власного досвіду Й.Ф.Герbart висловив думку, що педагогічний досвід здобувається виключно при вивченні окремих індивідів в умовах особистісно орієнтованого домашнього виховання. Школа дає поверхове знайомство з психологією дитини, тому високого рівня кваліфікації можна досягти після проходження гувернерської практики [37, с. 196-198; 19].

Й.Ф. Герbart — один із небагатьох філософів, які торкалися педагогічних проблем не побіжно, а перетворювали їх на галузь своїх філософських досліджень. Вчений розглядає педагогіку як сферу застосування й перевірки теоретичних висновків етики і психології. Працюючи професором університету, видає «Підручник психології» й двотомну працю «Психологія, як наука, знову обґрунтована на досвіді, метафізиці й математиці». У 1831 році виходять у світ його «Листи про прикладення психології до педагогіки», у 1841 році — «Нариси лекцій з педагогіки» [10, с. 29; 19].

Вчений був переконаний, що невдачі у діяльності педагога й гувернера, залежать від низьких знань з психології. У творах Й.Ф.Герbart розглянуто питання успішного застосування психологічних механізмів у педагогічному процесі. Науково обґрунтував виховний характер навчання і детально розробив загальні методичні рекомендації для викладання усіх дисциплін.

З шістдесятих років XIX ст., вплив Й.Ф. Герbart на теоретичну й практичну педагогіку стрімко зріс. Створюється школа «педагогів-герbartіанців», засновуються педагогічні товариства, вчительські семінарії й практичні школи, у яких впроваджується його теорія. Найбільш сильного впливу герbartовського вчення зазнає німецька педагогіка. З Німеччини ідеї Й.Ф. Герbart проникають в інші країни світу, зокрема і в Україну [19, с. 5-7].

Й.Ф.Герbart, І.Кант, Й.Г.Песталоцці ставили за мету виховання освіти морального характеру. Й.Г.Песталоцці для реалізації мети застосовував засоби зовнішнього впливу на вихованця. І.Кант використовував виховання і спонукав дитину до самовиховання. Й.Ф.Герbart досягав мети шляхом надання пріоритету розумовому вихованню. Представник психологічної течії у педагогіці німецький педагог Ф. Фрйобель ішов до цієї ж мети через

формування почуттів і волі дитини. Практично застосувати свої ідеї Ф. Фр'обель зумів лише на рівні дошкільного виховання, хоча його принципи, викладені у філософських творах, розроблені для усіх вікових рівнів [10, с. 29].

У 1816 році Ф. Фр'обель засновує у селищі Кейльгау виховний заклад, до якого зараховує дітей віком від 7 до 10 років і навчає та виховує їх до вступу в університет. Робота з дітьми будувалась за зразком сімейно-гувернерського виховання. Педагог переконується на практиці, що дитина 7-10 років — це вже певним чином сформована особистість, тому для отримання оптимального результату виховання й навчання доцільно розпочинати від її народження. У 1826 році виходить у світ знаменитий твір Ф. Фр'обеля «Про виховання людини», у якому викладені його основні положення щодо організації виховання й освіти дитини [19; 23-37].

Оригінальність ідей Ф.Фр'обеля виявляється у наполегливому втіленні думки, що дитина — істота творча. За переконанням Ф.Фр'обеля, творчі здібності дитини переважають здатність сприймання, тому навчально-виховний процес повинен орієнтуватись на всебічний розвиток творчого потенціалу вихованця. Система Ф.Фр'обеля становить методіку такої роботи з дитиною. Адже кожна дитина наділена своїми здібностями, педагог рекомендує індивідуальний підхід до кожної дитини. На думку Ф.Фр'обеля, у системі суспільного, колективного виховання й навчання повинні переважати гувернерські, особистісно орієнтовані підходи [17, с. 77-105]. Більшість гувернерів, зокрема на території сучасної України, у XIX - на початку XX ст. організовували виховання й навчання дітей у сім'ях за методикою Ф.Фр'обеля.

У дослідженні Є. Сарапулової вказується, що продовжувачем справи Й.Г.Песталоцці став німецький педагог А. Дістервег. Після навчання у Тюбінгенському університеті А.Дістервег спершу працював домашнім учителем, пізніше вчителював у школах [10, с. 31]. Завдяки своїй працьовитості А.Дістервег удосконалив навчальний процес, розробляє і науково обґрунтовує принципи дидактики. А.Дістервег також довів необхідність навчання і

виховання не тільки вищих, але й нижчих класів суспільства, аби нижчі класи не стали загрозою суспільному порядку [37].

Виховні погляди А.Дістервега розкриті в роботі «Керівництво до освіти німецьких учителів» та численних статтях на педагогічні теми. Так само, як і Й.Г. Песталоцці, А.Дістервег визнає, що виховання повинно бути природовідповідним: забезпечувати гармонійний розвиток як фізичних, так і духовних задатків дитини. Тому А. Дістервег вважає для педагога важливими знання фізіології й психології, які допоможуть наставникові знайти правильні засоби педагогічного впливу на дитину в кожний період її розвитку. Вчений вирізняє три стадії розвитку особистості: 1. Стадія відчуттів - духовна діяльність, пов'язана із зовнішнім впливом. 2. Стадія звички й фантазії. У індивіда утворюються уявлення, стійкі настрої, звички й навички. Стадія боязкого ставлення до самостійності. Прагнення до імітацій і повторень. 3. Третя стадія - вільне самовизначення. Душа позбавлена залежності. Вона вільна й самостійна, діє, виходячи із внутрішніх спонук [19; 23; 37].

А.Дістервег першим звернув увагу сучасників на те, що виховання повинно бути не тільки природовідповідним, а й культуровідповідним. Під цим поняттям розуміємо, що «при вихованні необхідно брати до уваги умови місця й часу, в яких народилась людина і в яких їй доведеться жити», тобто всю сучасну культуру в широкому і всеохоплюючому значенні слова, зокрема, культуру країни, яка є батьківщиною дитини.

А.Дістервег розробляє «ідеальну» систему виховання «активної, освіченої, культурної особистості». Провідні характеристики системи такі:

- Ведеться спостереження за розвитком дитини, вивчення досліджень психологів та природодослідників. Педагог дотримується законів природовідповідності у вихованні. Оскільки розум і природа узгоджуються між собою, то вказаний метод, за переконанням А. Дістервега, «є розумним».

- Вчений називає свою систему також психологічною і раціональною, оскільки вона «постійно діє свідомо, виходить з чітко усвідомлених основ». Система розглядає дитину як органічну істоту, яка розвивається під впливом

«зовнішнього збудження» за притаманними їй природі законами. У системі використовується органічний «зовні збуджуючий і зсередини розвиваючовиховуючий метод».

- Система орієнтована на природовідповідний розвиток усіх задатків у послідовності, запрограмованій природою. Значна увага надається укріпленню фізичних сил і духовних задатків вихованця, розвиткові його почуттів, мислення, волі. Виховання спрямоване на розвиток «енергійного характеру». Коли у духовному плані моральність є коренем і основою духовного життя, то «метод» передбачає «елементарне моральне виховання».

- Істинне пізнання засноване на чуттєвому реальному досвіді, отже у системі використовується наочність («наочний метод»). Істинне призначення людини полягає у прагненні «здійснити ідею істини, добра й краси, у яку вкладений етичний, моральний і релігійний зміст. Тому система вирізняється етичним, моральним, гуманістичним та релігійним характером». Людині неможливо нав'язати хороших якостей ззовні. Вона може надбати їх лише власними зусиллями й старанністю. Тому система постійно спонукає вихованця до самостійності [19; 23; 37].

Вільне самовизначення являє у формальному розумінні основну мету виховання. Досягнення мети відбувається завдяки застосуванню «протестантських методів виховання». Людська природа в кожній людині уособлюється у своєрідному вигляді, отже система характеризується як «індивідуальна»: вона передбачає повагу до індивідуальності, сприяє її розвиткові та виявленню її оригінальності. Окрема людина з'являється на світ у певному місці й у певний час і має за собою минуле, відштовхуючись від якого їй слід діяти в сучасному і створювати майбутнє. Відповідно, правильний спосіб навчання і виховання спрямовується на вирішення культурно-історичного завдання. Дитину ознайомлюють із загальнолюдськими й національними досягненнями, враховуючи місце й обставини її проживання.

Представниками природничо-наукового напрямку в педагогіці були Г. Комб і Д. Юменс. На їхню думку, суттєвими для дитини, були ті знання, які

обумовлювались новітньою наукою. Перш за все, знання фізичної (анатомія, фізіологія) і духовної (психологія) організації людини. На другому місці - взаємодія людини з природою. На третє - стосунки людини з людьми: моральні, соціальні, політичні. На четвертому - релігійне виховання [19].

За прикладом А. Дістервега, адаптовану до умов ХІХ століття, систему індивідуального домашнього виховання описує у ґрунтовній педагогічній праці «Виховання розумове, фізичне й моральне» відомий англійський вчений Г.Спенсер. Г. Спенсер не мав власного педагогічного досвіду. Він зафіксував освітньовиховну систему родинного виховання, розроблену його батьком - відомим педагогом. Система була доповнена, розширена і в обробці вченого набула цілісного логічно завершеного характеру. Основою педагогічного процесу Г.Спенсер вважав глибоку обізнаність наставника в галузі практичної психології. Вихованню відводиться складна роль навчити дитину пристосовуватись до навколишньої природи й людської спільноти, створювати систему внутрішньої гармонії індивіда й суспільства. Таким чином, завданням виховання є підготовка до життя - навчити вихованця піклуватися про фізичне здоров'я; розвивати його розум; підготувати до професійного ведення справи, створення щасливої сім'ї, виховання дітей; навчити виконувати обов'язки громадянина у суспільстві [19].

Теорія виховання Г.Спенсера являла собою досконало й глибоко розкриту вузькоіндивідуальну систему домашнього виховання. Це була талановита система, чітка, науково пояснена, практично спрямована. Вона була визнана гувернерами всіх країн. Принцип виховання — надбання наукових знань — Г.Спенсер застосовує до виховання розумового, фізичного й морального. Значне місце у системі відводиться збереженню здоров'я дитини [10, с. 32].

Соціологічна течія у педагогіці ХІХ століття має багато спільного із психологічною. Вони не заперечують одна одної. Різна термінологія вказує винятково на акценти, розставлені у кожній з них. Прибічники соціологічної течії дивляться на виховання як на процес соціального розвитку, вважаючи метою виховання підготовку індивіда до життя і діяльності у суспільстві, до

успішної участі його в економічній, соціальній та політичній діяльності. Тому цінуються ті знання, які є корисними для індивіда як для члена суспільства, насамперед, природничі й соціальні науки. Так само тісно, як із психологічною, соціологічна течія поєднана з природничо-науковою.

Представник соціологічної течії Ф.Уорд вказував на те, що виховання є більш важливою соціальною функцією, тому воно повинне знаходитись під ретельним наглядом держави.

Дж. Ст. Мілль — розглядав виховання як один із засобів (подібно до закону, церкви) суспільства й держави для контролю та впливу на народ. Засіб діє через навіювальну силу ідеї та впровадження знань.

Наступна версія виховання в соціологічній течії полягає у твердженні, що людська еволюція є пристосуванням людства в цілому до навколишнього середовища. Два основних засоби оптимального пристосування людства до життя в навколишньому середовищі: законодавство і контрольована державою освітньо-виховна система [10, с. 32-33].

Не всі діти за станом здоров'я та з інших причин могли відвідувати гімназії чи реальні училища, тому гувернерська система з ХІХ століття остаточно зорієнтована на підготовку дітей до вступу у вищі навчальні заклади. Набір до гімназій і реальних училищ відбувався на конкурсній основі. Тому, в обов'язки домашнього наставника чи домашнього вчителя входила підготовка дитини до успішного складання вступних іспитів. Таким чином, гувернери ХІХ століття змушені бути висококваліфікованими спеціалістами в галузях навчання і виховання, а отже здобувати спеціальну педагогічну підготовку.

На державному рівні здійснюється підготовка вчителів. Масово відкриваються вчительські семінарії, іноді у комплексі з практичними школами (школи у семінарії, де майбутні вчителі навчаються застосовувати теоретичні знання на практиці), підвищують заробітну плату вчителям і гувернерам, збільшують державні витрати на освіту. З'являється мережа притулків для навчання глухих, сліпих, розумово відсталих дітей. Створюються навчально-

виховні заклади для сиріт, дитячі садки. Виховання у них здійснюють наставники-гувернери (їх називають наглядачами чи вихователями) [10, с. 33].

У Німеччині масово відкриваються жіночі курси та гімназії. До рівня освіченості жінок-гувернанток висуваються високі вимоги, аніж у попередні століття. Водночас, гувернантки отримують більші можливості для підвищення рівня своєї кваліфікації. Цьому сприяє і система безкоштовної освіти [19].

У Франції в XIX столітті майже половину учнів складали пансіонери, які виховувались під ретельним наглядом гувернерів. У 1882 році у Франції був прийнятий закон про обов'язкову загальну початкову освіту. Він передбачав суворий контроль не тільки за роботою навчальних закладів, але й за системою домашнього навчання як складової загальнодержавної освітньої структури. Статтею 16 визначались форми контролю і регуляції змісту та якості домашньої освіти: «Діти, які отримують домашнє навчання, зобов'язані щороку складати іспити з тих дисциплін і в тому обсязі, щоб не відстати за рівнем знань від учнів шкіл». Потім вказувався склад екзаменаційної комісії (під головуванням інспектора народних училищ). Далі у законі зазначалось: «Якщо пізнання дитини виявляться недостатніми і комісія не знайде для цього ніяких виправдань, батьки, отримавши повідомлення про результати іспитів, повинні протягом тижня обрати державну чи приватну школу, відвідування якої надалі стає для дитини обов'язковим» [10, с. 34].

Англія у XIX столітті здійснювала підготовку вчителів для усіх типів шкіл. На високому рівні знаходилась спеціальна професійна підготовка гувернерів і гувернанток. Посилена увага до гувернерської системи пояснювалась тим, що в Англії в усіх типах шкіл і у суспільстві в цілому виховний елемент домінував над освітнім. За провідну педагогічну мету визнавали формування самостійної, практичної, здорової особистості — «джентльмена» чи «леді» [10, с. 34; 19].

При усій різноманітності виховних систем розвиток освіти й виховання в різних країнах у XIX столітті має багато спільного. Освіта стає світською і переходить під контроль держави. До організації освітньої справи активно залучається громадськість. Окрім загальної освіти надаються професійні

знання. Покращується підготовка вчителів. Посилена увага звертається на фізичне виховання та на військову підготовку. Гувернерство перетворюється на контрольовану державою суспільно освітньо-виховну систему [10, с. 35].

Освітньо-виховна система великих європейських держав внесла вагомий внесок у освітні системи Австрійської та Російської імперій до складу яких входили землі України. Тому спостерігався значний вплив на навчально-виховні системи Австрійської та Російської імперій.

1.2. Розвиток гувернерської системи України XIX - XX століть

Розглянувши історичний розвиток інституту гувернерства європейських держав, ми встановили, що розроблені методики навчально-виховної системи відомих європейських педагогів мали високі результати у навчанні та вихованні молодого покоління, а їх застосування широко запроваджувалося в освітній системі Австрійської та Російської імперій, до складу яких входили українські землі.

Гувернерські виховні системи Європи XIX - початку XX ст. продовжують розвивати традиції попередніх століть. Вони також істотно доповнюють їх, орієнтуючись на вирішення наступних педагогічних питань: 1. Спонування дитини до самовиховання. 2. Зміна стилю виховання, пов'язана з віковими особливостями дитини і переходом її до іншої вікової групи. 3. Культуровідповідність виховання. 4. Попередження та усунення перевтоми і нервових розладів. Серед країн світу в галузі індивідуального домашнього виховання і навчання лідерство здобула Російська Імперія [8; 10; 27; 32; 37].

У історичних дослідженнях зазначено, що з кінця XVIII століття і до 1917 року частини роздробленої України стають складовими Російської і Австро-Угорської імперій. Європейський вплив відразу позначається на системі виховання й освіти західно-українських земель. Освітньо-виховна система будується там переважно за німецьким зразком [53].

Значна частина України увійшла до складу Російської Імперії, тому все, що стосується освіти Російської Імперії, стосується також і України. Саме про розвиток гувернерства на цій території збереглися детальні відомості. Перш ніж розпочати аналіз стану гувернерства в російській державі у ХІХ столітті, стисло охарактеризуємо попередні події, які мали безпосередній вплив на систему домашнього навчання і виховання ХІХ століття [27; 37; 53].

За визнанням самих російських дослідників історії педагогіки, зокрема В. Роднікова, у ХІV-ХV столітті грамотність у Московській Русі «падає до найнижчого рівня» [10, с. 27]. Занепокоєні московські царі на початку ХVІІ століття починають викликати з Києва та Європи вчених для «навчання руської молоді». Відкривається ряд навчальних закладів. Уряд всіляко заохочує батьків посилати дітей до школи.

За наказом Катерини ІІ інтенсивно вивчаються і впроваджуються на території імперії західні педагогічні системи, теоретично обґрунтовуються вітчизняні педагогічні проекти, розширюється мережа закритих чоловічих і жіночих навчальних закладів для дворянських дітей. Освітньо-виховна робота у цих закладах будувалась за системою російського педагога І.І. Бецького. У 5-6-літньому віці батьки віддавали дітей до навчально-освітньої установи і не мали права спілкуватись з ними протягом 15 років — аж до повного завершення синами й доньками курсу навчання. Дітей не відпускали додому ні на вихідні, ні на канікули, щоб сім'я не зіпсувала їхніх манер [49; 53].

Небажання багатьох родин віддавати своїх дітей у закриті навчальні заклади, на довгі роки відлучаючи їх від сім'ї, з одного боку, і прагнення дати дітям освіту й виховання, відповідні їхньому стану в суспільстві, з іншого боку, створили в тогочасній Російській Імперії об'єктивні умови для інтенсивного розвитку й процвітання гувернерства як системи домашнього навчання й виховання [37].

Часто гувернерами в знатних родинах працювали люди, які відзначалися високою ерудицією й високими моральними якостями. Іноді гувернер сам був знатною титулованою особою. До нас дійшли відомості про живописця й

музиканта графа Монфора — губернатора О.С.Пушкіна. В архівних документах часто згадується ім'я К.І. Мая, який був губернатором Андрія Дашкова — молодшого сина міністра юстиції Російської Імперії Д.В. Дашкова (літератора й любителя старовини). Пізніше К.І. Май став засновником Петербурзької приватної школи, відомої не лише в Росії, а й у Європі [23].

У художній літературі можна знайти інформацію про губернаторів і домашню систему навчання й виховання. З великою симпатією розповідали про губернаторів С.Аксаков - «Дитячі роки Багрова-онука», О.Герцен -«Колишні й думи», О. Толстой - «Дитинство Микити», Л.Толстой — «Дитинство». Відомі й твори, у яких губернатори змальовані як негативні персонажі: в О. Пушкіна «Капітанська донька»; у Д.Фонвізіна в «Недорослі» [10; 37],

Губернаторське виховання передбачало формування у дитини рис характеру і стереотипу поведінки, відповідних до статі. Вихованням хлопчиків займалися губернатори, а вихованням дівчаток - губернаторки. При навчанні й вихованні якнайповніше враховувались бажання батьків та індивідуальні особливості кожної дитини. В моді було приставляти до дитини губернатора-іноземця.

Обов'язки губернатора відрізнялись залежно від домовленості з батьками вихованців. Губернатор міг: 1) навчати усіх необхідних наук і виховувати своїх підопічних, перебувати при них невідлучно цілодобово: годувати, гуляти з ними тощо; 2) працювати разом з учителем чи кількома вчителями, тільки стежити за дітьми, щоб вони навчались; формувати у підопічних хороші манери; всюди супроводжувати вихованців; 3) виховувати і навчати іноземних мов, танців, музики та інших вишуканих мистецтв. Часто разом з губернатором до хлопчика приставляли дядька-служника, а до дівчинки — служницю, які одягали, купали, розважали й охороняли дітей [10; 27; 32; 37].

У ХІХ столітті в губернських містах імперії за наказом царя відкриваються гімназії [37]. Для вступних іспитів у гімназію необхідна була серйозна підготовка, тому наймати губернаторів чи домашніх вчителів перетворювалося з моди у необхідність. Послугами губернаторів і домашніх вчителів тепер прагнуть

користуватись не тільки представники вищої аристократії, а й середніх прошарків суспільства: купці, буржуазія, чиновники та ін. [37].

Відповідно до дослідження М. Верхоляк, розвиток гувернерства в Російській Імперії (й Україні) у XVII-XX століттях до 1917 року проходило в два етапи. Перший етап охоплює XVII століття і триває до реформи 1 липня 1834 року. Його можна охарактеризувати як експериментально-дослідний. Діяльність гувернерів регламентувалась наказами царя та розпорядженнями заснованого у 1802 році Міністерства народної освіти. Був виданий указ, який зобов'язував гувернерів та вчителів-іноземців мати атестат, виданий Академією наук або Московським університетом на основі успішного складання спеціальних іспитів. З 1804 р. атестати почали видавати й гімназії. Гувернерам без атестатів загрожувало вислання з країни, а сім'ям, які наважилися б допустити до своїх дітей таких педагогів, — штраф 100 рублів [10, с. 35].

Проте законодавчі акти цього періоду не так скеровували діяльність гувернерів, як ставали засобом реагування на ті чи інші прорахунки й негаразди, що виникали в освітньо-виховній галузі. Відбувалось накопичення практичного досвіду як у педагогічній, так і в юридичній сферах. У цей період фактично не існувало ретельно розроблених сучасних (для того часу) вітчизняних методичних рекомендацій з питань створення оптимальної системи домашнього виховання. Недостатньо було також і перекладної літератури за цією тематикою. Уряд позитивно оцінює існування гувернерства в Імперії, в результаті чого посади гувернерів у 1811 році впроваджуються у навчальних закладах закритого типу. Такі посади дали змогу, наскільки це дозволяла сама система закритих навчальних закладів, оптимально поєднати позитивні риси колективного й індивідуального виховання та навчання [10, с. 35].

Положенням від 1 липня 1834 року розпочинається другий етап розвитку гувернерства в імперії, який триває по 1917 рік включно. Другому періоду притаманні: 1) чітка законодавча регламентація, яка враховує усе: від глобальних загальних структур підготовки кадрів, обсягу роботи гувернера, окладу, пенсійного забезпечення до найдрібніших нюансів у цій сфері; 2) поява

значної кількості науково-методичних праць вітчизняних вчених (педагогів, медиків, літературознавців та ін.) і перекладних науково-методичних робіт, присвячених проблемам домашнього виховання й навчання дитини; 3) визнання урядом і суспільством важливості місії гувернерства в підготовці майбутньої великодержавної еліти; 4) свідоме, цілеспрямоване використання урядом і панівними класами гувернерства для реалізації своїх політичних, економічних та ідеологічних проектів [27; 32].

М.Верхоляк у своєму дослідженні, зазначає, що практика XVIII — початку XIX століття продемонструвала доцільність видання циркуляру про поділ гувернерів (гувернанток) на групи за рівнем їхньої професійної підготовки і родом діяльності: 1) домашні наставники (наставниці) і 2) домашні вчителі (вчительки). Домашні наставники (наставниці) мали право і виховувати, і навчати дітей. Домашні вчителі та вчительки (фахівці вузької спеціалізації), згідно існуючого законодавства, могли тільки навчати дітей. Спеціалістам, які належали до першої групи, дозволялось працювати гувернерами також в освітньо-виховних установах закритого типу [10, с. 36].

Після 1 липня 1834 року регламентація стає всеохоплюючою:

- на державному рівні визначаються кваліфікаційні й особистісні вимоги до гувернера, в результаті чого далеко не кожний член суспільства може претендувати на цю посаду;

- визначаються дозволені урядом підручники й книги для читання;
- розробляється система реєстрації гувернерів і домашніх вчителів у кожній губернії, система звітності й система оцінювання керівництвом у галузі освіти роботи цих педагогів [37].

Домашніми наставниками дозволялось працювати особам, які завершили повний курс навчання, склали іспити і отримали атестат із званням «Дійсного студента» чи диплом про присвоєння вченого ступеня в одному з університетів Російської Імперії або здобули вчений ступінь у духовній академії. Домашніми наставницями ставали дівчата, які пройшли повний курс загальноосвітньої та професійної підготовки у навчальних закладах 1-го розряду відомства

Імператриці Марії, закінчили восьмий, педагогічний, клас Маріїнських жіночих гімназій чи гімназій Міністерства народної освіти й були нагороджені золотою чи срібною медаллю. Дівчата, не удостоєні нагородження медаллю, могли працювати домашніми вчительками [27].

Теоретичні знання у навчальних закладах не були самоціллю. З VI класу, дівчатка вчилися застосовувати теорію на практиці, проводячи уроки додаткові й індивідуальні заняття з ученицями молодших класів гімназії [37].

Вихованка жіночої гімназії, яка за показниками успішності навчання удостоювалася звання домашньої наставниці або вчительки, зобов'язана була обміняти атестат про завершення навчання на свідоцтво, яке видавалося у канцелярії попечителя навчального округу. Свідоцтво дозволяло розпочати педагогічну діяльність у сім'ях чи навчальних закладах [27].

Вихованням у родині дітей дошкільного віку і домашнім навчанням дозволялося займатися також випускницям однорічних вищих жіночих курсів, хоча їхні свідоцтва не прирівнювалися до свідоцтв домашніх наставниць.

Домашніми вчителями у вільний від основної роботи час без складання додаткових іспитів мали право працювати: 1) вчителі гімназій і міських училищ зі стажем не менше трьох років; 2) священики і дяки [37].

З другої половини XIX століття кращим гімназістам старших класів та студентам університетів педагогічна (у гімназії) або вчена (в університеті) ради дозволяли у вільний від занять час заробляти проведенням приватних уроків (репетиторством). У Державних архівах Києва збереглися документи, які засвідчують, що у 2-ій Київській чоловічій гімназії на засіданнях педагогічної ради неодноразово розглядалися прохання учнів старших класів про надання їм свідоцтва, яке давало право займатися репетиторством. Йдучи назустріч гімназістам з бідних сімей, адміністрація ставила єдину умову — 100 % успішність. У протоколах зафіксовано: «Слухали: прохання учнів VII класу Бейзвана Казимира, Чоповського Цезарія та V класу Лазова про дозвіл їм займатися репетиціями виданням їм відповідного свідоцтва. Зважаючи на успіхи та поведінку вказаних осіб, одночасно і на недостатність їх засобів для

продовження свого навчання, визначили: видати усім згаданим особам свідоцтва» [32], «...беручи до уваги оцінки... видати означеним особам свідоцтва на право займатися репетиціями, за винятком Скорупського, визначивши... відмовити йому до виправлення зі стародавніх мов» [32].

Усі інші особи, які претендували на звання домашніх вчителів, зобов'язані були скласти спеціальні іспити. Іспити проходили у Київській губернії - в університеті Святого Володимира, у Чернігівській - в Ніжинському ліцеї князя Безбородька, в інших губерніях - у гімназіях [37].

Іспити на звання домашнього вчителя (вчительки) не виходили обсягом за межі курсу повітового училища. Особи, які не мали атестата чи свідоцтва про задовільне закінчення повного курсу навчання в одному із середніх навчальних закладів імперії, складали іспити з основних дисциплін в обсязі гімназичної програми, а із загальних і допоміжних — в обсязі програми повітового училищ. Перелік іспитів, а також зміст програм з дисциплін і перелік підручників для підготовки вказувалися у збірнику «Іспити на звання...» [37].

Іспити поділялися на три групи:

I. Іспити із загальних предметів.

1. Усний іспит із Закону Божого.
2. Письмовий і усний іспити з російської мови: диктант, читання і переказ прочитаного з етимологічним і синтаксичним розбором. Особи, які виявили незадовільні знання цих предметів, до наступних іспитів не допускалися.

II. Іспити з основних предметів.

1. Письмові іспити:

- а) російська мова — твір;
- б) математика;
- в) історія;
- г) географія;
- д) новітні європейські й давні класичні мови.

До усних іспитів допускалися лише ті особи, чиї письмові відповіді визнавалися задовільними.

2. Ті ж предмети — усно.

III. *Іспити з допоміжних предметів.*

Два питання з кожного предмета і проведення пробного уроку.

Особи, які виявили відмінні і добрі знання з основних предметів і не нижче задовільних із загальних та допоміжних, удостоювалися звання «домашній учитель» («вчителька»). Проте попечителі навчальних округів мали право і не видати свідоцтво, якщо екзамени із загальних предметів складено нижче, аніж на «добре». Таке право узаконювали своїми розпорядженнями більшість міністрів. При незадовільній оцінці дозволявся повторний іспит, але не раніше, як через півроку після попереднього [32; 37].

Іспити відбувалися так, щоб екзаменований зміг продемонструвати свої вміння пояснити дитині навчальний матеріал. Особа, яка отримувала свідоцтво домашнього вчителя (вчительки), користувалася правом початкового навчання загальних і основних предметів (на рівні нинішніх початкових класів). Це право фіксувалося законодавчо [37], тому у свідоцтві ніяких поміток не робилося. Якщо ж екзаменований виявляв бажання до того ж навчати дітей одного чи кількох означених предметів у обсязі гімназичного курсу чи викладати додатково іще якийсь предмет, для цього необхідно було скласти екзамен з кожного з цих предметів за програмою «Іспити з допоміжних предметів». Після успішного складання іспиту назва дисципліни заносилася до спеціальної графи свідоцтва, чим засвідчувалося право на її викладання [10].

Випускники повітових і міських училищ, які претендували на звання домашнього вчителя, звільнялися від іспитів із загальних та допоміжних дисциплін, якщо з часу закінчення навчання минуло не більше 5 років [37, с.49]

Екзамени приймала надзвичайно сувора, вимоглива комісія. Відповідно рівень підготовки домашніх вчителів (вчительок) був настільки високим, що їм дозволялося, за бажанням, викладати у початкових училищах усі предмети, передбачені програмами цих училищ, а з травня 1907 року, за наказом імператора, міністр народної освіти одержав право на призначення домашніх наставників і вчителів на посади вчителів міських училищ [32].

Видача свідоцтва супроводжувалася заповненням двох спеціальних документів — «Відомості про свідоцтва» і «Формулярного списку про службу і достоїнства домашнього наставника чи учителя», які зберігалися у канцелярії і при першій необхідності копії надсилалися місцевому керівництву за місцем роботи педагога [27, с. 57].

Видача свідоцтв обов'язково супроводжувалася складанням домашніми наставниками (наставницями) і домашніми вчителями (вчительками) за належною загальною формою присяги на вірність службі [27, с. 86].

Свідоцтва на звання домашніх наставників (наставниць) і домашніх вчителів (вчительок), видані іноземним громадянам за кордоном, вважалися недійсними, і кожний іноземець, який прагнув працювати домашнім вчителем, повинен скласти іспити на загальних підставах. Проте навіть після отримання свідоцтва у Російській Імперії іноземні піддані не удостоювалися пільг, належних домашнім наставникам (наставницям) і вчителям (вчителькам) [37].

Порівнюючи тодішні досягнення фахової підготовки педагогів з теперішньою і визнаючи досягнення педагогіки й психології періоду 1917-2003 років, доводиться констатувати, що сучасна методична підготовка не тільки гувернерів, а навіть вихователів дошкільних закладів та вчителів в окремих аспектах програє, порівняно з підготовкою в ХІХ столітті. Наприклад, нині у педагогічних вузах і коледжах, як правило, вивчають єдину стандартизовану методику навчання тієї чи іншої дисципліни. До 1917 року Міністерство народної освіти займало позицію, що усі діти різні, тому одна методика для всіх — неефективна. Для того, щоб скласти іспити на право навчання дітей грамоти, педагог мусив досконало володіти щонайменше трьома способами навчання читання і чотирма методиками навчання письма [40]. Аналогічні вимоги ставились і до викладачів інших предметів.

Довідник з питань початкової освіти А.С.Пругавіна [40] дає ґрунтовне уявлення про організацію роботи гувернерів на державному рівні.

Після закінчення визначених Міністерством народної освіти навчальних закладів чи отримання в результаті складання спеціальних іспитів свідоцтва,

домашні наставниці (гувернантки), домашні наставники (гувернери), а також домашні вчительки і домашні вчителі розпочинали роботу у сім'ях. До університетів, училищ та гімназій, які видавали свідоцтва гувернерам і домашнім вчителям, надходили запити від батьків, які шукали індивідуальних вихователів для своїх дітей. Часто це були запрошення з далекої провінції. Так працевлаштовувалася частина педагогів. Інші шукали місце самостійно. Влаштувавшись у сім'ю, домашні наставники і вчителі перш за все мусили подати своє свідоцтво місцевому керівництву від Міністерства народної освіти — директору училища (гімназії та ін.) і повітовому предводителю дворянства. Цих осіб повідомляли також про зміну місця перебування.

Обов'язковим було представлення вказаним посадовим особам щорічних звітів наприкінці навчального року. У звіті вказувався обсяг вивченого з кожного предмета матеріалу, підручники, за якими проводилося навчання, додавалися програми та відомості про успішність. До звіту додавалися схвальні відгуки від батьків вихованця про роботу і добропорядну поведінку педагога.

Домашні наставники (наставниці) підпорядковувалися попечителям навчальних округів і губернським директорам училищ, які зобов'язані були наглядати за ними і при потребі надавати допомогу. Директори училищ мали у своїх канцеляріях послужні списки домашніх наставників і домашніх вчителів, вчасно поповнювали їх необхідними відомостями і подавали у визначені терміни вищому керівництву. Директорам же училищ повідомлялися, у засвідчених підписами обох сторін «списках», різноманітні домовленості і зобов'язання гувернерів і батьків одних перед одними [41].

З 1 липня 1834 року на осіб, які влаштовувалися у приватні домівки для навчання чи виховання дітей без виданого Міністерством освіти свідоцтва, накладався штраф у розмірі 75 рублів. Аналогічно каралися і батьки, що допускали їх до своїх дітей. У разі повторного порушення штраф збільшувався до 150 рублів, і винних віддавали під нагляд поліції терміном на один рік, а іноземців висилали за кордон. У разі не реєстрації законом передбачалося

покарання: і гувернерів, і вчителів позбавляли визначених для них державою «пільг і переваг» [41]. Пільги ж були істотні:

1. Домашні наставники і вчителі чоловічої й жіночої статі звільнялися від сплати подушного окладу.

2. Вони вважалися на дійсній державній службі у відомстві Міністерства народної освіти.

3. Домашнім наставникам, які пропрацювали на своїй посаді 25 років і підготували за цей період не менше трьох молодих людей, «зарахованих студентами до університетів», присвоювалося почесне звання «заслужених».

4. Домашня наставниця або вчителька зі стажем не менше 20 років отримувала переваги при вступі на державне утримання у «дім для бідних дівичь шляхетного звання».

5. Домашні наставники (наставниці), домашні вчителі (вчительки) і члени їхніх родин мали право на отримання одноразової державної допомоги і пенсії в розмірі: для домашніх наставників (наставниць) — 270 рублів на рік, для домашніх вчителів (вчительок) — 160 рублів на рік. Одноразова допомога видавалася домашнім наставникам і вчителям, які прослужили від 10 до 20 років і за старістю чи немічністю не здатні були довше виконувати свої обов'язки. Пенсії у розмірі половинного окладу призначалися педагогам зі стажем 20-25 років. Повна пенсія надавалася педагогам зі стажем 25 і понад 25 років. Терміни ці скорочувалися при припиненні роботи через нездоров'я.

6. У разі смерті домашнього наставника (наставниці) чи домашнього вчителя (вчительки), їхнього осиротілого сина приймали на державне утримання до пансіону при гімназії, а доньку влаштовували у відповідну званню виховну установу для дівчаток.

7. Домашні наставники і вчителі одержували вчені звання після складання при університетах спеціально визначених іспитів. На іноземних громадян і осіб нехристиянського віросповідання «переваги і пільги» не поширювалися [8; 27].

Гувернери і гувернантки, виховували дітей в сім'ях й у пансіонах при гімназіях та училищах. Вони обіймали посади кімнатних наглядачів або гувернерів — помічників наглядачів «моральної і навчальної частини».

Гувернер — кімнатний наглядач опікувався п'ятнадцятьма вихованцями. Призначали на цю посаду добропорядну людину, яка вільно володіла однією — двома іноземними мовами (бажано, французькою і німецькою). Кімнатні наглядачі зобов'язувалися здійснювати безперервний нагляд за вихованцями, перебуваючи з ними постійно: разом їли, спали у їхніх кімнатах, були присутні разом із дітьми на усіх заняттях, слідкували за вивченням уроків у другій половині дня. Кімнатні наглядачі виправляли мовленнєві помилки вихованців, навчали їх етикету, прищеплювали хороші смаки, а також слухали розмови дітей, щоб зрозуміти, наскільки ефективно відбувається формування особистостей у запрограмованому державою напрямі.

Кімнатні наглядачі вели спеціальний журнал, у якому зазначалися успіхи дітей у науці, їхні вчинки, риси характеру, старанність, охайність тощо. [10].

Дії цих гувернерів визначала заповідь «бути поблажливими до пустощів, притаманних дитячому і юнацькому вікові, але жорсткими у важливих випадках». Суворі покарання, застосовували рідше. Стимулюючим засобом у вихованні вважалося «шляхетне змагання». Воно полягало у тому, що дітей розподіляли за успішністю, за старанністю і поведінкою. Як засоби впливу допускалися усні догани, присоромлення, позбавлення вищого місця у класі, запис імені винного вихованця на «чорній дошці» і залишення на кілька годин вдень у замкненому класі (після повідомлення батьків чи опікунів про покарання і його причину). У разі неефективності заходів виправлення учнів 1-3 класів могли покарати різками. Старших вихованців за подібні провини і учнів 1-3 класів, на яких не подіяло найсуровіше покарання, виключали з пансіону і з гімназії, при якому містився пансіон [40].

Обов'язки гувернера як помічника наглядача моральної і навчальної частини були розроблені С.Чириковим і разом із циркулярами Міністерства народної освіти розіслані у навчальні заклади Російської Імперії [42]. Документ

дає вичерпне уявлення про обшир спектра виховної діяльності гувернера і про вимоги до його педагогічної майстерності.

До обов'язків гувернера входило здійснення ретельного суворого нагляду за поведінкою вихованців під час занять і в позаурочний час. Головні завдання гувернера полягали у виправленні шкідливих звичок дітей, навчанні їх добропорядності, етикету, привчали «любити корисне і добре». Формування означених якостей вважалося неможливим без вкорінення у душах дітей «святої християнської віри». Тому гувернер виховував у своїх підопічних «пошану до Бога, Святого Письма і Християнської церкви». Він наглядав, щоб під час вранішніх та вечірніх молитов, а також церковної служби вихованці стояли рівно, у визначеному для них порядку, молилися щиро і «мали страх Божий». Гувернер зобов'язувався «спонукати дітей до цього» власним прикладом і орієнтуватися не стільки на інтелектуальне сприйняття ними змісту релігійних повчань, скільки на пробудження почуттів [27; 41].

Наступним обов'язком гувернера було патріотичне виховання учнів. Любов до Батьківщини трактувалася як невіддільна від безмежної відданості монарху. Отже гувернер переконував вихованців у важливості для кожної добропорядної людини схилитися перед образом царя, чий «невсипущі піклування ведуть народ до благоденства, а дітям дозволяють одержати відповідну їхньому суспільному стану освіту». Дітей запевняли, що найвищою благословенною Богом чеснотою є віддати при потребі своє життя за царя і за Батьківщину.

Дітям пояснювали, які величезні зусилля докладаються батьками кожного з них, щоб забезпечити їхнє «безхмарне» існування у юному віці й щасливе майбутнє життя. Давалися настанови, як радувати і берегти батьків, як ставитися до них, коли ті постаріють. Вихованців навчали шанувати старших, піклуватися про молодших.

Одним із основних пунктів морального виховання було формування «правильного», передбаченого законом «для кожного свідомого громадянина», ставлення «до начальств». Мета визначалася інструкцією: «Діти завжди повинні відчувати глибоку повагу і вдячність до Міністра народної освіти, директора,

наглядача, професорів і до усіх тих, від кого отримують неоціненне багатство: просвітлення розуму і серця; повинні бути шанобливі, лагідні й покірні» [42].

Гувернер обов'язково був присутнім на уроках, спостерігаючи, щоб учні дотримувалися тиші, поводитися пристойно, не відволікалися від занять.

Значної уваги надавали створенню сприятливого мікроклімату в дитячому колективі; привчання вихованців налагоджувати міжособистісні стосунки з ровесниками. Гувернер піклувався, щоб діти одне з одним були ввічливими, відвертими, доброзичливими і не ображали товаришів навіть словами. Винні зазнавали суворого колективного осуду, їх примушували просити вибачення у ображеного в присутності усіх однолітків. Помічник наглядача відповідав за збереження між дітьми добропорядних стосунків, дотримування вихованцями помірності й тиші під час їжі, прогулянок, ігор, купання, «так щоб начальники і відвідувачі у будь-яку мить знайшли в установі взірцевий лад».

Гувернер застерігав дітей від непристойних і неетичних вчинків, використовуючи методи переконання, пояснення, звернення до прикладів. Про найменші вияви непослуху він повідомляв наглядача, і це загрожувало вихованцеві покаранням. Гувернер суворо наглядав, щоб ранком та після вечірньої молитви діти не покидала своєї кімнати, дотримувалася тиші, використовувала вільний час для корисних справ (читання дозволених книг або повторення уроків), не заважала іншим, підтримувала чистоту у своїй кімнаті.

На помічника наглядача лягала турбота про здоров'я підопічних. Він контролював, щоб спальні завжди були провітрені, а температура у дитячих кімнатах утримувалася оптимальною для кожної пори року. Гувернер вимагав від вихованців чисто, охайно вдягатися; чисто вмиватися і мити руки; ретельно стежити за своєю зачіскою та ін. [27].

Представлений матеріал дає зрозуміти, що робота гувернера до 1917 року в сім'ї чи у пансіоні означала фактично повну відмову від особистого життя, «принесення себе в жертву» справі виховання чужих дітей. Це був нелегкий і часто невдячний спосіб забезпечити собі прожитковий мінімум. Відомі російські та українські педагоги і суспільні діячі піддавали детальному аналізу

педагогічну діяльність гувернерів і, визнаючи істотне значення цих людей для справи виховання юних громадян, прагнули поліпшити соціальне і матеріальне становище домашніх наставників.

У XIX — на початку XX століття у Російській Імперії гувернерство вважалось одним з пріоритетних напрямів педагогічної практики й контролювалось не тільки Міністерством народної освіти, яке було створене у 1802 році, а й особисто царем і представниками царської родини [42].

Провідну концепцію гувернерського виховання й навчання дитини, на яку орієнтувалася переважна більшість науковців та практиків XIX - поч. XX ст. створив відомий вчений В.Ястребцев. Концепція ґрунтовно викладена у його праці «Про систему наук, пристойних у наш час дітям, призначеним до найосвіченішої верстви суспільства». У концепції закладена ідея гармонійного розвитку особистості. Великим злом названа невідповідність між фізичним, розумовим і духовним розвитком індивіда. Пояснюється, що органи й сили людського організму знаходяться у такій рівновазі, що жоден (жодна) з них не може домінувати над іншими, щоб інші від того не страждали. Наприклад, надмірний розвиток нервової системи шкодить травленню. Одна неправильність веде за собою іншу, поки не розладнається увесь організм. Значний розвиток якихось здібностей людини при недостатньому удосконаленні інших може стати причиною «душевних» (психічних) захворювань. Тому ідеал виховання - це рівновага, своєчасний і пропорційний розвиток тілесних, розумових і моральних здібностей.

З практичних позицій значний інтерес гувернерів викликали роботи відомих психологів О.Ф. Лазурського й П.Ф. Лесгафта.

Відомий російський вчений П.Ф.Лесгафт довів, що до моменту вступу до першого класу (в 5-7 років у XVIII столітті й у 9-10 років у XIX столітті) у дитини вже завершується формування індивідуального типу поведінки, який у процесі всього подальшого життя майже не коригується і через призму якого індивід сприймає довкілля й самого себе [40].

Якщо обмежитись навіть цими відомостями, стає зрозуміло, що гувернер (домашній наставник) чи домашній вчитель, під чиїм впливом діти перебувають тривалий період і чия педагогічна діяльність виступає як один із важливих факторів домашнього виховання, можуть істотно поліпшити чи погіршити якість підготовки до дорослого життя молодих громадян країни.

Для глибшого розуміння ситуації проаналізуємо ряд постанов, наказів, циркулярів, виданих царем та Міністерством народної освіти у ХІХ столітті в Російській Імперії. Численні проблеми, порушені у цих документах, законодавчо регламентувались і у ХVІІІ столітті, але найбільш повно й чітко були врегульовані й систематизовані з 1 липня 1834 року [40].

З 1834 року пріоритетною турботою уряду стала боротьба із засиллям в Російській Імперії іноземців та іноземної культури. Як уже зазначалося, часто малоосвічені, без спеціальної педагогічної підготовки іноземці не могли забезпечити дітям ні високого рівня знань, ні відповідного виховання. П.Ф. Лесгафт, узагальнюючи свої спостереження, писав, що вчитель чи вихователь-іноземець навчає російських дітей шанувати неросійських кумирів (Наполеона, Людовіка та ін.), нав'язує думку, що, наприклад, Париж — найкраще місто на землі чи Німеччина — найкраща країна. Дитину повністю відривають від рідного ґрунту: не привчають помічати красу Батьківщини, рідного міста, рідної природи. Виховується манкурт — ні патріот і ні громадянин. Діти часто навіть не володіють рідною мовою. Фактично, у такій ситуації держава своїм невтручанням знищує власне майбутнє [41].

Реакція тогочасного російського уряду може послугувати уроком патріотизму й турботи про майбутнє держави для нас — нинішніх українців, які опинились у схожій ситуації. Боронячи національні (російські) інтереси, імператор видає ряд циркулярів щодо: 1) допуску до роботи з дітьми тільки висококваліфікованих спеціалістів; 2) обмеження кількості гувернерів-іноземців; 3) здійснення контролю за змістом і характером діяльності домашніх наставників та вчителів; 4) підсилення національного виховання; 5) підготовки вітчизняних педагогічних кадрів для домашнього виховання дітей [41].

Наприклад, «Циркуляр про засоби загальної перестороги стосовно іноземців обох статей, що допускаються до різних посад у колі домашнього виховання» від 2 квітня 1834 року має наступний зміст: «Ми впевнені, що батьківська ніжність і здоровий глузд люб'язніших вірнопідданих наших цілком відкривають їм усю важливість і користь цих заходів; що кожний істинно російський батько розділить нашу турботу про збереження юних сердець від вражень, протилежних вірі, моральності й народному нашому почуттю. ...по всій Імперії суворо забороняється приймати у сім'ї дворян, чиновників, купців іноземців обох статей, які не отримали атестатів від російських університетів на учительські, наставницькі чи гувернерські звання і не мають свідоцтв про моральність і поведінку, що вимагаються Указом від 12 червня 1831 року, з тим, щоб при порушенні цієї постанови відповідальність за законами була віднесена як до особи батька, що прийняв у свій дім іноземця без атестата, так і до особи останнього, який протизаконно виконує обов'язки...» [42].

18 березня 1848 року з'їзд іноземних вчителів і вихователів взагалі був тимчасово припинений, оскільки царський уряд боявся розповсюдження в Імперії революційних ідей з Європи [42].

Циркуляром Міністерства народної освіти № 4226 від 17 квітня 1835 року особам, належним до духовного сану, заборонялось займатись домашнім навчанням і вихованням, «поки вони у цьому сані перебуватимуть». Але висока оцінка урядом ролі духовенства у справі навчання й виховання законослухняних громадян привела до внесення до законодавства змін: «...ніщо не забороняє священикам і дякам, окрім навчання дітей Закону Божого, у вільний час займатись початковим навчанням у сім'ях» [42].

8 січня 1835 року виходить циркулярна пропозиція Міністерства народної освіти «Про незаборону службовцям чиновникам вступати в звання домашніх наставників чи вчителів». Чиновниками різних відомств з дозволу їхнього керівництва дозволялось складати передбачені законодавством іспити на звання й займатись навчанням і вихованням дітей в сім'ях у вільний час та після виходу у відставку [42].

Домашнім наставникам і вчителям, окрім вказаних у свідоцтві загальноосвітніх предметів, дозволялось, за бажанням батьків, навчати дітей «мистецтвам і художествам» [40].

Видаються циркуляри «Про відмінності звань, встановлених для осіб, які виховують дітей у приватних домівках», «Про вигоди й переваги, що надаються тим із російських підданих, які отримують право виховувати дітей у приватних домівках», «Правила для спеціальних іспитів на звання вчителя повітового училища і домашніх вчителя й учительки», а також «Про відповідальність за порушення» вищезазначених постанов [40].

Важливим параграфом при оформленні документів і дозволу працювати домашнім наставником (гувернером) чи вчителем поставала вимога «благодійності». Попечителем навчального округу надсилався спеціальний запит до поліцейського управління (секретний циркуляр від 5 грудня 1879 року). Іноземці мусили представляти схвальні свідоцтва від російських місій у тих державах, звідки вони прибули. Уряд понад усе остерігався розповсюдження «шкідливого спрямування» поглядів. Зокрема, на накладення заборони на в'їзд у країну іноземних гувернерів відчутно вплинула революційна ситуація у Західній Європі [40].

Вимагались чесність, порядність, відсутність компрометуючих зв'язків у педагога. За переконаннями можновладців, порядного, духовного громадянина могли виховати тільки порядні, духовні дорослі члени суспільства.

Прагнення уряду зберегти єдиною імперською релігією православне християнство диктувало ряд циркулярів стосовно віросповідання домашніх наставників і вчителів. З 16 грудня 1839 року від педагогів, які сповідували іншу віру, при видачі свідоцтв на право домашнього навчання брали підписки в тому, що, навчаючи дітей православного віросповідання, вони не будуть прищеплювати їм правил, які суперечать Православній Східній церкві, «під загрозою передачі їх (педагогів) до суду як спокусників» [37].

Від кожного претендента на звання гувернера чи домашнього вчителя від 28 листопада 1839 р. вимагалось свідоцтво про належність до віросповідання.

Також, за розпорядженням імператора, заборонено допускати до педагогічної роботи розкольників: «Государ Імператор, вважаючи, що як основою виховання юнаків повинні бути істинні правила релігії, то з цього самого постає, що розкольник, заблудший в понятті про віру, не може бути вчителем, а тому Височайше повеліти зволив: ... щоб від учбових місць і начальств не видавались розкольникам дозволительні акти на право навчати дітей» [37].

Циркуляром від 29 червня 1839 року розв'язувалось питання «... про те, у якому віці потрібно удостоювати звання домашнього вчителя і вчительки». Вказувалось, що достатньо осіб за рівнем своїх знань навчальних предметів і мов могли б виконувати обов'язки домашніх вчителів, але не мають на це права через молодість та недосвідченість. Відповідно, юнакам дозволялось працювати домашніми вчителями чи наставниками з 18 років, а дівчатам - з 17 років [37].

Для гувернерів публікували спеціальну педагогічну літературу. Так, для домашніх наставниць існував спеціальний журнал «Гувернантка». Про нього згадується в «Енциклопедичному словнику» І.С.Андреєвського, К.К.Арсеньєва і Ф.Ф.Петру шевського. В ньому зазначається, що «Гувернантка» — періодичне видання для осіб, які займаються вихованням; видавалось у Санкт-Петербурзі у 1862 році; редакторами-видавцями були Агнія Мамишева й Зоя Травлинська; вийшло 6 номерів журналу [37].

У 1870 році була заснована Московська спілка виховательок і вчительок. При ній містилися: рекомендаційна контора гувернанток і гувернерів, притулок для тих, хто шукав місце, дешеві квартири, бібліотека, педагогічний музей, педагогічні курси, притулок пристарілих гувернанток, пенсійна каса [37].

Як бачимо, на межі XIX і XX століть вітчизняна педагогічна наука стояла на високому рівні й одним із провідних напрямів свого розвитку визначала теорію і практику родинного виховання. Творчо опрацьований, адаптований до сучасних умов досвід доцільно використати як істотне доповнення до існуючої нині практики удосконалення системи родинного виховання в Україні.

Відомості про стан зарубіжної і вітчизняної педагогіки у XIX столітті, що дійшли до нас, дозволяють зробити наступні висновки. XIX століття можна

вважати століттям розквіту гувернерства як системи домашнього виховання й навчання. Інтенсивно розвиваються традиції, започатковані у XVIII столітті в Німеччині. Працювати гувернерами дозволяється тільки дипломованим спеціалістам. Документ (диплом чи свідоцтво) видавався за результатами складання спеціальних іспитів (екстерном чи випускних у навчальному закладі). Ідея державного контролю усіх ланок освіти одержала у XIX столітті небувалого раніше розмаху. Особливо це стосується Російської Імперії, правляча верхівка якої панічно боїться розповсюдження революційних ідей з Європи й підвищення національної свідомості неросійських народів. Гувернерство перетворюється на органічну складову імперського освітньо-виховного механізму. Приймаються закони, якими передбачено майже абсолютний контроль системи домашнього виховання й навчання.

Така всеохоплююча регламентація, мета якої — обернення гувернерства на важіль реалізації державної політики шляхом програмування певним чином домашнього виховання молодого покоління, може розцінюватись як наступний — десятий період розвитку гувернерства. Для цього періоду характерно: диктатура держави, повне приєднання системи домашнього виховання й навчання до державної освітньої системи, публікація достатньої кількості науково-методичної літератури для домашніх наставників і домашніх вчителів.

Ідея українського національного виховання, втілена у виховній системі, була результатом кропіткої самовідданої роботи видатного українського педагога О.В.Духновича. Він тривалий час працював домашнім учителем, тому з великим інтересом ставився до системи сімейного виховання. У педагогічних творах педагога висвітлена проблема індивідуального підходу до навчання й виховання української дитини, досліджено питання фізичного розвитку і збереження здоров'я дітей [27].

Вагомим психолого-педагогічним дослідженням є твір Г. Рукавішнікова «Виховання вередливої дитини». Спілкування з вередливою дитиною стає джерелом постійних стресових ситуацій, конфліктів, неврозів для оточуючих дорослих. Вередливість не корисна і для самої дитини. Вона часто перетворює

дитину в нервову, неприємну особу, контакту з якою уникають ровесники. Вередливість може перерости у серйозне захворювання, тому вона не просто неприємна, а й небезпечна. Батькам і педагогам важливо знати, якими зовнішніми виявами характеризується вередливість, у чому причини її виникнення, як запобігти вкоріненню вередливості як риси характеру і як виховувати вередливу дитину, щоб нівелювати цю рису. Причини походження вередливості, наведені в праці Г. Рукавишникова, можна розподілити на дві групи: фізіологічні й породжені неправильним вихованням. Фізіологічні причини слід вважати причинами об'єктивними. Вчений їх виділив вісім: 1) негативні впливи на нервову систему дитини захворювань, зокрема інфекційних, перенесених матір'ю під час вагітності; 2) наслідки ускладнених пологів; 3) наслідки перенесених дитиною захворювань, лікувань препаратами, які викликають побічні дії; 4) спадкова нервозність; 5) недовготривале і тривале незадовільне самопочуття дитини; 6) адаптаційний період, різка зміна звичного стереотипу життя; 7) перевтома, виснаження нервової системи і всього організму; 8) нетривалий фізіологічний дискомфорт [27; 41].

Вередування фізіологічного походження може спостерігатися в усіх без винятку дітей. Проте, якщо дозволити цьому вкоренитися, перетворитися на звичний стереотип поведінки, воно автоматично переходить до другої групи: вередування, спричиненого неправильним вихованням, - і тоді ліквідувати його надзвичайно складно. Причини вередливості, породженої неправильним вихованням наступні:

- наслідування;
- неправильна спрямованість домашнього виховання;
- перебування дитини наодинці з непосильними проблемами;
- невміння дитини розподілити час і організувати своє дозвілля;
- відсутність інших шляхів для самоствердження й самореалізації;
- прагнення привернути до себе увагу;
- спосіб розважитись [37].

За твердженням Г. Рукавішнікова, за умов правильного, достатньо гнучкого підходу вихователя вередлива дитина поступово змінюється. Якщо вередливість іще не переросла у невроз, і сім'я продовжує дотримуватись хибної лінії виховання, а шановані дитиною няня, гувернер чи вчитель тривалий час застосовують систему виховання, спрямовану на ліквідацію вередливості, то дитина може демонструвати два протилежних типи поведінки: вередливість і нестриманість при спілкуванні з батьками і спокійну врівноваженість у присутності педагога. Г.Рукавишников попереджає, що появі вередливості, як і кожної вади, легше запобігти, аніж займатися виправленням педагогічних прорахунків. Без ліквідації причин вередливості перевиховання дитини неможливе. Залякування й покарання неприпустимі, бо вони руйнуватимуть і без того травмовану нервову систему вихованця. Правильне ж, розумне, гуманне й водночас достатньо суворе виховання здатне зовсім паралізувати цю ваду і дати суспільству достойну людину [37; 41].

Педагоги-практики, вчені, письменники, громадські діячі XIX - початку XX століття захищали права дітей і боролися проти жорстокого поводження з неповнолітніми. Цілком логічно, що у численних наукових роботах на тему виховання засуджуються фізичні покарання й роз'яснюється їхня шкідливість.

У Російській Імперії XIX - початку XX ст. методика гувернерського виховання суттєво збагатилася за рахунок активної роботи педагогів та психологів за такими напрямками:

1. Створення сучасних (для XIX — початку XX століття) виховних систем.
2. Перевиховання дітей в домашніх умовах.
3. Проведення наукових досліджень і створення практичних рекомендацій з окремих виховних проблем (виховання обдарованих дітей, виховання вередливих дітей та ін.) [41].

У XIX столітті експериментальним шляхом було доведено, що темперамент має фізіологічне походження й тому видозміні не підлягає. Це відкриття допомогло правильно вирішити численні проблеми, пов'язані зі специфічними якостями поведінки дитини, спричиненими темпераментом.

1.3. Відродження гувернерства у ХХ — на початку ХХІ століття

У історико-педагогічних дослідження М.Р. Верхоляк Є.Г. та Сарапулової стверджується, що посилений інтерес до освіти спостерігався у ХІХ столітті, переходить у століття ХХ. Педагогіка ХХ століття активно вивчає досвід попередніх епох, намагається застосувати найбільш прогресивні здобутки педагогічної теорії й практики у нових умовах. Для кінця ХІХ — початку ХХ століття характерні дві провідні ознаки: 1) глибоке наукове обґрунтування вже існуючих у педагогіці течій; 2) еkleктизм — спроби поєднати різні, часто протилежні педагогічні напрями, ідеї, системи. На зламі ХІХ - ХХ століть розвиваються чотири провідні течії, які стали своєрідним продовженням основних напрямів педагогіки ХІХ століття. Це «вільне» виховання, індивідуалістична педагогіка, педологія з експериментальною педагогікою, соціальна педагогіка [8; 10; 37].

«Вільне» виховання кінця ХІХ — початку ХХ століття брало за основу психологічну течію і проголошувало такі ідеї. В організації «вільної» школи повинні брати активну участь учні та їхні батьки. Навчання має базуватись на інтересах дитини. Основою для навчання повинні становити: 1) індивідуальний підхід до дітей; 2) взаємна довіра й симпатія вчителя та учня. Вчителеві дозволяється на власний розсуд обирати методику викладання [27; 45].

Прибічники «вільного» виховання спробували наблизити шкільну систему до умов домашнього навчання. Клас являв собою невелику групу учнів. Для них вчитель добирав методику, за якою оптимально засвоювали навчальний матеріал саме ці діти. Навчальні дисципліни обирали батьки учнів спільно з учнями, враховуючи схильності дітей. У «вільних» школах не існувало ні домашніх завдань, ні обов'язкового відвідування занять. Учні не зобов'язані були навіть пам'ятати, що вивчають у класі. Не застосовувались нагороди й покарання. Не було дипломів, атестатів, іспитів. Ідеалізувалась дитина як суб'єкт навчального процесу. За переконанням теоретиків «вільного» виховання, дитина — природжений дослідник, тому вона змалку прагне до знань. Якщо її зацікавити навчанням, вона «рватиметься» до школи,

вчитиметься самостійно вдома. Тому пробудити інтерес до якоїсь галузі знань значно важливіше, аніж дати учневі основи знань з цієї галузі [10, с. 42].

«Вільне» виховання засноване на індивідуалізації підбору навчального матеріалу й методів навчання у межах класу. Відкидаються будь-які шаблони, загальні програми, послідовність викладу матеріалу. У кожного учня власна програма, яка відповідає його інтересам. Вона постійно коригується з метою якнайповнішого задоволення цікавості дитини. Прихильники "вільного" виховання вважали, що як немає у світі двох однакових людей, так не повинно існувати й двох однакових шкіл і програм [10, с. 42].

Основоположником індивідуалістичної педагогіки був Гільдебранд. Він розробив особливу теорію щодо викладання рідної мови. Його ідеї узагальнив і пристосував до виховання й освіти загалом його учень Лінде. За цією теорією почуття і фантазія — головні засоби впливу вчителя й вихователя на дитину.

Індивідуалістична педагогіка хотіла бачити результатом виховання цілісну особистість. На шляху досягнення вказаної мети зміст навчального матеріалу визначався як байдужий. Важливо тільки, щоб він сприяв пробудженню у маленької людини найрізноманітніших сил. На першому плані в індивідуалістичній педагогіці перебуває особистість наставника, тому до педагога висувались істотні вимоги. Насамперед численні духовні здобутки народу, людства й педагогічної науки повинні стати невід'ємною частиною особистості наставника. По-друге, вихователь і вчитель сам повинен бути зразком у тому, чого хоче навчити вихованця. Форми навчання — діалог і практика, чи «викладально-зображувальне навчання» [10, с. 43].

Фактично індивідуалістична педагогіка виступала як продовження й подальший розвиток теорії «вільного» виховання. Найбільш крайнього виявлення ці ідеї досягли у Гурлітта. Мріючи про переоцінку всіх цінностей і відкидаючи під впливом Ф. Ніцше християнську мораль, він обирає за мету виховання повний розвиток суверенної особистості, яка не визнає над собою ніякої влади. Оскільки повна індивідуалізація у школі неможлива,

індивідуалістична педагогіка орієнтувалась переважно на систему домашнього навчання й виховання [10, с. 23].

Педологія з експериментальною педагогікою спрямовані на нове наукове обґрунтування педагогіки, яке б відповідало тогочасному рівню розвитку тісно пов'язаних з педагогікою наук: біології, медицини, філософії та ін.

Педологія — наука про дітей, фактично — синтез психологічних, анатомо-фізіологічних, біологічних, соціологічних концепцій психічного й фізичного розвитку дітей і молоді. Поява педології зумовлювалась проникненням у психологію й педагогіку еволюційних ідей та розвитком прикладних галузей цих двох наук [27; 79; 80].

Основоположником педології вважають американського психолога С. Холла, який у 1899 році в Чикаго заснував педологічну лабораторію. На початку ХХ століття педологія поширюється в країнах Європи. Педологічні дослідження проводили Е.Мейман — у Німеччині; А.Біне — у Франції; В.М. Бехтерев, О.П.Нечаєв, Г.І.Росолімо — у Росії та ін. О.П. Нечаєву належала ініціатива відкриття першої в Російській Імперії педологічної лабораторії в Солянному Містечку у Петербурзі [10, с. 43].

Детальне вивчення вікових психологічних особливостей дитини дозволяло застосовувати знання на практиці. У цьому полягала позитивна роль педології. Разом з тим, педологія базувалась на визнанні фаталістичної зумовленості долі дитини біологічними й соціальними факторами впливу спадковості й середовища, що розглядались як незмінні. Провідним способом вивчення дітей вважались тестові випробування, за допомогою яких виявляли «розумовий вік» та «коефіцієнт інтелектуальної обдарованості».

В Україні після 1918 року педології надавалось надмірного значення. Перебільшення ролі педології завдало відчутної шкоди освітньо-виховній системі. Як наслідок, уряд вдався до інших, не менш шкідливих крайнощів: педологію було піддано нищівній критиці і взагалі заборонено постановою ЦК ВКП(б) від 1936 року. Критика заперечувала усе позитивне, зроблене педологією, і, зрештою, призвела до недооцінки проблеми вікового розвитку й

вікових особливостей, що спричинило шкідливі тенденції в функціонуванні радянської педагогіки та психології [10, с. 44].

Педологія виникла й існувала як синтез психологічних і педагогічних досліджень, але в цілому мала теоретичну орієнтацію. Тому в гувернерстві педологічні методи досліджень не застосовувались.

Наприкінці XIX століття постає, а на початку XX — інтенсивно розвивається експериментальна педагогіка. Її методи мають багато спільного з педологією. Водночас існує суттєва відмінність. Експериментальна педагогіка була практично орієнтована, розв'язувала педагогічні проблеми, виходячи з інтересів дитини, і як психолого-педагогічну лабораторію використовувала школу [27; 45].

Засновником експериментальної педагогіки став німецький педагог і психолог Е.Мейман. Він намагався синтезувати різні психологічні концепції розвитку дитини, її здібностей, успішності навчання й покласти їх в основу теорії й практики виховання кінця XIX — початку XX століття.

Яскравим представником експериментальної педагогіки став німецький педагог В.А.Лай. Словесному навчанню, яке панувало у XIX столітті, він протиставив «педагогіку дії». Виходячи з положень біології, вчений зводив роль виховання й навчання переважно до вироблення у дітей рухових реакцій. Головна увага в «школах дії» зверталась на драматизацію, ліплення, малювання, моделювання. В.А.Лай був прихильником виховання у дітей «німецького духу» та релігійності. Теорія В.А.Лая відіграла певну позитивну роль в подоланні надмірного вербалізму в навчанні [10, с. 44; 45].

Якщо «вільне» виховання було наближеним до психологічної течії, то педологія з експериментальною педагогікою спираються як на неї, так і на природничо-наукову течію. Дослідники вважають, що вони навіть ближчі до другої, тому що опираються на експеримент. Експериментальна педагогіка активно застосовувалась і застосовується в гувернерстві.

На межі XIX і XX століть з'являється нова педагогічна течія, яка породжує спеціальний термін — «соціальна педагогіка». Основоположником соціальної

педагогіки став німецький педагог і філософ П.Наторп. П.Наторп основне завдання соціальної педагогіки вбачав у виявленні найсприятливіших для виховання людини соціальних умов і визначенні шляхів громадянського виховання. Свої педагогічні погляди з цього приводу П.Наторп виклав у двох творах: «Соціальна педагогіка» і «Філософія й педагогіка». Упродовж ХХ століття соціальна педагогіка перетворилась на одну з провідних педагогічних галузей. Одним із напрямів досліджень соціальної педагогіки стало гувернерство [10, с. 45; 27].

На зламі ХІХ-ХХ століть у переважній більшості європейських країн поширюються педагогічні ідеї соціалізму. Наприкінці ХІХ століття економічний фактор домінує над політичним, що цілком природно, бо економічні відносини є основою для відносин політичних. Тогочасній науці притаманний космополітичний характер. Цими двома положеннями (домінуванням економічного фактору й космополітизмом) і визначалась соціалістична педагогіка [45].

Соціалісти вірили, що світ прямує до такого ладу життя, коли людина позбудеться права власності, засоби виробництва і матеріальні блага належатимуть суспільству, праця перетвориться на загальну повинність, а гармонійне виховання і розвиток особистості стануть доступними широким народним масам. Для цього необхідні повна свобода слова, совісті, друку, зібрань і спілок.

На науку й школу соціалісти дивились як на один з видів виробництва — «інтелектуальне виробництво». Найбільш відомими з ідеологів соціалістичної педагогіки на початку ХХ століття були К.Маркс, К.Цеткін, Дж.Ст.Міллер [41]. Прибічники соціалістичної педагогіки виступали за повну ліквідацію гувернерства як системи навчання й виховання «обраних» [27].

Безпрецедентний за масштабами політичний переворот, що відбувся в Росії у жовтні 1917 року, більш як на 70 років розділив світ на два ворожих табори: капіталістичний і соціалістичний. Аrenoю політичної боротьби стає, зокрема, й педагогічна теорія і практика. Освітньо-виховна система перетворюється на

засіб могутньої ідеологічної підготовки молодого покоління до захисту суспільного ладу своєї держави. В країнах капіталістичної орієнтації гувернерство зберігається, але втрачає колишнє пріоритетне значення в житті знатних родин. Провідною формою організації освітньо-виховного процесу ХХ століття стає виховання у колективі, адже саме через колективні форми впливу на дитину легше виховати у неї бажані для держави переконання, якості, життєву позицію. В соціалістичних країнах будь-які педагогічні течії, ідеї, орієнтації, окрім соціалістичної, визнаються ворожими й переслідуються. Гувернерство забороняється. Невдовзі виявляється, що повністю обійтися без нього неможливо. Тоді з'являються окремі, санкціоновані державою видозмінені форми функціонування гувернерства. Таким чином, стан гувернерства у ХХ столітті оптимально розглядати за двома напрямками: 1) гувернерство в капіталістичному світі; 2) гувернерство в соціалістичних країнах. Спочатку доцільно проаналізувати стан гувернерства в країнах капіталістичної орієнтації, де педагогіка у ХХ столітті продовжувала розвиватись еволюційним шляхом [42; 45].

ХХ століття в світовому масштабі характеризується посиленнями пошуками шляхів розвитку освіти й виховання на новому, більш ефективному рівні. Педагогіка активно використовує на практиці надбання психологічної науки [10; 37; 39; 40], досліджує проблеми морального виховання дитини в умовах стрімкого, прискореного темпу життя, розглядає питання фізичного виховання та питання впливу неправильного виховання на поширення наркоманії, вивчає особливості економічного виховання особистості. Однією з головних проблем, яку намагались оптимально вирішити у країнах капіталістичної орієнтації, було розв'язання питання здійснення індивідуального підходу в освітньо-виховному процесі шляхом впровадження гувернерських методик у практику загальноосвітньої школи [42; 45].

Формування неповторної особистості намагалась досягти в роботі з дошкільниками відомий італійський педагог М.Монтессорі. Її методика характеризується трьома провідними положеннями: 1) виховання повинне бути

вільним; 2) виховання повинне бути індивідуальним; 3) виховання повинне спиратись на результати спостережень за дитиною.

Методика М.Монтессорі базується на природному фізіологічному й психічному розвитку дитини і орієнтується на формування м'язів, виховання почуттів та розвиток мислення. Це триєдине завдання вирішується шляхом цілеспрямованої організації оточення дитини, використання спеціально пристосованих дидактичних матеріалів [27].

Система виникла на межі XIX і XX століть, а вже у 20-ті роки XX століття застосовувалася в дошкільних установах та системі родинного виховання не тільки у країнах Європи, а й у США, Канаді, Індії, Японії. В Україні та Росії система М.Монтессорі активно практикувалась до 1917 року. З початку 30-х років у нашій країні ідеї М.Монтессорі були заборонені як буржуазні й реакційні, несумісні з новою системою виховання [42; 45].

Розроблена «Технологія саморозвитку» М. Монтессорі широко впроваджувалася і в Україні а розроблені педагогом «золоті матеріали і сьогодні широко використовують не тільки у закладах дошкільної освіти, а й у гувернерській діяльності. Найактивнішими і найпослідовнішими серед них були О.Дорошенкова, Н.Лубенець, С.Русова. Ідеї Монтессорі пропагував журнал «Дошкольное воспитание», що виходив друком у Києві. У 1915 р. побачила світ книга ініціатора створення і керівника київського Товариства народних дитячих будинків Наталії Лубенець (1877-1943) «Фребель і Монтессорі», яка зазначала, що «праці Монтессорі становлять еру в історії дошкільного та сімейного виховання і доводять, що це - найважливіше і найшляхетніше завдання, яке потребує інтелігентності та великої душі». Автор першої концепції національного дитячого садка в Україні Софія Русова (1856-1940) майже у кожному розділі книги «Дошкільне виховання» (1918) апелювала до авторитету Монтессорі. Високо оцінювала вона «уроки номенклатури», які «готують дитину до абстрактного думання», «новий дитячий садок», як і головні принципи її педагогічної системи. Поділяла Русова

погляди М.Монтессорі на педагога як на уважного спостерігача і вдумливого дослідника дитячої душі [8; 10; 27; 37].

У ХХ столітті педагогіка розпочала розвиватися в новому руслі, широко застосовуючи надбання педагогів зарубіжжя. Прослідкуємо розвиток гувернерства в Україні, адже наша держава намагалася по-новому будувати своє життя й свою освітню систему.

До Лютневої революції 1917 року гувернерство на території України, що входила до складу Російської Імперії, розвивалось згідно до законодавства цієї країни. У західноукраїнських землях — так, як в Австро-Угорщині. У 1917-1919 роках українські уряди вирішували питання розвитку української освіти по-своєму. Водночас у ставленні до освіти та педагогіки усі ці уряди мали спільну тенденцію: вони цікавились винятково системою суспільного навчання й виховання, залишаючи гувернерство поза увагою. Така позиція пояснювалась кількома об'єктивними причинами. Першою причиною була нагальна необхідність створення української школи. Другою причиною особливої уваги до державних закладів освіти й байдужості до освіти домашньої (гувернерської) стала потреба незалежної України у формуванні покоління з новою життєвою позицією: патріотів, захисників і творців молодой вільної держави. Ідеологічне виховання в освітньо-виховних закладах знаходилося під контролем держави. Систему домашнього виховання контролювати було значно складніше, тому з ідеологічних міркувань вона визнавалась як небажана. Третя причина: уряди незалежної України, навіть ті, які негативно ставились до більшовицьких гасел, переважно сповідували ідеї соціалістичної педагогіки. Метою їхніх освітніх реформ була однакова доступність усіх освітніх закладів, рівні можливості в отриманні освіти й виховання для усіх представників суспільства. Гувернерство розцінювалось як форма існування елітарної навчально-виховної системи [27].

3 грудня 1919 року в Україні встановлюється радянська влада. Україна втрачає волю і знову опиняється під владою Москви [42].

Радянська держава з перших днів свого існування взяла неухильний курс на повне знищення здобутків дореволюційної педагогіки, як і багатьох інших

галузей науки, культури, господарства. Гувернерська система домашнього навчання і виховання сприймалась радянськими ідеологами як найбільш ворожа галузь педагогіки. Три причини були аналогічні тим, через які негативно ставились до гувернерства незалежні українські уряди:

1. Потреба у створенні нової радянської школи.
2. Необхідність у формуванні покоління з новою життєвою позицією: революціонерів, інтернаціоналістів, колективістів.
3. Сповідування ідей соціалістичної педагогіки [27].

Окрім цих трьох, існувало іще дві причини. Четвертою причиною була орієнтація винятково на колективне виховання. Метою радянського виховання було позбавлення людини інтересу до власної особистості. Колективні інтереси проголошувались пріоритетними перед індивідуальними. Індивідуальні взагалі намагались ліквідувати спеціально організованою системою виховання: застосовувався психологічний «закон колективу» (або «закон натовпу» — за характеристикою американського вченого Д. Карнегі). За цим законом людина, яка постійно відчуває себе частиною колективу, легко втрачає свою індивідуальність. Вона стає його невід'ємною складовою, і тоді на неї легше впливати. Вона сміятиметься й аплодуватиме з приводу таких речей, на які не звернула б уваги, перебуваючи наодинці, разом з іншими виконає те, чого б не зробила сама, — відбувається процес взаємонавіювання [41].

Гувернерство ліквідувалось як ворожа індивідуалізована система впливу на дитину, цілком протилежна системі колективного виховання. Навіть родинне виховання вважалось небажаним, оскільки до дитини вдома здійснюється індивідуальний підхід. Окрім того, виховна позиція батьків могла не збігатися з позицією держави. Більшовики, Комуністична партія настільки боялись індивідуального виховання, що у 1956 році відкривають новий тип школи — школи-інтернати («школи майбутнього»). У них планувалось виховувати молоде покоління — радянський народ — при мінімальному впливі сім'ї, щоб вона не заважала такій важливій справі. В СРСР життя людини цілковито залежало від характеристик, які давали їй за місцем навчання чи роботи.

Основним параметром оцінки людини в характеристиці виступали її колективістські якості. Найрозумніший, найталановитіший спеціаліст ставив під загрозу свою кар'єру, якщо відзначався схильністю до усамітнення [42].

П'ята причина полягала у тому, що індивідуалізована освітньо-виховна система плекала розумну, самобутню, непересічну особистість з властивим лише їй світоглядом, із стійкою життєвою позицією. Таку людину нелегко, а часто й неможливо, було перетворити на безликий, слухняний «гвинтик» соціалістичного механізму. В орієнтації на знеособлення, «приведення усіх до спільного знаменника» полягало домінуюче завдання соціалістичного виховання. Навіть головного ідеолога колективістської педагогіки А.С. Макаренка влада піддавала постійній нищівній критиці й зрештою усунула від роботи в колонії. Талановитий педагог, щиро вбачаючи свою місію в формуванні «нової» людини, виховував талановитих, сміливих, безкомпромісних інтелектуалів, готових до боротьби з утисками й несправедливістю. Педагогічна система А.С. Макаренка базувалась на опосередкованому індивідуальному підході до кожної дитини, у чому й крилася причина високої результативності виховання [24; 42].

Гувернерство виявилось не просто ліквідованим як система, робились неодноразові спроби знищити навіть пам'ять про нього. Цікавим феноменом є те, що практично усі «буржуазні системи» за радянських часів досліджувались і критикувались, гувернерство ж не вивчалось і не згадувалось взагалі. Це поняття фіксується навіть не в кожному словнику періоду 1919-1991 років. Наприклад, такі солідні довідники, як «Українська радянська енциклопедія» 1980 року видання та «Український енциклопедичний словник» 1988 року видання, зазначеного поняття не містять.

У тих же словниках, де це поняття подається, трактується термін «гувернер» як «особа, що наймалася для домашнього виховання й початкового навчання дітей у сім'ях дворян, вищих чиновників, буржуазії та купців». Більше ніяких відомостей немає.

Для порівняння: дореволюційні довідники присвячували поясненню поняття «гувернерство» половину сторінки та більше. Наприклад, «Енциклопедичний словник» за редакцією І. Андреевського, К. Арсенєва, Ф. Петрушевського, виданий у 1893 році, або «Енциклопедичний словник» за редакцією Б.Гамбарова, В.Железна та ін., опублікований у 1914 році [41].

Радянські підручники з педагогіки та історії педагогіки взагалі замовчують існування гувернерської системи домашнього навчання і виховання.

Провідні радянські ідеологи усвідомлювали гнучкість, живучість, педагогічну силу означеної системи, розуміли, що її відродження сприяло б відродженню індивідуалізації поглядів, вчинків, протиставленню індивідуальності колективу.

Попри усі репресивні заходи на підставі аналізу результатів педагогічної практики у 1931-1932 роках радянський уряд змушений був констатувати, що без індивідуального підходу у навчанні й вихованні освітньо-виховна система не виконує своєї місії — формування громадянина, здатного творити «світле майбутнє» країни. До 1991 року гувернерство як таке в чистому вигляді в СРСР не існує. Проте воно функціонує у різних видозмінених формах, які доцільно розглянути докладніше [27; 42].

У СРСР легально і нелегально процвітає репетиторство. Легальна його форма — індивідуальні додаткові заняття в загальноосвітній школі з невстигаючими учнями. Вчителів зобов'язували проводити заняття без оплати. Проте багатьом дітям, від природи не здатним до інтелектуальної праці, шкільних індивідуальних занять було недостатньо. Щоб вони хоча б на невисокому рівні засвоювали програму і переходили з класу в клас, батьки за значну плату наймали репетиторів. Репетитори здійснювали також підготовку «сильних» учнів до вступу до технікумів та вузів. Усе це відбувалось неофіційно, тому що радянські ідеологи не бажали визнати очевидне: не всі діти мають здібності до засвоєння однакової навчальної програми [42].

Дітей з тяжкими захворюваннями, такими як епілепсія, цукровий діабет, неврози та ін., навчали «вчителі на дому», держава оплачувала їм проведення

індивідуальних уроків. Навчання в домашніх умовах не завжди було успішним, адже його доручали як додаткове навантаження шкільному вчителю, який використовував ті ж методики, що й для колективної роботи, не володів засобами індивідуального навчання.

Фірма «Світанок» (та аналогічні) надавали населенню платну послугу: підшукували нянь (з педагогічною освітою), які щодня чи у певні дні доглядали у сім'ях дітей, допомагали їм вчити уроки, водили на заняття в гуртках тощо.

Для розвитку індивідуальних здібностей дітей при школах і ЖЕКах, будинках культури діяли різнопрофільні гуртки, спортивні секції. Функціонували численні палаци піонерів, дитячі науково-дослідні станції, вечірні дитячі музичні та художні школи. Відкривались профільні школи: математичні, з поглибленим вивченням іноземних мов та ін. У спортивних, хореографічних, музичних, художніх школах-інтернатах жили і навчались найбільш талановиті діти з багатьох міст і сіл. Наприклад, у Києві в профільних інтернатах для обдарованих дітей навчались хлопчики й дівчатка з усієї України. У загальноосвітніх школах для старшокласників створювались профільні спец-класи: педагогічні, фізико-математичні, біологічні тощо [65].

У СРСР діяли школи-інтернати для дітей з фізичними та інтелектуальними вадами: для дітей з церебральним паралічем, з вадами зору і сліпих, з вадами слуху і глухих, для глухонімих, для сліпоглухонімих, для розумово відсталих. У спеціальних школах-інтернатах і ПТУ закритого типу навчали й виховували неповнолітніх злочинців. Виховання дітей у цих закладах покладалось на звільнених від інших обов'язків вихователів.

Виховання учнів у загальноосвітніх школах доручалось класним керівникам. Вони реалізували індивідуальний підхід до дітей, зв'язок школи з сім'єю, вирішували цілий комплекс практичних проблем: адаптація учня у новому колективі, вміння знайти вихід з конфліктних ситуацій тощо. Всі ці заходи, на жаль, орієнтувались переважно на нівелювання особистості, на формування безликого колективу з єдиними поглядами, правами, обов'язками.

Однією з найбільш яскравих постатей в історії української педагогіки стає директор Павлиської школи В.О.Сухомлинський, який безкомпромісно відстоює право кожної дитини зростати неповторною особистістю. У своїх численних працях В.О.Сухомлинський наскрізно проводить думку, що талановитий, багатогранний колектив може складатись тільки з талановитих і багатогранних особистостей. Тому колективні інтереси не повинні переважати над особистими, а мають оптимально поєднуватися з ними [55; 68].

Безумовно, В.О.Сухомлинський був не єдиним вченим і практиком, педагогічна позиція якого ґрунтувалась на формуванні самобутньої особистості дитини. Безумовно, вихід у світ і загальне високе визнання його педагогічних праць не означало миттєвого переходу радянської освітньо-виховної системи на особистісно орієнтований підхід до дітей. Але ідеї В.О.Сухомлинського знайшли активний відгук як у наукових, так і в учительських колах. Виникла значна кількість навчальних і виховних індивідуалізованих систем. У суспільстві з'явилась нова педагогічна позиція [55; 68].

Масштабна реалізація ідеї індивідуалізації освітньо-виховного процесу відбувається тільки починаючи з 1986-1987 років. Перебудова в СРСР, розпочата з ініціативи Генерального секретаря ЦК КПРС М.С.Горбачова, торкнулась усіх сторін життя суспільства. Особливо інтенсивно вона позначилась на освітньо-виховній системі. А саме: акцент у навчанні й вихованні переноситься з колективу на індивідуальність. Цей процес продовжується після розпаду Радянського Союзу і здобуття Україною у 1991 році незалежності [70].

Перебудова відкриває країні й світові педагогів-новаторів. Виявляється, в державі існують унікальні методики навчання й формування особистості Ш.О. Амонашвілі, І.П.Волкова, Б.П. і П.М.Ерднієвих, І.П.Іванова, Є.М.Іїна, С.М. Лисенкової, Б.П. та О.О.Нікітіних, С.Л.Рябцевої, В.В.Шаталова та ін. [680]. Зазначені методики пропагуються і поширюються, публікуються книги, організовуються курси й телезустрічі з педагогами новаторами.

Наповнюваність класів зменшується від 40—48 до 25 осіб, що дозволяє вчителю приділити більше уваги кожному учневі.

У школах та інших освітньо-виховних закладах впроваджується посада психолога, призначеного надавати індивідуальну психологічну допомогу дітям, батькам, педагогам. Реалізуються на практиці розробки О.Л. і Л.А.Венгерів, які були першопрохідцями у галузі практичної психології [70].

Друкуються книги зарубіжних педагогів і психологів. Виявляється, що за колишньою «страшилкою» «буржуазної педагогіки» криються цінні дослідження в галузях освіти й виховання.

Міністр освіти України П.М.Таланчук сприяє появі офіційного дозволу на включення індивідуальних додаткових занять в середній загальноосвітній школі до розкладу і оплату за них, згідно державних погодинних тарифів [70].

Відкриваються приватні школи, переважно профільні. У деяких наповнюваність класів нижча, аніж у державних школах. У приватних навчальних закладах функції класних керівників, як у дореволюційні роки, виконують спеціальні посадові особи. До 1917 року їх називали гувернерами, тепер — «вихователями», «кураторами» або «психологами». Суть їхньої роботи, порівняно з періодом до 1917 року, фактично не змінюється.

Розпочинається активне відродження гувернерства. В Україні створюються дитячі будинки сімейного типу [70].

У Києві засновується приватна школа-екстернат, у якій діти не відвідують занять, а тільки складають іспити та заліки з усіх навчальних дисциплін. Попит на навчання дітей екстерном перевищив найоптимальніші сподівання засновників школи. У родин, які навчають дітей в домашніх умовах, постала посилена потреба в репетиторах — домашніх вчителях.

На гувернерів-репетиторів виникає попит і в родинах, які готують дітей до вступу у приватні престижні школи, до яких першокласники складають іспити (конкурс — 4-5 осіб на місце).

Майже у кожній школі відкривається один чи кілька профільних старших класів. При вищих навчальних закладах заснуються спеціалізовані ліцеї.

Розповсюджуються школи різних типів: гімназії, прогімназії, авторські школи, школи-комплекси.

Підготовкою нянь і гувернанток почали займатися спершу приватні фірми, наприклад, київські фірми «Афіна», «Бізнес-консультант», «Матіола» та інші [70]. Зараз в Україні існує попит не тільки на гувернанток, але й на чоловіків-гувернерів, які могли б одночасно виступати охоронцями дітей бізнесменів.

В останні роки до підготовки гувернерів частково приєдналися педагогічні коледжі та вузи. В багатьох з них здійснюється підготовка соціальних педагогів, у яких викладається дисципліна «Методика роботи гувернера». Студенти матимуть право, за бажанням, працювати гувернерами. У 1995 році курс «Методика роботи гувернера» почав викладатись студентам нинішнього Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова (спеціальність «Соціальна педагогіка»). З 1998-99 навчального року ведеться підготовка гувернанток в Уманському державному педагогічному університеті імені Павла Тичини (Черкаська область). Назва спеціальності «Організатор дошкільного виховання, вчитель початкових класів, гувернер».

У 1998 та 1999 роках у збірниках вузівських програм, рекомендованих Міністерством освіти України, публікуються програми навчального курсу «Методика роботи гувернера». Ще у 1994 році З.Г.Зайцевою був розроблений проект кваліфікаційної характеристики спеціальності «гувернер» [10, с. 49].

Включення у наш час професії «гувернер» до переліку спеціальностей, існуючих в Україні («Класифікатор професій (із змінами та доповненнями)», код спеціальності — № 5131) вказує на її офіційне визнання й інтенсивне поширення у країні [77].

Отже, відродження гувернерства ХХ століття в колишній радянській державі було викликане у зв'язку із новим соціально-економічним станом держави, соціальним потребами сучасних сімей але перш за все з потребами молоді, котрі потребували більш глибоких знань, які задовільнять їх особистісний творчий розвиток.

Висновки до першого розділу

Проаналізувавши розвиток гувернерства європейських держав та держав до складу яких входили українські землі ми з'ясували, що для гувернерства як форми індивідуального виховання і навчання дітей характерні такі ознаки: 1) виховання і навчання дитини є індивідуалізованими; 2) навчання й виховання дитини відбувається в домашніх умовах або в освітньо-виховній установі закритого типу, де створюється мікроклімат, наближений до умов родинного виховання; 3) педагогічний процес організовується таким чином, щоб діти сприймали гувернера як близьку людину, і його авторитет у їхніх очах був не нижчим, аніж авторитет батьків.

За багатовікову історію свого існування гувернерство пройшло кілька етапів розвитку. Згідно дослідження Є.Г. Сарапулової історія становлення та розвитку інституту гувернерства проходила в одинадцять етапів свого розвитку. Як форма індивідуального навчання й виховання дитини воно виникло в епоху середнього палеоліту в системі суспільного виховання дітей та молоді. Але тема нашого дослідження стосується виділених Є.Г. Сарапуловою, десятого та одинадцятого етапів розвитку інституту гувернерства.

XIX століття можна вважати століттям розквіту гувернерства як системи домашнього виховання й навчання. Інтенсивно розвиваються традиції, започатковані у XVIII столітті в Німеччині. Працювати гувернерами дозволяється тільки дипломованим спеціалістам. Документ (диплом чи свідоцтво) видається за результатами складання спеціальних іспитів (екстерном чи випускних у навчальному закладі). Чітко розмежовуються кваліфікаційні рівні гувернерів. Ідея державного контролю усіх ланок освіти одержує у XIX столітті небувалого раніше розмаху. Особливо це стосується Російської Імперії, правляча верхівка якої панічно боїться розповсюдження революційних ідей з Європи й підвищення національної свідомості неросійських народів. Гувернерство перетворюється на органічну складову імперського освітньо-виховного механізму. Приймаються закони, якими передбачений майже абсолютний контроль системи домашнього виховання й навчання. Така

всеохоплююча регламентація, мета якої— обернення гувернерства на важіль реалізації державної політики шляхом програмування певним чином домашнього виховання молодого покоління, може розцінюватись як наступний — десятий — період розвитку гувернерства. Для цього періоду характерні: диктатура держави, повне приєднання системи домашнього виховання й навчання до державної освітньої системи, публікація достатньої кількості науково-методичної літератури для домашніх наставників і домашніх учителів.

XX століття внесло істотні видозміни в гувернерську систему. У більшості економічно розвинених країн світу гувернерство перетворилося з елітної у загальнодоступну послугу для населення. Цю подію слід розцінювати як одинадцятий — найвищий рівень розвитку гувернерства: надбання найбільш ефективної, елітної педагогіки стало надбанням кожного члена суспільства. Лише у колишніх соціалістичних країнах воно залишилось елітним.

У XX столітті гувернерство виходить з-під посиленого державного контролю. Це пояснюється загальнообов'язковим складанням іспитів за програмою середньої школи, без яких молода людина не одержує документа, необхідного для продовження освіти чи подальшого працевлаштування. Відповідно, домашнє чи шкільне навчання орієнтується на державні програми, державний навчальний план, державні підручники, що робить діяльність домашнього вчителя цілеспрямованою і підконтрольною державі.

Практика XX — початку XXI століття довела, що гувернерство є життєво необхідною галуззю педагогіки, без якої неможливо обійтись. Перспективи розвитку зазначеної галузі вимагають вивчення й узагальнення досвіду попередніх поколінь, пов'язаного з методикою індивідуалізованого навчання й виховання дитини. Вирішення цієї проблеми є важливим як для правильної організації формування інтелектуальної високоморальної особистості в сім'ї, так і для застосування знань з метою удосконалення суспільної освітньо-виховної системи.

РОЗДІЛ 2

ТЕОРІЯ ТА ПРАКТИКА СУЧАСНОЇ ОСВІТНЬОЇ СИСТЕМИ ГУВЕРНЕРСТВА УКРАЇНИ

2.1. Розвиток гувернерства в Україні початку ХХІ століття

Розвиток інституту гувернерства в Україні кінця ХХ – початку ХХІ. століть неможливо розглядати без впливу зарубіжного гувернерського досвіду європейських держав. Адже на гувернерську роботу мали вплив українські переселенці й українські заробітчани, що масово переїзджали у європейські держави.

Зарубіжний досвід засвідчує, що попит на гувернерів з роками зростає, пропорційно підвищенню ролі жінок у виробничому, культурному і політичному житті суспільства. Пенсії гувернерам нараховуються згідно діючого законодавства конкретної країни, час роботи включається до трудового стажу. В Україні гувернерська робота також зараховується до загального трудового стажу, правда, чомусь не педагогічного [1; 2].

В наш час, коли значна кількість дітей у зв'язку зі щільним графіком занять (у гуртках іноземних мов, у музичних та хореографічних студіях і т.п.), через серйозні захворювання, чи з інших причин не відвідує дошкільних закладів, початкової школи та груп подовженого дня, постала особливо відчутна потреба у створенні адаптованої до сьогодення системи індивідуального виховання і навчання дітей в домашніх умовах та в підготовці кадрів, які могли б реалізувати цю систему на практиці. Гувернер-фахівець потрібний дитині під час тривалої хвороби і в реабілітаційний період (за відомостями Інституту громадського здоров'я України, захворюваність дітей та підлітків в Україні за останні 12 років збільшилась майже утричі: переважають захворювання дихальних шляхів, нервової системи, крові, органів травлення. За 5 років на 53,6 % збільшилась поширеність новоутворень у підлітків) [2].

Соціальне замовлення на гувернерство постало і у зв'язку з доцільністю здійснення індивідуального виховання особливо обдарованих дітей та дітей з відхиленнями від норми у поведінці. Домашній наставник може надати кваліфіковану допомогу учням, які відстають від ровесників у навчанні, в період підготовки до вступу у перший клас чи адаптації до нового, шкільного, режиму дня. Світовий досвід показує, що послуг гувернерів потребує більшість інтелігентних сімей, які піклуються про якнайповніше розкриття індивідуальних здібностей дітей, про знання іноземних мов, етикету. Англійський психолог М. Аргайл і американський вчений Е.Фішер встановили, що молоді жінки наприкінці ХХ століття здебільшого не бажають присвячувати себе виключно сім'ї і прагнуть працювати, навіть маючи неповнолітніх дітей. У США 83 відсотки жінок, які працюють на керівних посадах 500 провідних компаній, мають звання віце-президент і вище. Саме ділові жінки насамперед намагаються виховувати своїх дітей з допомогою гувернерів [56].

Зростання добробуту населення України зробить гувернерські послуги загальнодоступними, як тепер в економічно розвинених країнах світу. Можливо, з часом держава візьме на себе виплату заробітної плати гувернерам, які працюватимуть з окремими категоріями дітей, наприклад, з дітьми-інвалідами. Зразком турботи держави про сім'ю для України може стати також законодавче положення Франції, при якому держава бере на себе витрати, пов'язані з оплатою дошкільної установи чи няні, якщо жінка, маючи дитину дошкільного віку, виходить на роботу [2].

Соціальні педагоги, які вивчають дисципліну «Методика роботи гувернера», могли б у школах, училищах, технікумах, вузах, при молодіжних центрах проводити заняття з питань виховання і навчання дитини в сім'ї з молоддю (як з майбутніми батьками). Таке впровадження прогресивного дореволюційного вітчизняного досвіду мало помітний позитивний вплив і на організацію родинного виховання, і на ставлення молоді до створення сім'ї [18].

У колишніх соціалістичних країнах, як і в Україні, гувернерство відроджується в найрізноманітніших формах. Не була згадана лише одна, яка

на сьогодні існує в Україні. У приватній школі, де діти перебувають з 8.00 до 17.00, до кожних 7-8 учнів прикріплений гувернер, який виховує їх протягом дня. Своєрідно будується навчальний процес. На уроці учні сидять в різних частинах класу, утворюючи три кола по 7-8 осіб у кожному. В класі присутні три гувернери — кожний перебуває зі своєю групою дітей. Вчитель пояснює матеріал, дає і перевіряє завдання. Активною є участь гувернера у навчальному процесі. Він з'ясовує, чи всі зрозуміли матеріал, пояснює незрозуміле індивідуально, допомагає виконувати завдання, активізує учнів [5; 56; 70].

Взагалі сучасний етап розвитку гувернерства в Україні доцільно проаналізувати. Україна першою з країн, які входили до складу СРСР, звернула увагу на те, що масове навчання у нинішній школі максимально ускладнює процес становлення інтелектуальної, вільно мислячої, духовно зрілої й високоморальної особистості, що вкрай небезпечно для молоді демократичної держави. Українські вчені й педагоги-практики першими порушили питання про те, що зведення до мінімуму традицій гувернерського домашнього навчання й виховання веде до того, що країна втрачає для себе багатьох талановитих, неординарних дітей, які не сприймають знеособлену масову систему суспільного навчання й виховання [70].

Гувернерство в Україні відроджується як різновид бізнесу. Гувернантки сьогодні здебільшого одержують не менше півтора долари за годину. Правда, на відміну від гувернанток, наприклад у Франції, українські замовники часто зацікавлені у тому, щоб педагог поєднував свої безпосередні обов'язки з виконанням роботи по господарству. Спеціалізовані комерційні агентства намагаються підшукати нянь і гувернанток «на будь-який смак». За пошук сім'я сплачує значний аванс. Агентства мають інформаційні банки з переліком замовлень наявних спеціалістів. При порівняно невисокому попиті на домашніх вихователів стати претендентом на вакантне місце непросто. Перевага надається працівникам освіти й медицини. Коли замовник укладає з фірмою страховий договір, фірма зобов'язується нести відповідальність за життя і здоров'я дитини та за матеріальні цінності у квартирі замовника. Кандидати на

посади нянь і гувернерів зобов'язані надати фірмі довідку про стан здоров'я, проте за бажанням замовник може вимагати додаткового медичного обстеження, витрати на яке повинен оплатити. Сьогодні існує попит на нянь, гувернанток та репетиторів. Тому агентства, співпрацюють з досвідченими педагогами — фахівцями з різних дисциплін. Репетитори заробляють значно більше за гувернерів-вихователів (оплата - за домовленістю) [2; 7].

Більшість фірм розробляють переліки вимог до претендентів на гувернерські посади, рекомендації для батьків та ін. Наприклад, інформація, з якою фірма знайомить своїх клієнтів (як претендентів на робочі місця, так і батьків, які шукають для дитини няню чи гувернантку) може складатися з 4-5 підрозділів і бути такою:

1. Ви — сама досконалість!

На роботу гувернантці належить приходити чистою, без яскравого макіяжу й різкого запаху парфум, з коротко обрізаними нігтями.

Увійшовши до квартири, вона повинна віддати господарям свій паспорт, вимити руки й витерти їх рушником, який принесла із собою. Ідеальна гувернантка повинна любити дітей, бути доброю, спокійною, жіночною, без огиди ставитись до домашніх турбот.

2. Таких не беруть гувернантками.

Переважно нянею й гувернанткою може бути жінка будь-якого віку й з будь-якою освітою. Звичайно, добре, якщо вона закінчила хоча б технікум (медичний або педагогічний). На таку роботу рекомендують не наймати осіб, які приїждять на заробітки з колишніх союзних республік. Ці люди здебільшого змучені різноманітними життєвими негараздами і не впевнені у завтрашньому дні. їхня тривожність може дуже негативно вплинути на дитину.

Не варто приймати також «організаторів» — працівників торгівлі, готелів, завучів та директорів шкіл. Вони настільки звикли керувати, що замість гувернантки ваша дитина швидше отримає справжню «домом учительку».

На роль няні й гувернантки однозначно не підійде жінка, яка заявляє з порогу: «Я буду займатися тільки дитиною, а домашню роботу ненавиджу». Як

правило, ведення господарства в обов'язки виховательки не входить, але дитина — істота непрогнозована. Тому навряд чи вам сподобається, якщо після роботи ви застанете у своїй квартирі справжній погром. Хороша гувернантка не вийде і з жінки, що з радістю розповідає про невдачі своєї подруги. Це ознака злості й нерозумності. А ось відсутність власних дітей — не перешкода. Можливо, жінка бездітна не з власної волі, а навичками догляду за малюком володіє повністю.

3. Що входить до обов'язків гувернантки.

Проводити заняття з ліплення, малювання, аплікації, співів, фізкультури, танців, математики; читати (за вашим вибором). При цьому гувернантка повинна ненав'язливо настояти на тому, щоб батьки хоча б час від часу цікавились успіхами малюка.

За столом гувернантка повинна знайомити свого підопічного з правилами етикету.

Прогулянки з дитиною (але не в магазини — це категорично заборонено), під час яких гувернантка повинна принагідно цікаво розповідати вихованцеві про оточуючий світ. Ці бесіди мусять бути неквапливими, а гувернантка повинна мати терпіння кілька разів повторювати одне й те саме.

Відвідування лікарів, масажного кабінету, басейну, театру, цирку.

Якщо дитина захворіла, гувернантка повинна забезпечити догляд за нею, тому добре, коли вона володіє хоча б азами медицини.

4. Пам'ятка батькам.

Якщо дитина із задоволенням грається з новою тьотею, радіючи її появі, це означає, що саме така гувернантка вам і потрібна.

Не намагайтеся стати з гувернанткою подругами. Справжня дружба передбачає рівність і навіть певну фамільярність, чого між тим, хто платить, і тим, хто на нього працює, в принципі бути не повинно. Якщо ж таке станеться, то швидше за все завершиться недобре. Тому:

- не обговорюйте з гувернанткою (нянею) подробиці свого особистого життя;

- намагайтеся не їсти за одним столом;
- не дозволяйте висловів «мені зараз ніколи, тому зробіть це самі»;
- не дозволяйте виховательці вашої дитини обговорювати з подругами інтер'єр вашої квартири і ваш гардероб [25].

XX століття внесло істотні видозміни в гувернерську систему. В більшості економічно розвинених країн світу гувернерство перетворилось з елітної у загальнодоступну послугу для населення. Цю подію слід розцінювати як одинадцятий — найвищий рівень розвитку гувернерства: надбання найбільш ефективної, елітної педагогіки стало надбанням кожного члена суспільства. Лише у колишніх соціалістичних країнах воно, як і у XIX столітті, залишилось елітним [25].

У XX столітті гувернерство виходить з-під спеціального посиленого державного контролю. Таке явище пояснюється загальнообов'язковим складанням іспитів (чи проходженням тестування) за програмою середньої школи, без яких молода людина не одержує документа, потрібного для продовження освіти чи подальшого працевлаштування. Відповідно домашнє чи шкільне навчання орієнтовано на державні програми, державний навчальний план, державні підручники, що робить діяльність домашнього вчителя цілеспрямованою і підконтрольною державі.

Відчутний вплив на соціокультурний розвиток України початку XXI століття справила кардинальна зміна освітньої парадигми як сукупності переконань, цінностей, технічних засобів тощо, адже система освіти є одним з інструментів керування соціумом та показником ефективності його функціонування. Саме тому розвиток системи неперервної освіти, вагомою складовою якої є вища професійна освіта, забезпечує, з одного боку, самореалізацію, самовираження й самоствердження особистості, а з іншого – гарантує поступальний та стабільний суспільний прогрес [68].

Сьогодні відбувається переорієнтація вищої професійної освіти з гностичного («знаннєвого») на діяльнісний підхід, а основна мета професійної підготовки розглядається як формування здатності до активної діяльності,

професійної творчості, знання ж перетворюються на засіб розвитку особистості [1, с. 15–16].

Важливим індикатором розвитку професійної вищої освіти є її орієнтація на потреби ринку праці, який суттєво змінився за останні десятиліття. Соціально-економічні перетворення в Україні покликали до життя нові професії, відродили спеціальності, що у минулі роки не вважалися суспільно затребуваними. Серед них – професія гувернера як фахівця з індивідуального виховання, навчання й розвитку дитини в умовах сім'ї.

З 2006 року майже у кожному місті України існують і продовжують з'являтися нові агентства та фірми, які пропонують послуги домашніх наставників – гувернерів. Слід зазначити, що певні причини, обумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними умовами нашого життя, призвели до відродження домашньої освіти і створення агентств гувернерів [1; 2; 3]. Більшість сучасних дітей не досягають того рівня розумового розвитку, якого б могли досягти. У деякій мірі це трапляється через те, що батьки педагогічно не підготовлені, у них бракує часу для виховання дітей тощо. Відсутність безперервного контролю за маленькою дитиною (особливо від 10 місяців до 3 років) може спричинити травмування чи отруєння дітей. Виявити та усунути такі проблеми у сучасних умовах зможе професійна домашня наставниця або наставник. Особливою популярністю в наш час користуються домашні наставники – «вусаті няні», що зумовлено дефіцитом спілкування дітей з чоловіками та великою кількістю сімей матерів–одиначок.

У Києві, наприклад, завоювало гарне ім'я агентство гувернерів «Пелюстки троянди». У цьому агентстві пропонують свої послуги кваліфіковані няні для малюків, гувернантки–педагоги, репетитори, психологи та логопеди. У залежності від віку дитини та побажань батьків домашні педагогічні працівники беруть на себе усі клопотання щодо підготовки вихованців до школи, виконання домашніх завдань, вивчення іноземних мов та ін. Керівництво агентства запевняє батьків у тому, що педагогічні працівники, які

в ньому працюють, мають високий професійний рівень, ознайомлені зі специфікою роботи в умовах сім'ї.

Кандидатури потенційних працівників розглядаються лише за умови відповідної освіти. Няні, які наглядають за немовлятами, від народження до першого року життя, повинні мати медичну освіту. Як правило, це акушерки та патронажні медичні сестри. До критеріїв відбору гувернанток відносять, в першу чергу, педагогічну освіту. У агентстві проводять співбесіду з кандидаткою та проводять тестування з урахуванням специфіки роботи. Після прийому у агентство кандидатку обов'язково навчають догляду за дитиною, специфіці роботи у сім'ї та вмінню поводити себе. Агентства пропонують на вибір батьків різноманітні методики навчання та виховання малюків. У разі потреби влаштування дитячого свята – теж прийдуть на допомогу фахівці, щоб професійно, цікаво та незабутньо організувати його [68].

Фірма «Матіола» також допомагає батькам знайти домашніх педагогів. У її арсеналі є каталог з фотокартками кандидаток, докладними характеристиками та рекомендаціями [68]. Психологи цієї фірми розробили для батьків, які запрошують до своєї сім'ї домашніх наставників чи гувернерів, певні вимоги: $\frac{3}{4}$ у перші дні перебування у вашому будинку гувернантці необхідно показати квартиру, а також предмети і речі, якими вона буде користуватися при роботі з дитиною, дати можливість домашньому педагогу адаптуватися до нових умов; $\frac{3}{4}$ створити додаткове розвиваюче предметне середовище, яке необхідне для нормального зростання і розвитку дитини.

З метою прищеплення дитині необхідних культурно–гігієнічних і трудових навичок мати в сім'ї: санітарно–гігієнічні засоби, вішалку для одягу і рушника, дзеркало, меблі, що відповідають зросту дитини, інвентар для побутової праці, а також розвиваючі іграшки, ігри та книги, які відповідають віку дитини, а у разі потреби – спортивний інвентар.

Отже, щодо вимог до домашніх наставників та гувернанток, то психологи фірми «Матіола» пропонують наступні: $\frac{3}{4}$ робота домашнього педагога спрямована на охорону життя і здоров'я дитини та на її всебічний розвиток,

тому дотримання режиму дня, що відповідає віку, дозволяє вчасно задовольнити потреби вихованця у відпочинку, харчуванні та різноманітній діяльності протягом дня. В майбутньому такі звички допоможуть дитині навчатись цінувати час, бути зібраною, організованою та все встигати; $\frac{3}{4}$ з урахуванням анатомо-фізіологічної особливості (наприклад, вузькі носові проходи і зв'язана з цим недостатня вентиляція легенів) дитина повинна якнайбільше знаходитись на свіжому повітрі, щоб виключити кисневий голод з усіма наслідками, що виникають [70].

У зв'язку з цим основну кількість занять та ігор домашня наставниця (гувернантка) намагається проводити під час прогулянок. Водночас вона знайомить дитину з навколишньою природою, навчає дбайливому ставленню до неї та любові до всього живого. Проводить загартовування організму дитини у відповідну пору року (ігри з водою, піском, вітром, повітряні і сонячні ванни тощо); $\frac{3}{4}$ важливо створити умови, що забезпечують радісний та бадьорий настрій дитини, тому домашня наставниця ретельно обмірковує щодня план роботи, підбирає книжки, іграшки, посібники для навчання, робить заготовки із паперу, тканини, природних матеріалів тощо. Як правило, педагог робить цю підготовку під час денного відпочинку дитини. В інтересах дитини гувернантка не повинна займатись приготуванням їжі для родини, пранням білизни, прибиранням приміщення, тобто виконанням роботи домробітниці [70].

Для виконання роботи з ведення домашнього господарства фірма пропонує спеціально підготовлених економок. Не стоять осторонь проблем, які можуть виникати у процесі домашньої освіти, не лише педагоги, а також і адвокати [1].

У сучасній Україні пошук роботи гувернера у більшості випадків відбувається через Інтернет мережу. Сьогодні існує достатньо сайтів фірм з пошуку гувернерів для заможних сімей а також для сімей, котрі потребують додаткової допомоги у навчанні своїх дітей, зокрема для індивідуальної підготовки до навчання у школі. Проаналізувавши Інтернет мережу ми виділили наступні сайти фірм, котрі займаються працевлаштуванням нянь, гувернерів та педагогів-вчителів в Україні. Серед них найбільш широко відомі

такі: «Наша няня» (<http://www.nashanyanya.com.ua>), «Homey» (<https://homey.pro>), «Trud-box» (<http://trudbox.com.ua>), «Jooble» (<https://ua.jooble.org>), «Flagm in.a» (<https://flagma.ua>) та інші.

Так, Віктор Карпенко дає поради батькам, які наймають на роботу гувернанток або нянь стосовно складання угоди. Оформлення такого документу вимагає закон України. Адвокат наголошує, що у договорі потрібно вказувати: $\frac{3}{4}$ усі реквізити – як батьків, так і гувернантки: прізвище, ім'я, по-батькові, рік народження, професію, останнє місце роботи, місце проживання, дані паспорта, ідентифікаційний код; $\frac{3}{4}$ обов'язки робітника, максимально їх конкретизуючи; $\frac{3}{4}$ обов'язки батьків; $\frac{3}{4}$ робочий день, вихідні дні, відпустка; $\frac{3}{4}$ відповідальність гувернантки за порушення умов договору та спричинення шкоди здоров'ю дитини або майну. Договір потрібно скріпити підписами обох сторін та зареєструвати у службі зайнятості за місцем проживання у тижневий строк з дня фактичного початку роботи. Якщо умови договору не виконуються, то на підставі ст. 161 Громадянського кодексу України та ст. 18 Закону України «Про захист прав споживачів» може відбутися розірвання угоди з подальшим відшкодуванням збитків. Таким чином, різноманітність агентств та фірм гувернерів, різноплановість їхньої діяльності змушує педагогічні заклади до активізації та розширення наукової роботи у цьому напрямку. Інтенсивний розвиток гувернерства вимагає розробки положень, програм, написання посібників та іншої методичної літератури. Матеріали дослідження дозволили авторці підготувати рекомендації стосовно можливих оптимальних шляхів розвитку гувернерства в Україні у XXI столітті [70].

Послугуючись досвідом економічно розвинених країн, першим напрямом розвитку гувернерства доцільно визнати роботу з дітьми-інвалідами: хворими на церебральний параліч, з тяжкими серцево-судинними захворюваннями, з розумово відсталими, з дітьми, у яких спостерігаються епілептичні напади та ін. Ця категорія гувернерів цілком логічно вважатиметься працівниками реабілітаційних центрів чи районних соціальних служб [51].

Другий напрям — гувернери, які займаються вихованням і підготовкою дітей до школи, індивідуально працюють з відстаючими або обдарованими учнями, допомагають школярам виконувати домашні завдання і перебувають з ними кілька годин на добу, поки батьки знаходяться на роботі. Таких гувернерів і домашніх вчителів оптимально було б реєструвати в районних відділах освіти і закріплювати за школою чи дошкільним закладом за місцем проживання дитини. Школа і дошкільні заклади могли б надавати таким домашнім учителям і вихователям методичну допомогу. Оплачувати роботу гувернерів повинні батьки, але в окремих випадках, наприклад, при роботі з обдарованими дітьми, доцільна погодинна оплата з державного чи місцевого бюджетів, подібно до поширеної нині оплати вчителям на дому [70].

Батьки, які хотіли б доручити виховання своєї фізично і психічно здорової дитини няні чи гувернерові, — щодня, на кілька днів на тиждень чи на період своєї відпустки (третій напрям) — могли б звертатись до спеціального інформаційного центру при районному відділі освіти. У відділі освіти доцільно зберігати контракт, укладений між батьками та гувернером, у якому зазначалися б терміни роботи гувернера в родині, розмір оплати тощо. Звіти гувернерів та відгуки батьків про їхню діяльність, проведення домашніми наставниками семінарів для батьків учнів шкіл чи вихованців дошкільних закладів району могли б стати підставою для визначення результатів педагогічної атестації, присвоєння категорій і звань. Робота гувернера має фіксуватись у трудовій книжці і зараховувались до педагогічного стажу. Надання пенсії потрібно здійснювати у встановленому порядку як педагогічному працівникові.

Четвертий напрям діяльності гувернерів — виконання ролі батьків вихователів у дитячих будинках сімейного типу. Цей напрям роботи в Україні законодавчо урегульований. Суттєве доповнення, яке доцільно внести до «Положення про дитячі будинки сімейного типу», — обов'язкове проходження майбутніми батьками-вихователями курсів підготовки гувернерів, оскільки

саме методика роботи гувернера, найбільше придатна для створення кращих виховних і розвиваючих умов у цих педагогічних мікроустановах [25].

Аналіз організації домашнього виховання й навчання в різних країнах у різні епохи дає підстави для серйозних роздумів про розвиток гувернерства в Україні. Масштабне поширення гувернерської практики в сучасному світі відчутно впливає на моральне та інтелектуальне формування націй, від чого значною мірою залежить майбутнє кожної держави.

Практика ХХ — початку ХХІ століття довела, що гувернерство є життєво необхідною галуззю педагогіки, без якої неможливо обійтись.

2.2. Науково-педагогічний аналіз сучасної педагогічної науки щодо гувернерства

Вітчизняна педагогіка сьогодні знаходиться на новому етапі свого розвитку: інтеграція у європейський та світовий освітній простір, виникнення чи відродження альтернативних педагогічних систем, типів навчальних закладів, удосконалення теоретичних концепцій, розробка шляхів їх упровадження мають на меті окреслити стратегічні цілі й завдання педагогіки майбутнього. Окрім того, сім'я як оптимальне середовище плекання особистості, в умовах нинішнього соціально-економічного, духовного, культурного розвитку суспільства, набуває особливого значення. Саме родина та освітньо-виховні установи й творять життєво необхідний тандем для актуалізації особистісно орієнтованого навчання, соціалізації, формування вихованої людини й громадянина відповідно до вимог часу.

Сьогодні альтернативні підходи до виховання підростаючого покоління виникають як виклик діючим освітньо-виховним інституціям, вони тісно пов'язані із змінами у потребах і запитах дітей та їх батьків. Один із них – гувернерство – педагогічна система, яка функціонує на основі соціального замовлення й здатна виконувати покладену на неї освітньо-виховну функцію у

взаємодії з іншими освітньо-виховними закладами, створюючи умови для самореалізації, соціальної адаптації, творчого розвитку й самовизначення особистості [22].

Так, у статті 59 «Відповідальність батьків за розвиток дитини» Закону України «Про освіту» зазначається «Виховання з сім'ї є першоосновою розвитку дитини як особистості». У статті 5 «Сім'я» Закону України «Про виховання дітей та молоді» наголошується на тому, що «батьки чи особи, що їх замінюють, несуть відповідальність перед суспільством і державою за розвиток, виховання і навчання дітей, а також збереження їх життя, здоров'я, людської гідності». Також «батьки та особи, які їх замінюють, зобов'язані постійно дбати про фізичне здоров'я, психічний стан дітей, створювати належні умови для розвитку природних здібностей; сприяти здобуттю дітьми освіти у закладах освіти або забезпечувати повноцінну домашню освіту відповідно до вимог що до її змісту, рівня та обсягу» [73; 75; 76].

Останнім часом багато сімей відмовляються від громадських освітніх установ із-за досить високого рівня захворюваності дітей у них, інші батьки хотіли б дати дітям більш якісну освіту того чи іншого змісту. Сьогодні досить багато дітей, які потребують особливих умов навчання та індивідуального розвитку: ті, що погано адаптуються, важко долають жорстку регламентацію їхньої поведінки, діяльності, напруженість ритму освітньої установи, діти з проявами негативної девіантної поведінки. Особлива атмосфера розвитку і спеціального навчання є необхідною і для дітей з хронічними захворюваннями, з обмеженими можливостями, обдарованих дітей.

Негативне ставлення частини населення, особливо заможної, до одноманітної системи громадянського виховання, що поступово перебудовується на особистісно-орієнтовану модель, виявилось важливим фактором, який викликав до життя ідею домашнього виховання силами педагога-професіонала. Домашнє виховання є індивідуальним, конкретним, персоналізованим, що цілком відповідає пріоритетам державної політики, зазначеним у Національній доктрині розвитку освіти України у XXI ст.

Високий рівень домашнього навчання й виховання за всіх часів існування людства забезпечувала гувернерська педагогічна система. Сьогодні професія «гувернер» включена до переліку спеціальностей, існуючих в Україні («Класифікатор професій (із змінами та доповненнями)», код спеціальності - № 5131), що вказує на її офіційне визнання й інтенсивне поширення в Україні [77].

Педагогічні пошуки створення ефективних умов гармонійного розвитку особистості актуалізують відновлення традиційних виховних систем минулого, однією з яких є гувернерство. Актуальності додає поширення гувернерської практики в сучасному світі, що відчутно впливає на моральне та інтелектуальне формування націй, від чого значною мірою залежить майбутнє кожної держави. Нині відродження й удосконалення гувернерського напрямку освітньо-виховної діяльності набуває нової сутності та має попит як у процесі виховання дитини в родині, так і в закладах, що виховують дітей, позбавлених батьківського піклування. Саме в контексті догляду за дітьми з обмеженими можливостями та сиротами здебільшого розглядається можливість діяльності соціальних педагогів як гувернерів [22].

Генеza світової, європейської та вітчизняної освітньо-виховних систем увібрала впродовж століть численні типи, форми, види закладів, установ, концепцій, поглядів, міркувань стосовно оптимізації, удосконалення освіти та виховання молодого покоління як провідних засобів становлення й розвитку особистості. Зокрема, альтернативні загальноприйнятим освітні системи виникають як виклик освітньо-виховним інститутам соціуму, вони тісно пов'язані зі змінами у потребах і запитах дітей та їхніх батьків [22].

Гувернерство – педагогічна система, яка функціонує на основі соціального замовлення і здатна виконувати покладену на неї освітньо-виховну функцію у взаємодії з іншими освітньо-виховними закладами, створюючи умови для самореалізації, соціальної адаптації, мотиваційного та творчого розвитку й самовизначення особистості. Сучасне гувернерство потребує теоретичного обґрунтування з визначенням його специфічних рис та особливостей,

призначення та можливостей виправданого й ефективного функціонування у рамках існуючої освітньої системи України.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останніми роками з'явилися наукові публікації, присвячені аналізу гувернерства як педагогічної системи, соціально-педагогічного явища та його історичної генези (І. Акіншева, М. Головка, М. Денисенко, О. Корх-Черба, Н. Ковалевська, Н. Максимовська, Є. Сарапулова, О. Шароватова, Д. Федоренко, С. Хлебик та ін.), розгляду особливостей діяльності домашніх педагогів (С. Золотухіна, Д. Латишина, О. Любар, О. Михайличенко, О. Сухомлинська, А. Троцко, М. Фіцула, Н. Якушко), висвітленню сучасного змісту домашньої освіти (А. Барбінов, Н. Побірченко, С. Попиченко, Т. Тронько).

Значний масив науково-теоретичної інформації нагромаджено російськими дослідниками А. Ганічевою, Л. Пасечник, В. Кириловим, С. Марченко, Т. Тимохіною, С. Трошиною, О. Зверєвою, Т. Куликовою, С. Куприяновим, Е. Савушкіною, С. Теплюк, Т. Тіхеєнко та іншими, у працях яких розглянуто суттєві аспекти професійної діяльності сучасного гувернера, окреслено напрями його роботи, професійні обов'язки, організаційно-педагогічні та соціологічні умови функціонування гувернерської системи. Усі вони потребують систематизації, узагальнення та спроби обґрунтувати феномен гувернерства як особливої освітньо-виховної та соціально-педагогічної системи в контексті сучасних едукативних процесів в Україні [22].

Гувернерство як нестандартне педагогічне явище вирізняється суттєвими перевагами перед колективною формою навчання й виховання, що полягають у індивідуальному підході до особистості вихованця, можливості творчого пошуку методик та технологій виховання, своєчасного коригування дій наставника залежно від ситуації виховання.

Не ставлячи за мету глибоко і всебічно проаналізувати ідеї щодо пріоритетів індивідуального виховання й навчання в історії вітчизняної та світової педагогічної думки, зауважимо, що найрадикальніші думки висловлював видатний англійський педагог ХVII століття Джон Локк, який,

зокрема, писав: «...навіть хиби домашнього виховання незрівнянно корисніші, ніж знання і вміння, що набуваються у школі». Зважаючи на негативне ставлення «філософа педагогіки» до сучасних освітніх закладів, у яких панували догматизм, муштра, пригнічувалася особистість дитини, з розумінням сприйmemo його переконання у тому, що батьки, які маючи певний достаток, візьмуть у дім гувернера, який зуміє навчити дитину витончених манер, вселити у нього зрілі помисли, найблагородніші думки, поривання й пізнання добра, честі і благопристойності, дати йому великий запас знань усяких і найшвидше збудити у нього прояви духовної зрілості мудрої людини, матимуть більше користі, ніж навчатимуть дитину у найпрестижнішій школі [68].

Сьогодні для української освітньої теорії і практики важливим є усвідомлення педагогічного потенціалу гувернерства як системи, що здатна забезпечити індивідуальну траєкторію освітнього, виховного та особистісного розвитку дитини. Гувернерство – феномен соціальної сфери сучасного суспільства, головною характеристикою якого є індивідуалізація виховання й навчання дітей в умовах родини, яке здійснюється спеціально запрошеним педагогом. Така діяльність вибудовується на договірних основах, що передбачають економічну угоду, визначення освітніх потреб суб'єктів й функціональних обов'язків домашнього педагога, і як результат – передачу окремих виховних функцій родини фахівцеві-гувернерові [70].

Незважаючи на те, що гувернерство – особлива форма домашньої освіти та виховання, воно реалізує й загальносуспільні цілі. Дві форми виховання – сімейна та суспільна – співіснують протягом століть, взаємодіючи між собою, та залежно від типу суспільних стосунків розвивають певні сторони та напрями соціалізації особистості, формують культурні установки, норми та ідеали [2, с. 32]. Домашнє наставництво розглядають як тенденцію соціальної взаємодії, соціальний механізм розвитку сімейного та громадського виховання й освіти. Гувернерство вирішує суспільні завдання в індивідуальній формі, у ньому консолідовані запити сім'ї, її освітній вибір, тобто така альтернативна освітньо-

виховна система може трактуватися як соціокультурний механізм вирішення суперечностей між свободою і необхідністю в соціалізації особистості.

Гувернерське навчання й виховання дитини – це освітньо-виховна система, яка відповідає таким вимогам: єдність навчання й виховання; особистісно орієнтована комфортна взаємодія педагога з дитиною; використання передових педагогічних технологій. Зміст та результати діяльності гувернера повинні бути адекватними запитам й вимогам суспільства, освітніх закладів, батьків та самої дитини [3, с. 95]. Домашня (гувернерська) освіта – це цілеспрямована діяльність, спрямована на розвиток творчих здібностей і формування системи знань, морального та естетичного виховання, засвоєння соціального досвіду як основи для всебічного розвитку особистості. Її мета пов'язана із збереженням здоров'я дитини, даного природою, розвитком дитячих природних потреб, здібностей, особистісних рис, необхідних для життя в постійно змінному соціумі, що забезпечать їй безболісне входження у доросле життя [5, с.172].

Гувернерству притаманні усі ознаки системи, оскільки воно є цілісною одиницею з певним порядком розташування і зв'язків її складових. Цими складовими є індивідуальне навчання та виховання дитини в умовах родини.

На сучасному етапі в українській освітньо-виховній практиці гувернерство займає власну, відповідну своїм завданням, нішу. Його розвиток гальмується матеріальними обставинами життя значної частини сімей (досить висока оплата праці гувернера, найнятого через агентство, невелика житлова площа квартир тощо), відсутністю традицій домашнього навчання й виховання, викоріненого у 1917 році, а також певною недовірою батьків та суспільства в цілому до педагогічної й соціальної компетентності таких фахівців. Водночас суспільна значущість такої діяльності очевидна, однак вести мову про відновлення гувернерства у формах минулих століть недоцільно і навіть шкідливо [70].

Сьогодні важливим є чітке обґрунтування принаймні двох термінів – «гувернер» і «соціальний гувернер». Проаналізувавши визначення, що містяться в енциклопедичній, словниковій та іншій довідковій літературі, наукових розвідках вітчизняних та зарубіжних учених (А.Ганічева, А. Капська,

Н. Максимовська, Л. Мардахаєв, Т. Тімохіна, С. Трошина, О. Шароватова та ін.), пропонуємо власне бачення трактування цих понять.

Отже гувернер – це особливий тип педагогічного працівника, який скеровує розвиток дитини, управляє процесами навчання й виховання у всій їх багатогранності на основі індивідуального підходу та відповідно до здібностей, нахилів, інтересів дітей. Гувернерська діяльність вирізняється глибокою особистісною спрямованістю, є персоналізованою, може відбуватися в індивідуальних чи колективних формах (за умови наявності у сім'ї різновікових дітей), охоплює елементи навчання, виховання, розвитку та соціалізації особистості, має специфічні завдання, зміст, методи, має неформальний й комфортний характер для усіх її учасників.

Соціальний гувернер – це фахівець з психолого-педагогічної та соціально-медичної підтримки дітей з особливими потребами, який здійснює свою діяльність як безпосередньо у сім'ї, так і у соціально-реабілітаційних та опікунсько-виховних закладах [82]. Головною метою його діяльності є сприяння соціокультурній реабілітації дитини з функціональними обмеженнями, її інтеграції у суспільство шляхом розвитку її потенційних можливостей, індивідуального навчання й виховання, передусім основам самообслуговування. Соціальний гувернер також надає консультативну, посередницьку, охоронно-захисну, соціально-терапевтичну, організаторську допомогу родині, що виховує дитину-інваліда, сприяє її педагогізації, налагодженню позитивного внутрішньо-сімейного спілкування та сімейних стосунків, що активізують її внутрішній реабілітаційний потенціал.

Досить вичерпною в сучасній педагогічній літературі є характеристика історичних аспектів гувернерства, психолого-педагогічних засад навчальної та виховної роботи гувернера, що дозволяє скласти певне уявлення про функціонування цього виду педагогічної діяльності. Так, наприклад, Є. Сарапулова пропонує одинадцять етапів становлення гувернерської діяльності за ознаками індивідуального підходу до особистості вихованця, виховних можливостей та підготовленості до фахової діяльності людини, яка займається

організацією умов для розвитку особистості, підтримання державою та організацією підготовки гувернерів як вихователів та вчителів.

Розвиток гувернерства як педагогічного явища в сучасній Україні, на думку науковців, характеризується певними тенденціями:

- *по-перше*, гувернерство займає проміжну ланку між загальноосвітньою системою й індивідуальним напрямом освіти, оскільки сучасні діти здебільшого відвідують школу й гувернер виступає в ролі «додаткового помічника». Лише виняткові обставини примушують батьків залучати до суто домашньої освіти гувернерів-учителів, які в змозі надати певний стандарт освіти в обмежених умовах (діти з обмеженими можливостями або ті, які мають важкі хронічні захворювання);

- *по-друге*, гувернер радше виконує роль вихователя та наставника, ніж учителя. Саме функції організації виховання та його координації є одними з провідних для сучасного гувернера, зокрема із соціально-педагогічних позицій;

- *по-третє*, діяльність гувернера в родині обмежена віком дитини (дошкільний або молодший шкільний вік). Соціально-педагогічний підхід до гувернерської діяльності має нівелювати головні недоліки сучасного гувернерства (вікові обмеження та матеріальний стан родин, що запрошують домашнього наставника) та запропонувати варіанти гармонійного вирішення суперечностей організації виховання, його фінансування та добору контингенту фахівців для роботи;

- *по-четверте*, іноді функції гувернера збігаються з функціями інших фахівців (дефектологом, сімейним соціальним педагогом). Гувернер повинен знати, як працювати з дітьми з особливими потребами, тобто володіти азами дефектології та корекційної педагогіки, а також обов'язково має активізувати виховний потенціал родини, але соціально-педагогічний потенціал гувернерства реалізовуватиметься через соціальне виховання як одну з провідних категорій цієї науки [25, с. 12–13].

Сутність діяльності гувернера можна охарактеризувати як процес педагогічного спілкування, активної цілеспрямованої взаємодії між

гувернером-педагогом і дитиною в умовах сім'ї, в результаті чого відбувається соціальне виховання, передача соціального досвіду, формування певних рис особистості в умовах особистісно орієнтованого процесу навчання [37, с. 172].

Є.Г.Сарапулова у монографічному дослідженні «Психолого-педагогічні основи навчально-виховної діяльності гувернера» зазначає, що для гувернерства, як форми індивідуального виховання й навчання дітей, характерні такі ознаки:

- 1) виховання і навчання дитини є індивідуалізованими;
- 2) навчання й виховання дитини відбувається в домашніх умовах (у сім'ї) або в освітньо-виховній установі закритого типу, де створюється мікроклімат, наближений до умов родинного виховання;
- 3) педагогічний процес організовується таким чином, щоб діти сприймали гувернера як близьку людину, і його авторитет у їхніх очах був не нижчим, аніж авторитет батьків [37, с. 84].

Вихідними характеристиками гувернерської системи, які відрізняють її від систем колективного навчання й виховання, Є.Г.Сарапулова називає 14 психолого-педагогічних особливостей навчально-виховної діяльності гувернера, виокремлених у процесі дослідження кращих методик індивідуального домашнього навчання й виховання та педагогічної спадщини видатних гувернерів різних епох, а саме:

- 1) Ретельне вивчення якостей, нахилів, уподобань вихованця і якнайповніше врахування їх при розробці індивідуальної навчально-виховної системи для кожної конкретної дитини;
- 2) Рівномірний розподіл уваги вихованців між трьома напрямками виховання: вихованням фізичним, вихованням моральним і вихованням розумовим. Побудова навчально-виховного процесу з метою збереження й покращення здоров'я дитини, запобігання перевтомі вихованця від занять, прищеплення йому навичок здорового способу життя;

3) Підготовка вихованця до активної практичної діяльності у дорослому віці, яка здійснюватиметься у відповідності з природними задатками дитини та належністю її до певного суспільного стану;

4) Орієнтація процесу домашнього навчання на розвиток мислення учня та на засвоєння дитиною тільки життєво важливого матеріалу, який вона змогла б застосувати на практиці;

5) Побудова індивідуалізованої навчально-виховної системи з урахуванням відмінностей у вихованні дівчаток і хлопчиків;

6) Цілеспрямоване формування у дітей таких позитивних рис, як працьовитість, серйозне й сумлінне ставлення до виконуваної справи, розсудливість, завбачливість;

7) Культуровідповідність виховання;

8) Зміни стилю виховання, пов'язані з віковими особливостями дитини і переходом її до іншої вікової групи;

9) Застосування спеціальних дієвих систем для перевиховання дітей у домашніх умовах;

10) Запобігання виникненню у дітей нервових та психічних захворювань;

11) Використання ефективних методик для поступової переорієнтації дитини з виховання на самовиховання, з навчання на самоосвіту;

12) Формування у вихованця оптимальної самооцінки;

13) Плекання гарних манер у вихованця, навчання його майстерності ділового й неформального спілкування, вміння висловлювати свою думку. Навчання дитини розбиратися в людях, впливати на них, уникати конфліктів, діяти в неординарних ситуаціях;

14) Застосування у навчальній практиці кількох методик з метою вибору оптимальної для кожної окремої дитини [37, с. 231-232].

Завдяки цим психолого-педагогічним ознакам, гувернерська система завжди відзначалася особливою ефективністю.

Сьогодні гувернерство як педагогічне явище постало з потреби у формуванні яскравої неординарної особистості, здатної здійснювати

подальший поступ людської цивілізації. Гувернерство розвивалося в надрах родинного виховання, яке, у свою чергу, відображало педагогічну орієнтацію суспільства.

Гувернер як представник педагогічної професії виконує дві соціально значущі функції: адаптивну та гуманістичну. Адаптивна полягає у підготовці вихованця до конкретних вимог сучасної соціокультурної ситуації, до визначених суспільних запитів. Одночасно, реалізуючи гуманістичну функцію через розвиток особистості, індивідуальності вихованця як синтез всіх надбань людської культури, гувернер об'єктивно несе у собі позачасовий чинник, «працює на майбутнє». Ці функції слід урівноважувати, адже, виховуючи особистість, гувернер, з одного боку, не формує у дитини потребу у цілеспрямованому удосконаленні, прагнення до перетворення себе й оточуючого світу, а, з іншого, вихователь втрачає самостійність мислення, слідує офіційним та неофіційним приписам, губить власну індивідуальність.

Індивідуалізований гувернерський підхід до вихованця давав змогу досягти позитивних результатів за умови використання у педагогічній практиці знань, які на сучасному етапі розвитку науки є галузями вікової, педагогічної, практичної психології, патопсихології. Гувернерство не належить уповні ні до родинної, ні до державної системи виховання. Воно знаходиться на межі цих систем. З одного боку, гувернерству притаманні індивідуальний підхід, неформальність у стосунках між вихованцем і наставником, властиві родинному вихованню. З іншого боку, у межах гувернерської практики можливий відчутний тиск держави, посилений державний контроль, приєднання системи домашнього виховання і навчання до державної освітньої системи [37].

У ХХІ столітті гувернери поділяються на домашніх наставників і домашніх вчителів. Проте наявні деякі відмінності: існують домашні наставники (наставниці) з широкою спеціалізацією, які мають право і виховувати і навчати дітей, і домашні наставники (наставниці) з вузькою спеціалізацією, які можуть тільки виховувати. Домашні вчителі (вчительки) навчають дітей певних

предметів, зокрема до категорії вчителів належать репетитори. З метою прищеплення дітям відповідної статі стереотипу поведінки, виховання хлопчиків доручалося й доручається нині переважно гувернерам, а виховання дівчаток - переважно гувернанткам (боннам). На гувернерів-чоловіків нерідко також покладається обов'язок охоронця дитини [70].

Сучасна гувернантка – це домашня вихователька, яка займається навчанням дітей. До її обов'язків входять і послуги няньки, і виховання дитини: розвиток її мислення, знайомство з оточуючим світом, відвідування театрів, виставок, музеїв, гуртків. Із школярем вона повинна також виконувати домашні завдання. Інколи, за бажанням батьків, гувернантка може виконувати одночасно і роль репетитора – поглиблено вивчати з дитиною іноземну мову, математику або музику. Практика свідчить, що гувернантку сьогодні частіше за все наймають дошкільникам, щоб підготувати їх до майбутнього навчання; рідше – школярам і зовсім рідко – старшокласникам.

Сучасний гувернер як особливий педагог виконує як загальнопедагогічні, притаманні усім напрямам педагогічної діяльності, функції, обов'язки, завдання, так і специфічні, пов'язані з особливостями індивідуального навчання й виховання дитини. Серцевина педагогічної діяльності – управління процесами становлення особистості, а її ключовим чинником є цілепокладання – діяльність, покликана передбачити й скоординувати, спрямувати рух взаємної співпраці учителя й вихованця до їх спільного результату [70].

Педагогічна діяльність як «проект» відбувається у декілька етапів, кожен з яких має мету та завдання, передбачає виконання певних функцій і видів діяльності. На першому етапі вихователь здійснює діагностичну, прогнозувальну, проектувальну й планувальну функції, реалізація яких неможлива без діагностичної. Прогнозування як функція виражається в умінні передбачити результати своєї діяльності у конкретно визначених умовах, і на цій основі – визначити стратегію своєї роботи, оцінити можливості досягнення певного результату. Проективна функція полягає у конструюванні моделі майбутньої діяльності, виборі методів та засобів, які дають змогу в заданих

умовах та у визначений час досягти мети, виділенні окремих етапів діяльності, формулюванні завдань, виокремленні форм та методів оцінювання досягнутих результатів тощо. Діагноз, прогноз, проект стають основою для розробки плану діяльності, тобто функції планування. На етапі реалізації проекту педагог виконує інформаційну, організаційну, оцінну, контрольну й корегуючу функції. На завершальному основною є аналітична функція [37, с. 233-235].

Гувернер як особливий педагог для ефективного виконання професійних функцій та обов'язків повинен володіти системою компетенцій, а саме:

- педагогічною (знаннями з теорії та історії педагогіки, загальної й вікової психології, історії функціонування інституту домашніх вихователів, знаннями пріоритетних гувернерських методик, педагогічних технологій та стратегій виховання і навчання; уміннями організувати навчально-виховний процес в умовах сім'ї, готовністю до визначення оптимального змісту, форм та методів згідно з об'єктивними умовами);

- соціально-правовою (відповідними законодавчо-правовими знаннями у контексті використання їх у професійній діяльності; вміннями визначати власний соціальний статус; усвідомленням необхідності соціалізації дитини, яка виховується в умовах сім'ї);

- комунікативною (сформованим почуттям емпатії; уміннями спілкуватися з членами родини);

- творчими уміннями й навичками (здатність до педагогічного імпровізування, використання спеціальних педагогічних здібностей; уміннями швидко реагувати на незаплановані зовнішні впливи, створювати оптимальні умови освітнього процесу, що стабілізують психоемоційний стан дитини тощо [37].

Практика ХХ – початку ХХІ століття доводить, що гувернерство є життєво необхідною галуззю педагогіки, без якої неможливо обійтись. Аналіз організації домашнього виховання й навчання в різних країнах у різні епохи дає як науковцям, так і педагогам-практикам, підстави для серйозних роздумів про перспективи розвитку гувернерства в Україні. Масштабне поширення

гувернерської практики в сучасному світі відчутно впливає на моральне та інтелектуальне формування націй, від чого значною мірою залежить майбутнє кожної держави.

Послугуючись досвідом економічно розвинених країн, оптимальними шляхами розвитку гувернерства в Україні у ХХІ столітті дослідниками вбачається:

1) робота з розумово відсталими дітьми, з дітьми-інвалідами. Ця категорія гувернерів вважатиметься працівниками реабілітаційних центрів чи районних соціальних служб;

2) гувернери, які займаються вихованням і підготовкою дітей до школи, індивідуально працюють з обдарованими учнями, такими, що відстають, допомагають школярам виконувати домашні завдання і перебувають з ними кілька годин на добу, поки батьки знаходяться на роботі. Таких гувернерів і домашніх вчителів оптимально було б реєструвати в районних відділах освіти і закріплювати за школою чи дошкільним закладом за місцем проживання дитини;

3) батьки, які хотіли б доручити виховання своєї фізично і психічно здорової дитини няні чи гувернерові, - щодня, на кілька днів, на тиждень чи на період своєї відпустки - могли б звертатись до спеціального інформаційного центру при районному відділі освіти. Звіти гувернерів та відгуки батьків про їхню діяльність могли б стати підставою для визначення результатів педагогічної атестації, присвоєння категорій і звань. Робота гувернера має фіксуватись у трудовій книжці і зараховуватись до педагогічного стажу;

4) діяльність сучасних гувернерів у ролі батьків-вихователів у дитячих будинках сімейного типу. Цей напрям роботи в Україні законодавчо урегульований. Суттєве доповнення, яке має ввестись до «Положення про дитячі будинки сімейного типу», – обов'язкове проходження майбутніми батьками-вихователями курсів підготовки гувернерів, оскільки саме методика роботи гувернера, найбільше придатна для створення оптимальних виховних і розвиваючих умов у цих педагогічних мікроустановах [37, с. 234-235].

Отже, можна зробити висновок про те, що сім'я як соціальний інститут за всіх часів виконує найважливішу роль у становленні і формуванні людської особистості та пристосуванні її до умов життя. І сьогодні, нарешті, спостерігаємо період поступового відродження на державному рівні родини як основного осередку соціального виховання, на допомогу якому у вихованні і навчанні дітей приходять така соціальна інституція, як гувернерство. Призначення сучасного інституту гувернерства полягає у задоволенні освітніх і виховних потреб, що виникли на сучасному етапі в окремих сім'ях, але є вельми значущими для суспільства у цілому.

Концептуально новим у навчально-виховній роботі гувернера з дитиною є особистісно орієнтований підхід до неї, який виявляється в умінні створити сприятливу психологічну атмосферу; налагодити доброзичливе емоційне спілкування з людьми; прихильно ставитись до дитини, щоб вона відчула любов, турботу і захищеність; налагоджувати контакти довіри, співробітництва з маляком як з рівним партнером; бачити можливості і здібності дитини; створювати ситуації, де вона могла б виявити свій інтелект; забезпечувати різноманітну діяльність, беручи до уваги її інтереси [3, с. 249]. Дисципліна, стриманість, порядок, культура діяльності, позитивні навички поведінки, відповідальність, ініціатива – необхідні риси для сучасного життя, основи яких закладаються у дитячому віці. Особистісно орієнтований підхід повинен увібрати у себе реальне життя дитини, а не бути зовнішнім, нав'язливим.

Демократизація та реформування освітньої системи України на сучасному етапі сприяли розвитку альтернативних форм навчання та виховання особистості, серед яких окреме місце посідає гувернерство.

Освітньо-виховна діяльність сучасного гувернера має двобічний характер: з одного боку, прагнення до європеїзації системи підготовки юної особистості до життя, її оновлення та удосконалення відповідно до швидкоплинних вимог часу; а з іншого, – необхідність збереження національної своєрідності освіти, яка повинна формувати не лише «громадянина світу», а й національно свідому людину, що забезпечуватиме зростання власної держави, народу. Утвердження

гувернерства в системі освіти України ставить важливі завдання, які слід вирішити найближчим часом. Насамперед необхідно низкою державних законодавчих актів визначити статус, права й обов'язки гувернерів, можливості здобути категорії та звання відповідно до поширеної практики атестації педагогічних кадрів, пільги, вирішити проблеми визначення педагогічного чи загального стажу роботи, можливості державного контролю за їхньою діяльністю, пенсійне забезпечення, підвищення кваліфікації тощо. Наукової розробки потребують шляхи формування професійних та особистісних рис, знань, умінь і навичок гувернера у процесі фахової підготовки на різних ступенях неперервної професійно-педагогічної освіти.

Отже, відроджене гувернерство, що має історію та традиції, на теренах XXI століття може стати новою системою плекання особистості, що даватиме дитині знання, уміння й навички, які гарантуватимуть їй адаптацію до життя, здатність орієнтуватися у соціальному просторі. Саме тому в Україні найближчими роками слід оптимізувати процедуру ліцензування діяльності гувернерів, приватних дитячих садків, низкою державних законодавчих актів визначити їх статус, права й обов'язки, можливості отримати категорії, вирішити проблеми визначення педагогічного стажу роботи, пенсійне забезпечення, підвищення кваліфікації тощо. Наукової розробки потребують питання професійної підготовки гувернерів на різних ступенях системи освіти України, перш за все, вищої педагогічної, післядипломної, отримання другої спеціальності (кваліфікації).

2.3. Професійно значимі та особистісні риси гувернера

Соціально-економічні, політичні та культурні трансформації у розвитку сучасного українського суспільства обумовлюють необхідність модернізації освітньої системи на всіх її рівнях. Серед пріоритетних завдань є відхід від авторитарної педагогіки, орієнтація на гуманізацію навчально-виховного процесу, створення умов для особистісного розвитку та творчої самореалізації кожної особистості, відкриття її унікального «Я». У Законах України «Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про загальну середню освіту» визначено, що формування самобутньої особистості, її освіта і виховання може відбуватися не тільки в освітніх закладах, а у процесі індивідуального навчання і виховання в умовах сім'ї за допомогою відповідного спеціаліста.

Зміна освітніх і виховних орієнтирів потребує пошуку нових, або використання вже відомих і адаптованих до сучасних умов ідей, поглядів, концепцій тощо. З часу проголошення незалежності України відкрилися широкі можливості для переосмислення чи нового сприйняття теоретичних надбань і практичного досвіду минулого, які розкривалися тенденційно або з ідеологічних причин несправедливо замовчувалися. У контексті зазначеного вище, актуальним є відродження інституту гувернерства, як системи особистісно орієнтованого виховання і навчання в домашніх умовах, що майже упродовж століття знаходилася у забутті [56].

Гувернерство як педагогічне явище «постало з потреби формування яскравої неординарної особистості, здатної здійснювати подальший поступ людської цивілізації» [7]. За багатовікову історію воно неодноразово довело ефективність свого існування і на сьогодні є «життєво необхідною галуззю педагогіки, без якої не можна обійтися» [7, с. 86].

Звернемо увагу на те, що гувернер може працювати з усіма віковими категоріями дітей, крім немовляти, тобто дітьми переддошкільного, дошкільного і молодшого шкільного віку. Період від народження до одного року – час, коли дитина адаптується до зовнішнього світу, і тому, на наше переконання, з нею мають перебувати виключно близькі люди - мати й батько.

Варто також відзначити, що діяльність губернатора зорієнтована на роботу з усіма категоріями дітей (незалежно від наявності чи відсутності у них проблем), а саме: фізично і психічно здоровими, з обмеженими функціональними можливостями, з незначними порушеннями здоров'я, соціальними проблемами, обдарованими дітьми.

На підставі викладено ми визначаємо такі **функції губернатора**: діагностична, прогностична; соціалізуюча; виховна; освітня; комунікативна; попереджувально-профілактична; організаторська; консультативна; охоронно-захисна; корекційно-реабілітаційна; соціально-терапевтична; посередницька.

Рис. 2.1. - Головні функції сучасного губернатора

На основі аналізу психолого-педагогічної літератури розкриємо їх сутність.

Діагностична функція спрямована на вивчення, аналіз й оцінювання індивідуальних особливостей, стану фізичного і психічного здоров'я, рівня вихованості, успішності дитини, проблем (якщо такі існують) соціально-психологічного, дидактичного та виховного характеру на основі сучасних методів педагогіки, психології, соціології. Крім того, соціальний губернатор має звернути увагу на вивчення традицій, ціннісних орієнтацій, виховного потенціалу, інтересів, потреб, проблем сім'ї; рівня психолого-педагогічної

культури батьків; особливостей спілкування дитини з дорослими членами сім'ї; місця і ролі дитини у сім'ї.

Прогностична функція полягає у визначенні й розробці програми соціально-педагогічної роботи з дитиною на основі врахування її індивідуальних та вікових особливостей, рівня розвитку, побажань батьків; виборі методів, засобів і прийомів, які дозволяють у заданих умовах та встановлений час досягнути поставленої мети; передбаченні результатів діяльності в цілому та різних її аспектів зокрема, що забезпечать максимальну результативність за розумних витрат зусиль і часу.

Соціалізуюча функція передбачає формування у дитини основних соціальних норм і цінностей, розвиток навичок соціальної самоорганізації життя, здатності орієнтуватися в навколишньому світі, інтеграцію до соціального середовища.

Виховна функція спрямована на формування у дитини загальнолюдських і національних цінностей, моральних понять, поглядів і переконань, вироблення навичок і звичок моральної поведінки; розвиток естетичних потреб, смаків і почуттів, художніх здібностей і творчої діяльності, культури взаємодії з природою; забезпечення повноцінного фізичного та інтелектуального розвитку.

Освітня функція передбачає розвиток у дитини потреби в отриманні знань, неперервній освіті; формування позитивної мотивації навчання; розвиток мовлення, мислення, емоційно-вольової сфери. Крім того, соціальний гувернер має звернути увагу і на просвіту батьків, підвищення рівня їх педагогічних знань та умінь, формування бажання займатися самоосвітою.

Комунікативна функція полягає у встановленні доцільної, конструктивної взаємодії з дитиною, батьками та іншими членами сім'ї. Завдання соціального гувернера у реалізації цієї функції полягає у дотриманні основних правил та норм спілкування, доборі оптимальних прийомів і засобів комунікативного впливу, попередженні та подоланні конфліктних ситуацій.

Попереджувально-профілактична функція полягає у запобіганні та обмеженні причин соціальної дезадаптації дитини; попередженні та подоланні

негативних явищ, конфліктних ситуацій, які здатні антипедагогічно вплинути на неї; проведенні роз'яснювальної роботи щодо впливу шкідливих звичок на здоров'я та життєдіяльність особистості; формуванні і пропагуванні здорового способу життя; організації соціально-позитивної діяльності через відвідування позашкільних навчально-виховних закладів.

Організаторська функція передбачає залучення вихованця до різних видів діяльності, організацію співробітництва з батьками у досягненні поставленої мети; забезпечення змістового дозвілля дитини; налагодження співпраці та партнерства з різними спеціалістами та соціально-виховними інституціями.

Консультативна функція спрямована на допомогу батькам у вивченні і розумінні питань сімейного виховання; наданні порад і рекомендацій щодо розвитку і виховання їхньої дитини, корекції її поведінки, відхилень у розвитку; знаходження ефективних шляхів взаємодії дорослих і дитини, створення атмосфери взаєморозуміння, співробітництва.

Охоронно-захисна функція полягає в обстоюванні і захисті прав та інтересів дитини на життя, освіту, дозвілля, свободу слова, отримання інформації, висловлення власної думки на основі відповідної нормативно-правової бази; створенні умов для повноцінного розвитку вихованця, віри в себе, в можливість досягнення позитивних результатів; збереженні і зміцненні фізичного, психічного і духовного здоров'я дитини.

Корекційно-реабілітаційна функція має на меті здійснення корекції виховних впливів на дитину з боку сім'ї, соціального середовища, зміну і вдосконалення її особистісних якостей, особливостей життєдіяльності; допомогу дитині з обмеженими функціональними можливостями у досягненні оптимального фізичного, інтелектуального, психічного, соціального рівня розвитку, озброєння її навичками самообслуговування, сприяння соціальній адаптації, залучення до участі у суспільному житті.

Соціально-терапевтична функція спрямована на вчасне подолання кризових ситуацій та проблем дитини і сім'ї, пропонування шляхів і засобів для самостійного вирішення і подолання труднощів, стимулювання впевненості.

Посередницька функція полягає у налагодженні взаємодії з різними соціальними інституціями (медичними, освітніми, культурними закладами, центрами соціальних служб для сім'ї, дітей та молоді, неурядовими організаціями) та фахівцями (лікарями, дефектологами, реабілітологами, психологами, вихователями дошкільних закладів, учителями, викладачами-репетиторами, викладачами музичних, хореографічних, художніх шкіл та студій, керівниками гуртків, секцій, спеціалістами служб та центрів у справах сім'ї, представниками громадських організацій тощо), які сприятимуть соціальному становленню і розвитку дитини [37]. Вказані функції домінують залежно від потреб та конкретних ситуацій, що виникли у дитини.

На основі функцій визначимо наступні напрями роботи гувернера:

- здійснення індивідуального соціального виховання і розвитку дітей переддошкільного, дошкільного та шкільного (переважно молодшого та середнього) віку, захист їхніх прав та інтересів;
- організація індивідуальної роботи з дітьми з обмеженими функціональними можливостями, дітьми з незначними порушеннями здоров'я, соціальними проблемами, обдарованими дітьми з метою соціально-педагогічної допомоги і підтримки, корекції їхнього розвитку, нейтралізації негативного впливу середовища; установлення співробітництва з батьками, підвищення їх педагогічної культури, допомога у виконанні функцій вихователів;
- налагодження співпраці з різними соціальними інституціями та спеціалістами;
- удосконалення власної професійної діяльності [37].

Н.М. Савельєва, виходячи із кваліфікаційних характеристик гувернера, розроблених С.Теплюк, З.Г.Зайцевою (Додаток А.), виділяє **загальні вимоги** до змісту професійних знань і вмінь гувернера, незалежно від того, з якою категорією дітей він працюватиме, і **спеціальні**, які визначаються особливостями тієї чи іншої категорії дітей.

Так, гувернер будь-якої спеціалізації повинен володіти знаннями із:

- загальної, вікової, педагогічної, соціальної психології, психології сім'ї;

- загальної, дошкільної, соціальної, реабілітаційної педагогіки, дефектології, медико-соціальних основ роботи з дітьми; основ соціальної роботи з сім'єю;

- фізіології, анатомії дитини, основ гігієни та педіатрії;
- методик навчання і виховання дітей різного віку;
- повинен добре володіти державною та іноземною мовами;
- мати високий загальний рівень розвитку [70].

Слід зауважити, що робота гувернера (домашнього педагога) висуває свої вимоги не лише до його професійного рівня, а й до **особистісних якостей**. Необхідність увійти в сім'ю, не порушивши її внутрішнього життя, вселити довіру, повернути до себе усіх членів сім'ї, завоювати серце дитини - це лише деякі умови успішності роботи гувернера. Відповідність ним залежить від психологічної підготовки педагога, від наявності у нього таких **моральних якостей**, як доброзичливість, повага до людей, щирість у стосунках з ними, розвинуте почуття такту, витримка [68].

Домашній педагог має сприяти встановленню в сім'ї атмосфери взаєморозуміння, взаємоповаги, тепла, ставлення до дитини як суб'єкта. Він обмежує насильство (психічне, фізичне) й агресивність батьків відносно дитини, оскільки бере на себе монотонну щоденну виховну роботу. Нерідко домашній педагог стає довіреною особою дитини, зберігачем її дитячих таємниць, що є особливо важливим, бо професійний педагог виступає посередником між дитиною і батьками, які не завжди розуміють особливості її розвитку, пояснюючи окремі з них примхами, впертістю.

Слід також наголосити, що засвоєння теоретичного й практичного досвіду відбувається саме крізь призму особистості з її індивідуально-психологічними й соціальними особливостями, що і визначає певною мірою рівень її професіоналізму, якість набуття фахових знань, умінь, навичок.

Гувернер повинен бути особистістю творчою, для якої характерні стійка, високого спрямованість на творчість, творчий стиль педагогічної діяльності, наявність здібностей, мотивів, знань і умінь, серед яких найважливіші:

організаторські здібності, ініціативність, наполегливість, активність, увага і спостережливість, мистецтво нестандартно мислити, дослідницький підхід до аналізу навчально-виховних ситуацій і творчого розв'язання педагогічних завдань, самостійність суджень і висновків, емоційно-вольові якості, завдяки яким утворюється продукт, який відрізняється новизною, оригінальністю, унікальністю, у чому важливу роль відіграють такі неусвідомлювані компоненти розумової активності, як уява, інтуїція і імпровізація, а також потреба у самоактуалізації, розкритті і розширенні своїх творчих можливостей.

Дослідники проблеми творчості під готовністю педагога до організації творчої діяльності розуміють сформованість у нього відповідних рис і якостей особистості, а саме:

- усвідомлення себе як творчої індивідуальності, наявності творчої активності, самостійності;
- потреби у творчій взаємодії з вихованцями;
- наявності знань, умінь, навичок, досвіду організації процесу пізнання, праці, спілкування як творчої діяльності [37, с. 104].

Педагогічна творчість визначається як діяльність, яка відрізняється якісно новими підходами до організації навчально-виховного процесу у будь-яких умовах і яка формує високоерудовану, з точки зору сучасної науки, творчо мислячу людину.

Головними ознаками педагогічної творчості, як і творчості у цілому, є:

- створення нового або істотне вдосконалення відомого;
- оригінальність, неповторність продукту діяльності, її результатів;
- взаємозв'язок творчості і самотворчості, самотворення, тобто творча людина постійно працює над собою, над створенням нового [37, с. 105].

Розглянувши деякі рекомендації учених, які дозволяють внести елемент творчості у звичні дії, слід виходити з того, що будь-яка технологія - це перш за все система. Вона вміщує такі основні компоненти: діагностування, цілепокладання, проектування, конструювання, змістовий (інформаційний) компонент, організаційно-діяльнісний і контроль-управлінський.

Для розвитку своєї професійної творчості педагог-гувернерам, необхідно створювати педагогічні умови у реально існуючому освітньому процесі, які сприяють прояву і розвитку його творчої індивідуальності, формуванню у нього авторської педагогічної технології. До них належать:

- формування професійного ідеалу і вироблення на його основі індивідуального стилю діяльності;
- проектування цілісного навчально-виховного процесу на основі співпраці, сумісної творчої діяльності всіх його учасників;
- розроблення та використання технологій рефлексивної діяльності вихованців та педагогів у спільній діяльності;
- узгодження об'єктивних умов та індивідуальних особливостей педагога;
- наявність творчої лабораторії педагога-гувернера (банку психолого-педагогічних ідей про розвиток особистості і її виховання; наукової, навчально-методичної, педагогічної та художньої літератури про виховання дітей; моделей систем і програм виховання; варіативних технологій виховного процесу; передового досвіду виховання; відеотеки, різноманітного демонстраційного матеріалу та ін.) [37, с. 117].

Характеризуючи роботу педагога-гувернера, як і педагога взагалі, слід наголосити, що педагогічна праця не творчою не буває і бути не може. Тому що неповторними є діти, обставини, особистість самого педагога, і будь-яке педагогічне рішення має виходити з цих завжди нестандартних факторів.

Розвиток педагогічного знання, методів, засобів, форм виховання, виявлення все більшої кількості факторів, що впливають на виховні відносини, робить педагогічну діяльність досить важкою. Сучасному педагогу складніше оволодівати цими знаннями і вміннями і ще складніше ними користуватися.

В наш час, коли значна кількість дітей у зв'язку зі шкільним графіком занять (у гуртках іноземних мов, в музичних та хореографічних студіях та ін.) через захворювання та інші причини не відвідує дошкільних, шкільних закладів освіти та груп продовженого дня, виникла потреба у гувернерах-професіоналах.

Соціальне замовлення на професію гувернера постало і у зв'язку з доцільністю здійснення індивідуального виховання особливо обдарованих дітей, дітей з девіантною поведінкою, хронічними захворюваннями. Гувернер, як фахівець, потрібен дитині під час тривалої хвороби і в реабілітаційний період. Він надає кваліфіковану допомогу учням, які відстають від ровесників у навчанні, в період підготовки дітей до вступу у перший клас, і в період адаптації до нового шкільного режиму дня.

Таким чином, відновлення цієї професії можна вважати прогресивним явищем, виявом особливої турботи про підростаюче покоління. Виховання дітей у сім'ї є однією з найбільш складних і завжди актуальних проблем людства. На виховання дітей у сім'ї впливають: структура сім'ї, усталений стиль спілкування, зайнятість та вподобання батьків, матеріальні та житлові умови та ін. Специфікою виховання дітей у сім'ї є виховання фізично здорової дитини без аномальних відхилень у поведінці і без хвороб. З давніх часів у сім'ї з великим достатком запрошували для виховання малюків освічених фахівців-гувернерів. Така традиція поновилась і в наш час. Гувернери працюють як погодинні доглядачі дітей, так і вихователі у сім'ї.

Все залежить від матеріального статку сім'ї та стану здоров'я і поведінки дитини. Погодинні доглядачі дітей купують їх, одягають та годують, наглядають за їхніми іграми, чистять та перуть їх одяг, миють та прибирають дитячі кімнати. Вони також укладають їх спати, читають їм книжки, водять їх до лікаря та привчають до дисципліни.

Деякі складніші проблеми стоять перед гувернером, який займається вихованням дитини у сім'ї. Перш за все, гувернант готується до появи у сім'ї, першого знайомства з членами сім'ї та дитиною. Після знайомства з сім'єю, виявлення форми і структури сім'ї, визначення усталеного стилю спілкування, зайнятості і вподобань батьків та причин, які викликали необхідність найняти вихователя, гувернер складає стратегічний та тактичний план щодо налагодження стосунків з дитиною, сім'єю загалом і кожним її членом зокрема.

Для визначення індивідуальних особливостей характеру виховання, гувернер підбирає тести і проводить тестування. Тут у нього можуть з'явитися труднощі з підбором тестів, тестуванням, повідомленням про їх результати батькам, бо можливі відхилення у поведінці дітей та їх розвитку. Слід звернути увагу на психолого-педагогічні основи організації роботи гувернера з дітьми різних вікових груп. Особливості світосприймання та реакції на слова і дії гувернера у дітей різного віку різні. Результативність виховного процесу залежить від впливу загальних вікових, індивідуальних, стабільних і нестабільних новоутворень у характері вихованця [70].

Свою специфіку має робота гувернера з дітьми з девіантною поведінкою та хронічними захворюваннями. Гувернер визначає характеристику відхилень у поведінці дітей, їх причини і планує комплекс виховних дій, спрямований на нормалізацію поведінки вихованця. Свої особливості має виховання дітей з хронічними захворюваннями. Поведінка гувернера під час тривалої хвороби, у реабілітаційний період після перенесення захворювання має свою специфіку. Наприклад, коли дитина з високою температурою свідомо провокує конфлікт, не хоче приймати ліки, хоче кататися на ковзанах, то гувернер повинен розробити варіанти виходу з таких ситуацій. Гувернер розробляє план виховної роботи з агресивною дитиною, спрямований на подолання цієї якості, планує роботу із замкнутою дитиною у випадку, коли причиною замкнутості є занижена самооцінка. Він розробляє режим дня і обирає оптимальний для дитини - усталений чи класичний. Надалі гувернер займається вихованням у дитини самостійності, обережності, культури поведінки вдома, у громадських місцях, на природі [70].

Особливу увагу гувернер приділяє загальному розвитку дитини. Він визначає знання і вміння дитини, методику навчання її основам читання, писання, математики та підготовки дитини до школи. Учням молодших класів надає допомогу у приготуванні домашніх завдань. Свою специфіку має і робота гувернера з навчання дітей у сім'ї іноземним мовам, музики, танцю, образотворчого мистецтва.

Гувернер вивчає причини, мету індивідуального навчання дитини, умови, відношення батьків та самої дитини, наявність у дитини природних задатків і відповідної бази. З урахуванням цієї інформації гувернер складає план і методику індивідуального навчання дитини в домашніх умовах. Взагалі гувернери спостерігають, як розвиваються діти й обговорюють з батьками проблеми їх розвитку, займаються корекцією поведінки дітей, їхніх звичок.

Слід зазначити, що крім цієї роботи гувернери можуть виконувати й інші обов'язки, які можуть бути пов'язані з доглядом за особами похилого віку, приготуванням їжі, годуванням домашніх тварин, відповідями на телефонні дзвінки, викликом робітників-ремонтників та наглядом за ремонтними роботами. За класифікацією професій гувернер належить до професій формулою «людина- людина» [26].

У сучасній Україні не всі сприймають офіційну назву «гувернер». Більшість сімей, котрі наймають гувернера для виховання, навчання та догляду за дитиною називають їх або нянями, або педагогами, або вихователями але також є й англomовна версія – «бемі-сітер».

Професіограма і психограма професії гувернер представлена у Додатку А.

Соціальне призначення професії гувернера, його затребуваність не обмежується лише наданням індивідуальних послуг окремій (достатньо заможній) родині; в Україні гувернери можуть здійснювати професійну діяльність у державних та приватних дошкільних установах різних типів (міні-дитсадках, групах короткочасного перебування дітей, «дитсадках у багатоповерхівках»); співпрацювати у загальноосвітніх школах як учителі, що надають індивідуальну освітню допомогу дітям з соматичними хворобами, проблемами у вихованні й поведінці або обдарованим школярам; у якості батьків-вихователів в прийомних сім'ях та дитячих будинках сімейного типу; у спеціальних навчально-виховних установах, де зростають діти з особливими потребами; працювати волонтерами у громадських організаціях, які надають відповідні послуги та підтримку родинам, де виховуються діти з функціональними обмеженнями тощо [26].

Дослідження учених та вітчизняних науковців, кваліфікаційні характеристики та описи професії засвідчують, що гувернер – це педагогічний працівник, який забезпечує індивідуальний догляд, виховання та освіту в сім'ї дитини віком від трьох до десяти років (до закінчення початкової школи); забезпечує догляд, оздоровлення, режимні процеси, вивчення і всебічний розвиток особистості дитини, її здібностей; задовольняє інтелектуальні та емоційні потреби дитини, готує її до виконання необхідних соціальних ролей (зокрема, до навчання у школі), у разі потреби – захищає її життя, честь і гідність, використовуючи ефективні методи, засоби і форми роботи. Він виховує у дитини повагу до батьків, жінки, культурно-національних, духовних, історичних цінностей країни, країни походження, дбайливе ставлення до навколишнього середовища; готує вихованців до свідомого життя в душі взаєморозуміння, запобігає шкідливим звичкам, пропагує здоровий спосіб життя. Крім того, він безпосередньо працює з батьками, надає їм консультаційну допомогу з питань навчання, виховання, розвитку їхньої дитини; під час виконання професійних обов'язків – несе повну відповідальність за життя та здоров'я дитини.

Отже, гувернер – це особливий тип педагогічного працівника, який здійснює освітньо-виховну, розвивальну та інші професійні функції педагога в умовах сім'ї. Професійна компетентність – базова характеристика діяльності фахівця, зокрема, майбутнього гувернера, включає змістовий (знання), процесуальний (уміння) компоненти, а критерієм ефективності професійної підготовки повинна бути сформована професійна компетентність – складна взаємодія професійних і особистісних характеристик. Професійна компетентність гувернера постає як синтез когнітивного, наочно-практичного й особистісного досвіду. При цьому компетентність, виступаючи результатом навчання, є наслідком саморозвитку індивіда, узагальнення особистісного і діяльнісного досвіду. Подальшого науково-теоретичного осмислення та практичного втілення потребують шляхи, форми та методи формування професійних компетенцій майбутнього гувернера у період навчання у ЗВО.

2.4. Підготовка гувернерів в Україні

Сучасний інститут гувернерства націлений на розв'язання освітніх і виховних завдань, які постають у деяких родинах та пов'язані з емоційними, соціальними чи іншими особливостями родинної життєдіяльності; покликаний формувати покоління непересічних особистостей, сприяти удосконаленню різних аспектів суспільної життєдіяльності. А це у свою чергу означає, що гувернери потребують належної професійної підготовки як особливий тип освітнього працівника у закладах вищої освіти. Вузівська підготовка гувернерів здійснюється в Україні у навчальних закладах як спеціалізація педагогічних напрямів підготовки фахівців, зокрема «Початкова освіта», «Дошкільна освіта», «Музична освіта та виховання», «Соціальна педагогіка» [69].

У ХХІ столітті гостро стала проблема гуманізації освіти, формування в ході педагогічного процесу найвищих духовних цінностей людини, що стають пріоритетними у педагогічних течіях сучасності. Принципово новий підхід до проблем формування особистості справедливо відноситься дослідниками у наш час до глобальних. Саме тому діяльність сучасних фахівців індивідуального навчання й виховання – гувернерів та їх професійно-педагогічна підготовка – розглядаються як загальнодержавна проблема. Підготовка гувернера в умовах варіативної та альтернативної освіти може здійснюватись як у державній, так і в недержавній освітніх системах; обидві системи мають право на існування, і є рівноправними [68].

У кваліфікаційній характеристиці соціальних гувернерів, розробленій 1994 року З. Зайцевою, відзначено: «Гувернер повинен знати: основний зміст базових програм із загальноосвітньої підготовки за курс неповної середньої школи; особливості методики навчання дітей предметів загальноосвітнього циклу, різних видів діяльності, самообслуговування; основи оздоровлення дитини в побутових умовах. Повинен уміти: приймати професійні рішення з урахуванням їхніх соціальних наслідків і вимог етики, здійснювати корекційно-психолого-соціальну роботу за індивідуальною програмою» [62].

Однією з головних проблем сучасного інституту гувернерства є недостатня кількість професійних педагогів, здатних ефективно працювати в умовах сім'ї. Підготовку фахівців даної кваліфікації ще до недавнього часу здійснювали три типи навчальних закладів. До першого типу варто віднести заклади, що надають професійну підготовку особам, які не мають спеціальної педагогічної освіти і які видають випускникам спеціальні посвідчення відповідно до державних ліцензій. До них належать навчальні центри при службах зайнятості населення. До другого можна віднести позашкільні заклади, що організують профорієнтаційну роботу з молоддю. Третій – заклади вищої освіти різного рівня акредитації, що готують домашніх вихователів (гувернерів) або надають умови для перекваліфікації особам, які мають педагогічну освіту. Проте фахова підготовка гувернера не вкладається в звичні педагогічні рамки [62].

Соціально-педагогічні дослідження останніх років переконливо доводять, що під професійною підготовкою гувернера необхідно розуміти процес формування фахівця нового типу, здатного швидко й адекватно реагувати на зміни, що відбуваються в суспільстві, компетентно вирішувати соціально-педагогічні проблеми на всіх рівнях. Особливими є професійні обов'язки гувернера, який взаємодіє з сім'єю, що виховує дитину з обмеженими функціональними можливостями. Напрямами його роботи є навчання дітей самообслуговування, реконструкція соціокультурного оточення, допомога в комунікації і навчанні, організація дозвілля та спілкування, вияв і розвиток здібностей, соціально-психологічна робота з батьками, формування позитивної громадської думки щодо проблем інвалідів. Інвалідність дитини часто стає причиною глибокої і тривалої дезадаптації всієї родини. У даному разі особливої уваги заслуговує соціокультурна реабілітація, головною метою якої є особистісний розвиток індивіда, підвищення рівня його саморегуляції.

На сьогодні в Україні підготовку гувернерів та соціальних гувернерів як спеціалізації майбутніх педагогів здійснюють провідні заклади вищої освіти такі як, Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова, Черкаський державний університет ім. Б. Хмельницького, Кам'янець-

Подільський державний університет ім. І. Огієнка, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича.

З погляду професійно-особистісного становлення майбутнього фахівця, формування готовності до майбутньої професійної діяльності в інших вишах країни до навчальних планів включено дисципліни «Основи гувернерства», «Технології роботи гувернера». В Рівненському державному гуманітарному університеті до програми підготовки студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр включено дисципліну «Теорія та методика діяльності гувернера з дітьми з/без особливих освітніх потреб», мета якої полягає у розвитку в студентів професійного інтересу до питань і проблем виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в сімейному середовищі, усвідомлення важливості та необхідності для формування особистості дитини повноцінної родини.

В межах дисципліни передбачено вивчення національних та зарубіжних моделей роботи домашнього вихователя, психолого-педагогічних основ роботи гувернера у виховному полі сім'ї, формування вмінь організовувати освітньо-виховну діяльність з дитиною на основі особистісно орієнтованої моделі взаємодії з нею.

Основні завдання дисципліни: поглибити професійні знання студентів про роль педагога в сімейному вихованні; навчити студентів визначати місце індивідуального виховання в сім'ї в сучасній системі освіти та соціального виховання, розуміти його специфічні особливості; формування вміння аналізувати та оцінювати виховний потенціал сім'ї, діагностувати психолого-педагогічні та соціальні основи сімейного виховання; формувати вміння розробляти власні технології індивідуального виховання на основі знань про психолого-педагогічні особливості дітей-дошкільників та дітей молодшого шкільного віку різного рівня фізичного, психічного та соціального розвитку. Вивчення дисципліни передбачає формування у студентів знань: про сутність та зміст гувернерського навчання і виховання дитини в сім'ї; про специфічні особливості індивідуального соціального виховання в родині; про роль і місце

соціального виховання в сім'ї в сучасній системі соціального виховання; про значення застосування сучасних технологій у соціальному вихованні дитини в родині [62].

На основі цих знань повинні бути сформовані уміння: аналізувати та оцінювати виховний потенціал та потреби дитини; діагностувати психолого-педагогічні особливості та особливості процесу соціалізації дітей різного фізичного, психічного та розумового розвитку дошкільного та молодшого шкільного віку; розробляти власні технології індивідуального соціального виховання на основі отриманих професійних знань; реалізовувати індивідуально-персоніфіковану модель педагогічної взаємодії з батьками з метою цілісного соціально-педагогічного впливу на дитину; поновлювати соціально-педагогічні знання та впроваджувати їх у практику професійної діяльності [69].

Відповідно до визначених мети і завдань у змісті дисципліни виокремлено три взаємопов'язані частини (змістові модулі): «Становлення системи гувернерського виховання в історичному розвитку суспільства», «Науково-методичні засади діяльності гувернера», «Теорія і практика освітньо-виховної діяльності гувернера». Зважаючи на роль самостійної навчально-пізнавальної діяльності студентів у період університетського навчання, у програмі запропоновано широкий спектр різноманітних пошукових, науково-дослідних завдань, виконання яких забезпечує поглиблене вивчення теоретичного матеріалу. Важливим елементом навчання є перегляд кінофільмів та різних їх освітніх відео-фрагментів з подальшим аналізом. Міждисциплінарні зв'язки у вивченні дисципліни здійснюються з рядом психологічних та педагогічних дисциплін [69].

Провівши аналіз психолого-педагогічної літератури [6; 29; 37; 44; 55; 68; 69; 70] щодо вимог та особистісно-професійних рис до особистості гувернера ми виділили найбільш актуальні у сучасних вимогах нашого суспільства:

Кваліфікаційні вимоги:

Гувернер повинен знати:

- основні положення «Конвенції про права дитини», законодавство України («Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про охорону праці», «Про фізичну культуру та спорт», «Про державну мову»), правила та норми безпеки життєдіяльності людини;
- вікові анатомо-фізіологічні, психічні особливості розвитку та формування дитини дошкільного та молодшого шкільного віку;
- науково-педагогічні засади організації домашнього виховання та навчання дитини;
- основи вікової та педагогічної психології, сімейної психології, педіатрії, гігієни і дієтології дитини;
- основи етнопедагогіки та характеристику основних епох світової культури;
- основні закономірності взаємодії дитини з довкіллям;
- дитячі ігри (творчі, розвивальні, креативні тренінги) та іграшки, їхні виховні можливості і функції;
- дитячу літературу, найвідоміші твори мистецтва для дітей;
- методика навчання грамоти (сучасні методики) та початки математики (творчі ігри) для підготовки до школи;
- методика навчання основам образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва й музичного розвитку дитини (творчі та інтелектуальні методи);
- засоби та форми розвиткової діяльності та виховної роботи для формування в дитини загальної культури (етичних та моральних навичок);
- правила організації активного та творчого дозвілля дитини (індивідуальні, групові та в сім'ї);
- правила поведіння в ексримальних ситуаціях;
- історію рідного краю, міста, його визначні пам'ятки культури та навчальні заклади для дітей;
- основи етики, етикету, екологічної культури;

- інформаційно-компютерні технології у сфері навчання користуватися новітніми технологіями).

Гувернер повинен уміти:

- забезпечувати догляд, оздоровлення, розвивати режимні процес, вивчати і всебічно розвивати особистість дитини та її здібності;
- задовольняти та сприяти розвитку інтелектуальних та емоційних потреб дитини;
- готувати дитину до виконання необхідних соціальних ролей (до навчання в школі), в разі потреби захищати її життя, честь і гідність, використовуючи ефективні методи, засоби і форми роботи;
- готувати вихованців до свідомого життя в душі взаєморозуміння;
- виховувати у дитини повагу до батьків, жінки, родини, культурно-національних, духовних історичних цінностей України, країни походження, дбайливе ставлення до навколишнього середовища
- запобігати розвитку шкідливих звичок, пропагувати здоровий спосіб життя;
- ефективно працювати з батьками, надавати їм консультаційну допомогу з питань навчання, виховання, розвитку їхньої дитини.

Загально-професійні вимоги:

- повинен вміти раціонально та ефективно організовувати свою роботу;
- повинен вміти використовувати в разі необхідності засоби попередження й усунення природних і непередбачених негативних явищ (пожежі, аварії тощо);
- знати інформаційні технології в обсязі виконання професійних обов'язків.

Особистісні якості гувернера:

- розвинені інтелектуальні та педагогічні здібності;
- гарна пам'ять;
- сильна воля, витримка та терпіння;
- загальна культура та морально-етичні якості;

- всебічно розвинена ерудиція;
- доброзичливість та толерантність;
- спостережливість;
- особливий такт і мудрість, щоб безболісно увійти до чужої родини.

Вимоги до індивідуально-психологічних особливостей:

- любов до дітей;
- чуйність, доброзичливість
- всебічно розвинена ерудиція;
- терплячість і врівноваженість;
- вміння керувати увагою дитини;
- комунікативність;
- вміння вислухати та співпереживати;
- охайність та акуратність;
- висока загальна культура;
- здатність до імпровізації;
- працездатність і самовіддача.

Теоретична підготовка педагогів до здійснення гувернерської діяльності у закладах вищої освіти України здійснюється шляхом спеціалізацій і введення у навчальні плани навчання майбутніх педагогів відповідних дисциплін. Введення спеціалізації, звичайно, максимально сприяє формуванню професіоналізму майбутнього фахівця, його готовності до виконання професійних обов'язків, стимулює його професійне і особистісне зростання. Важливим кроком у підготовці до гувернерства є і введення в навчальні плани освіти педагогів дисципліни «Технології роботи гувернера». В той же час загальною проблемою навчання є проблема забезпечення якісної практичної підготовки у період університетського навчання з урахуванням специфіки професійної діяльності гувернера, сприяння творчому вияву майбутніх фахівців, формування прогностично-проективних умінь у здійсненні навчально-виховного процесу в домашніх умовах.

Висновки до другого розділу

Провівши аналіз теоретичного та практичного досвіду розвитку інституту гувернерства в Україні ХХІ ст., ми можемо зробити висновок, що попит на гувернерів з роками зростає, пропорційно підвищенню ролі жінок у виробничому, культурному і політичному житті суспільства. У ХХІ столітті гувернерство в Україні відроджується як різновид бізнесу.

Починаючи з 2006 року майже у кожному місті України існують і продовжують з'являтися нові агентства та фірми, які пропонують послуги домашніх наставників – гувернерів. Слід зазначити, що певні причини, обумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними умовами нашого життя, призвели до відродження домашньої освіти і створення агентств гувернерів. Більшість сучасних дітей не досягають того рівня розумового розвитку, якого б могли досягти. У деякій мірі це трапляється через те, що батьки педагогічно не підготовлені, у них бракує часу для виховання дітей тощо. Відсутність безперервного контролю за маленькою дитиною (особливо від 10 місяців до 3 років) може спричинити травмування чи отруєння дітей. Виявити та усунути такі проблеми у сучасних умовах зможе професійна домашня наставниця або наставник. Особливою популярністю в наш час користуються домашні наставники – «вусаті няні», що зумовлено дефіцитом спілкування дітей з чоловіками та великою кількістю сімей матерів–одиначок.

В Україні створено багато агентств з підбору нянь та гувернерів для заможних українських сімей. Спеціалізовані комерційні агентства намагаються підшукати нянь і гувернанток «на будь-який смак». За пошук сім'я сплачує значний аванс. Агентства мають інформаційні банки з переліком замовлень та наявних спеціалістів. При порівняно невисокому попиті на домашніх вихователів стати претендентом на вакантне місце непросто. Перевага надається працівникам освіти й медицини. Якщо замовник укладає з фірмою страховий договір, фірма зобов'язується нести відповідальність за життя і здоров'я дитини та за матеріальні цінності у квартирі замовника. Кандидати на посади нянь і гувернерів зобов'язані надати фірмі довідку про стан здоров'я,

проте за бажанням замовник може вимагати додаткового медичного обстеження, витрати на яке повинен оплатити. Сьогодні існує попит на нянь, гувернанток та репетиторів. Тому агентства, співпрацюють з досвідченими педагогами — фахівцями з різних дисциплін. Репетитори заробляють значно більше за гувернерів-вихователів (оплата - за домовленістю).

Більшість фірм розробляють переліки вимог до претендентів на гувернерські посади, рекомендації для батьків та ін. Інформація, з якою фірма знайомить своїх клієнтів (як претендентів на робочі місця, так і батьків, які шукають для дитини няню чи гувернантку) може складатися з 4-5 підрозділів.

Щодо вимог до домашніх наставників та гувернанток, то психологи фірм пропонують такі: $\frac{3}{4}$ робота домашнього педагога спрямована на охорону життя і здоров'я дитини та на її всебічний розвиток, тому дотримання режиму дня, що відповідає віку, дозволяє вчасно задовольнити потреби вихованця у відпочинку, харчуванні та різноманітній діяльності протягом дня. В майбутньому такі звички допоможуть дитині навчатись цінувати час, бути зібраною, організованою та все встигати; $\frac{3}{4}$ з урахуванням анатомо-фізіологічної особливості (наприклад, вузькі носові проходи і зв'язана з цим недостатня вентиляція легенів) дитина повинна якнайбільше знаходитись на свіжому повітрі, щоб виключити кисневий голод з усіма наслідками, що виникають.

У сучасній Україна пошук роботи гувернера у більшості випадків відбувається через Інтернет мережу. Сьогодні існує достатньо сайтів фірм з пошуку гувернерів для заможних сімей а також для сімей, котрі потребують додаткової допомоги у навчанні своїх дітей, зокрема для індивідуальної підготовки до навчання у школі. Проаналізувавши Інтернет мережу ми виділили наступні сайти фірм, котрі займаються працевлаштуванням нянь, гувернерів та педагогів-вчителів в Україні. Серед них найбільш широко відомі такі: «Матіола» (<http://www.matiola.com.ua>), «Пелюстки» (<http://www.peliystku.com.ua>) «Наша няня» (<http://www.nashanyanya.com.ua>), «Homey» (<https://homey.pro>), «Trud-box» (<http://trudbox.com.ua>), «Jooble» (<https://ua.jooble.org>), «Flagm in.a» (<https://flagma.ua>) та інші.

Сьогодні професія «гувернер» включена до переліку спеціальностей, існуючих в Україні («Класифікатор професій (із змінами та доповненнями)», код спеціальності — № 5131), що вказує на її офіційне визнання й інтенсивне поширення в Україні.

Діяльність гувернера зорієнтована на роботу з усіма категоріями дітей, а саме: фізично і психічно здоровими, з обмеженими функціональними можливостями, з незначними порушеннями здоров'я, соціальними проблемами, обдарованими дітьми.

На підставі викладено ми визначили такі **функції гувернера**: діагностична, прогностична; соціалізуюча; виховна; освітня; комунікативна; попереджувально-профілактична; організаторська; консультативна; охоронно-захисна; корекційно-реабілітаційна; соціально-терапевтична; посередницька.

На основі функцій визначили наступні напрями роботи гувернера:

- здійснення індивідуального соціального виховання і розвитку дітей переддошкільного, дошкільного та шкільного (переважно молодшого та середнього) віку, захист їхніх прав та інтересів;
- організація індивідуальної роботи з дітьми з обмеженими функціональними можливостями, дітьми з незначними порушеннями здоров'я, соціальними проблемами, обдарованими дітьми з метою соціально-педагогічної допомоги і підтримки, корекції їхнього розвитку, нейтралізації негативного впливу середовища; установлення співробітництва з батьками дитини, підвищення їх педагогічної культури, допомога у виконанні функцій вихователів;
- налагодження співпраці з різними соціальними інституціями та спеціалістами;
- удосконалення власної професійної діяльності.

Так, гувернер будь-якої спеціалізації повинен володіти знаннями із: загальної, вікової, педагогічної, соціальної психології, психології сім'ї; загальної, дошкільної, соціальної, реабілітаційної педагогіки, дефектології, медико-соціальних основ роботи з дітьми; основ соціальної роботи з сім'єю;

фізіології, анатомії дитини, основ гігієни та педіатрії; методик навчання і виховання дітей різного віку; повинен добре володіти державною та іноземною мовами; мати високий загальний рівень розвитку.

На сьогодні в Україні підготовку гувернерів та соціальних гувернерів як спеціалізації майбутніх педагогів здійснюють провідні заклади вищої освіти такі як, Національний педагогічний університет ім. М. Драгоманова, Черкаський державний університет ім. Б. Хмельницького, Кам'янець-Подільський державний університет ім. І. Огієнка, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича та інші.

В Рівненському державному гуманітарному університеті до програми підготовки студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр включено дисципліну «Теорія та методика діяльності гувернера з дітьми з/без особливих освітніх потреб», мета якої полягає у розвитку в студентів професійного інтересу до питань і проблем виховання дітей дошкільного та молодшого шкільного віку в сімейному середовищі, усвідомлення важливості та необхідності для формування особистості дитини повноцінної родини.

Провівши аналіз психолого-педагогічної літератури ми уклали кваліфікаційну характеристику особистості сучасного гувернера.

Отже, гувернер – це особливий тип педагогічного працівника, який здійснює освітньо-виховну, розвивальну та інші професійні функції педагога в умовах сім'ї. Професійна компетентність – базова характеристика діяльності фахівця, зокрема, майбутнього гувернера, включає змістовий (знання), процесуальний (уміння) компоненти, а критерієм ефективності професійної підготовки повинна бути сформована професійна компетентність – складна взаємодія професійних і особистісних характеристик. Професійна компетентність гувернера постає як синтез когнітивного, наочно-практичного й особистісного досвіду. При цьому компетентність, виступаючи результатом навчання, є наслідком саморозвитку індивіда, узагальнення особистісного і діяльнісного досвіду.

ВИСНОВКИ

Проведений історичний аналіз проблеми розвитку інституту гувернерства України в XIX – XXI століттях дозволили нам сформулювати такі висновки:

1. Розглянувши історичний розвиток інституту гувернерства європейських держав, ми встановили, що розроблені методики навчально-виховної системи відомих європейських педагогів мали високі результати у навчанні та вихованні молодого покоління, а їх застосування широко запроваджувалося в освітній системі Австрійської та Російської імперій, до складу яких входили українські землі. Проаналізувавши розвиток гувернерства європейських держав та держав до складу яких входили українські землі у XIX столітті ми можемо підкреслити, що для гувернерства як форми індивідуального виховання й навчання дітей характерні такі ознаки: 1) виховання і навчання дитини є індивідуалізованим; 2) навчання й виховання дитини відбувається в домашніх умовах (у сім'ї) або в освітньо-виховній установі закритого типу, де створюється мікроклімат, наближений до умов родинного виховання; 3) педагогічний процес організовується таким чином, щоб діти сприймали гувернера як близьку людину, і його авторитет у їхніх очах був не нижчим, аніж авторитет батьків.

XIX століття можна вважати століттям розквіту гувернерства як системи домашнього виховання й навчання. Інтенсивно розвиваються традиції, започатковані у XVIII столітті. Працювати гувернерами дозволяється тільки дипломованим спеціалістам. Документ (диплом чи свідоцтво) видається за результатами складання спеціальних іспитів (екстерном чи випускних у навчальному закладі). Чітко розмежовуються кваліфікаційні рівні гувернерів. Ідея державного контролю усіх ланок освіти одержує у XIX столітті небувалого раніше розмаху. В Російській Імперії, правляча верхівка яка панічно боїться розповсюдження революційних ідей з Європи й підвищення національної свідомості неросійських народів бере під контроль домашнє виховання.

Гувернерство перетворюється на органічну складову імперського освітньо-виховного механізму. Приймаються закони, якими передбачений абсолютний контроль системи домашнього виховання й навчання. Така всеохоплююча регламентація, мета якої — обернення гувернерства на важіль реалізації державної політики шляхом програмування певним чином домашнього виховання молодого покоління, може розцінюватись як наступний — десятий — період розвитку гувернерства. Для цього періоду характерні: диктатура держави, повне приєднання системи домашнього виховання й навчання до державної освітньої системи, публікація достатньої кількості науково-методичної літератури для домашніх наставників і домашніх учителів.

2. Розвитку інституту гувернерства кінця XIX - XX століть характерні дві провідні ознаки: 1) глибоке наукове обґрунтування вже існуючих у педагогіці течій; 2) еkleктизм — спроби поєднати різні, часто протилежні педагогічні напрями, ідеї, системи. На зламі XIX - XX століть розвиваються чотири провідні течії, які стали своєрідним продовженням основних напрямів педагогіки XIX століття. Це «вільне» виховання, індивідуалістична педагогіка, педологія з експериментальною педагогікою та соціальна педагогіка.

Початок XX століття вніс істотні видозміни в гувернерську систему. У більшості економічно розвинених країнах світу гувернерство перетворилося з елітної у загальнодоступну послугу для населення. Надбання найбільш ефективної, елітної педагогіки стало надбанням кожного члена суспільства.

Після жовтневої революції 1917 року на території України провідною формою організації освітньо-виховного процесу XX століття стає виховання у колективі, адже саме через колективні форми впливу на дитину легше виховати у неї бажані для держави переконання, якості, життєву позицію. В соціалістичних країнах будь-які педагогічні течії, ідеї, орієнтації, окрім соціалістичної, визнаються ворожими й переслідувалися.

Гувернерство ліквідувалося на території України радянською владою як ворожа індивідуалізована система впливу на дитину, цілком протилежна системі колективного виховання. Навіть родинне виховання вважалося

небажаним, оскільки до дитини вдома здійснюється індивідуальний підхід. Окрім того, виховна позиція батьків могла не збігатися з позицією держави. Більшовики, Комуністична партія настільки боялись індивідуального виховання, що у 1956 році відкривають новий тип школи — школи-інтернати («школи майбутнього»). У них виховували молоде покоління — радянський народ — при мінімальному впливі сім'ї.

Попри усі репресивні заходи на підставі аналізу результатів педагогічної практики у 1931-1932 роках радянський уряд змушений був констатувати, що без індивідуального підходу у навчанні й вихованні освітньо-виховна система не виконує своєї місії — формування громадянина, здатного творити «світле майбутнє» країни. До 1991 року гувернерство в СРСР не існувало, проте воно функціонувало у різних видозмінених формах.

У СРСР легально і нелегально процвітало репетиторство. Легальна його форма — індивідуальні додаткові заняття в загальноосвітній школі з невстигаючими учнями. Вчителів зобов'язували проводити заняття без оплати. Проте багатьом дітям, від природи не здатним до інтелектуальної праці, шкільних індивідуальних занять було недостатньо. Щоб вони хоча б на невисокому рівні засвоювали програму і переходили з класу в клас, батьки за значну плату наймали репетиторів. Репетитори здійснювали також підготовку «сильних» учнів до вступу до технікумів та вузів. Усе це відбувалось неофіційно, тому що радянські ідеологи не бажали визнавати очевидне: не всі діти мають здібності до засвоєння однакової навчальної програми.

Дітей з тяжкими захворюваннями, такими як епілепсія, цукровий діабет, неврози та ін., навчали «вчителі на дому», держава оплачувала їм проведення індивідуальних уроків. Навчання в домашніх умовах не завжди було успішним, адже його доручали як додаткове навантаження шкільному вчителю.

Масштабна реалізація ідеї індивідуалізації освітньо-виховного процесу відбувається з 1986-1987 років. Перебудова в СРСР, розпочата Генеральним секретарем ЦК М.С.Горбачовим, торкнулась усіх сторін життя суспільства. Особливо інтенсивно позначилася на освітньо-виховній системі. Акцент у

навчанні й вихованні переноситься з колективу на індивідуальність. Цей процес був продовжений після розпаду Радянського Союзу і здобуттям Україною у 1991 р. незалежності. Розпочинається активне відродження гувернерства.

У Києві засновується приватна школа-екстернат, у якій діти не відвідують заняття, а тільки складають іспити та заліки з усіх навчальних дисциплін. Попит на навчання дітей екстерном перевищив найоптимальніші сподівання засновників школи. У родин, які навчали дітей в домашніх умовах, постала посилена потреба в репетиторах — домашніх вчителів.

На гувернерів-репетиторів виник попит і в родин, які готують дітей до вступу у приватні престижні школи, до яких першокласники складають іспити (конкурс - 4-5 осіб на місце). У ХХ ст. гувернерство виходить з-під посиленого державного контролю. Це пояснюється загальнообов'язковим складанням іспитів за програмою середньої школи, без яких молода людина не одержує документа, необхідного для продовження освіти чи подальшого працевлаштування. Тому, домашнє та шкільне навчання орієнтується на державні програми, державний навчальний план, державні підручники, що робить діяльність гувернера цілеспрямованою і підконтрольною державі.

Підготовкою нянь і гувернанток почали займатися спершу приватні фірми, такі як, київські фірми «Афіна», «Бізнес-консультант», «Матіола» та інші. В останні роки до підготовки гувернерів частково приєдналися педагогічні коледжі та вузи. В багатьох з них здійснюється підготовка соціальних педагогів, у яких викладається дисципліна «Методика роботи гувернера». Студенти мають право, за бажанням, працювати гувернерами. Починаючи з 1995 року курс «Методика роботи гувернера» розпочали викладати студентам Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова («Соціальна педагогіка»). З 1998 р. впроваджується підготовка гувернанток в Уманському державному педагогічному університеті імені П. Тичини за спеціальністю «Організатор дошкільного виховання, вчитель початкових класів, гувернер».

У 1998 та 1999 роках у збірниках вузівських програм, рекомендованих Міністерством освіти України, публікуються програми навчального курсу

«Методика роботи гувернера». У 1994 році З.Г.Зайцевою був розроблений проект кваліфікаційної характеристики спеціальності «гувернер».

Отже, відродження гувернерства ХХ столітті в колишній радянській державі було викликане у зв'язку із новим соціально-економічним станом держави, соціальним потребами сучасних сімей але перш за все з потребами молоді, котрі потребували більш глибоких знань, які задовільняють їх особистісний творчий розвиток.

Практика ХХ — початку ХХІ століття довела, що гувернерство є життєво необхідною галуззю педагогіки. Перспективи розвитку гувернерства вимагають вивчення й узагальнення досвіду попередніх поколінь, пов'язаного з методикою індивідуалізованого навчання й виховання дитини. Вирішення цієї проблеми є важливим як для правильної організації формування інтелектуальної високоморальної особистості в сім'ї, так і для застосування знань з метою удосконалення суспільної освітньо-виховної системи.

3. Провівши аналіз теоретичного та практичного досвіду розвитку інституту гувернерства в Україні ХХІ ст., ми встановили, що попит на гувернерів з роками зростає, пропорційно підвищенню ролі жінок у виробничому, культурному і політичному житті суспільства. У ХХІ столітті гувернерство в Україні відроджується як різновид бізнесу.

Починаючи з 2006 року майже у кожному місті України існують і продовжують з'являтися нові агентства та фірми, які пропонують послуги домашніх наставників — гувернерів. Певні причини, обумовлені як об'єктивними, так і суб'єктивними умовами нашого життя, призвели до відродження домашньої освіти і створення агентств гувернерів. Більшість сучасних дітей не досягають того рівня розумового розвитку, якого б могли досягти. У деякій мірі це трапляється через те, що батьки педагогічно не підготовлені, у них бракує часу для виховання дітей тощо. Відсутність безперервного контролю за маленькою дитиною (особливо від 10 місяців до 3 років) може спричинити травмування чи отруєння дітей. Виявити та усунути такі проблеми у сучасних умовах зможе професійна домашня наставниця.

В Україні створено багато агентств з підбору нянь та гувернерів для заможних українських сімей. Спеціалізовані комерційні агентства намагаються підшукати нянь і гувернанток «на будь-який смак». За пошук сім'я сплачує значний аванс. Агентства мають інформаційні банки з переліком замовлень та наявних спеціалістів. При порівняно невисокому попиті на домашніх вихователів стати претендентом на вакантне місце непросто. Перевага надається працівникам освіти й медицини. Сьогодні існує попит на нянь, гувернанток та репетиторів. Тому агентства, співпрацюють з досвідченими педагогами — фахівцями з різних дисциплін. Репетитори заробляють значно більше за гувернерів-вихователів (оплата - за домовленістю).

Більшість фірм розробляють переліки вимог до претендентів на гувернерські посади, рекомендації для батьків та ін. Інформація, з якою фірма знайомить своїх клієнтів (як претендентів на робочі місця, так і батьків, які шукають для дитини няню чи гувернантку) може складатися з 4-5 підрозділів.

Щодо вимог до домашніх наставників та гувернанток, то психологи фірм пропонують такі: $\frac{3}{4}$ робота домашнього педагога спрямована на охорону життя і здоров'я дитини та на її всебічний розвиток, тому дотримання режиму дня, що відповідає віку, дозволяє вчасно задовольнити потреби вихованця у відпочинку, харчуванні та різноманітній діяльності протягом дня. В майбутньому такі звички допоможуть дитині навчатись цінувати час, бути зібраною, організованою та все встигати; $\frac{3}{4}$ з урахуванням анатомо-фізіологічної особливості (наприклад, вузькі носові проходи і зв'язана з цим недостатня вентиляція легенів) дитина повинна якнайбільше знаходитись на свіжому повітрі, щоб виключити кисневий голод з усіма наслідками, що виникають.

У сучасній Україні пошук роботи гувернера у більшості випадків відбувається через Інтернет мережу. Сьогодні існує достатньо сайтів фірм з пошуку гувернерів для заможних сімей а також для сімей, котрі потребують додаткової допомоги у навчанні своїх дітей, зокрема для індивідуальної підготовки до навчання у школі. Проаналізувавши Інтернет мережу ми виділили наступні сайти фірм, котрі займаються працевлаштуванням нянь,

гувернерів та педагогів-вчителів в Україні. Серед них найбільш широко відомі такі: «Матіола» (<http://www.matiola.com.ua>), «Пелюстки» (<http://www.peliystku.com.ua>) «Наша няня» (<http://www.nashanyanya.com.ua>), «Homey» (<https://homey.pro>), «Trud-box» (<http://trudbox.com.ua>), «Jooble» (<https://ua.jooble.org>), «Flagm ін.а» (<https://flagma.ua>) та інші.

Сьогодні професія «гувернер» включена до переліку спеціальностей, існуючих в Україні («Класифікатор професій (із змінами та доповненнями)», код спеціальності — № 5131), що вказує на її офіційне визнання й інтенсивне поширення в Україні.

Провівши аналіз педагогічних словників ми встановили, що гувернер – *це особливий тип педагогічного працівника, який скеровує розвиток дитини, управляє процесами навчання й виховання у всій їх багатогранності на основі індивідуального підходу та відповідно до здібностей, нахилів, інтересів дітей.* Гувернерська діяльність вирізняється глибокою особистісною спрямованістю, є персоналізованою, може відбуватися в індивідуальних чи колективних формах (за умови наявності у сім'ї різновікових дітей), охоплює елементи навчання, виховання, розвитку та соціалізації особистості, має специфічні завдання, зміст, методи, має неформальний й комфортний характер для усіх її учасників.

4. Розвиток гувернерства як педагогічного явища в сучасній Україні, на думку науковців, характеризується певними тенденціями:

- *по-перше*, гувернерство займає проміжну ланку між загальноосвітньою системою й індивідуальним напрямом освіти, оскільки сучасні діти здебільшого відвідують школу й гувернер виступає в ролі «додаткового помічника». Лише виняткові обставини примушують батьків залучати до суто домашньої освіти гувернерів-учителів, які в змозі надати певний стандарт освіти в обмежених умовах (діти з обмеженими можливостями або ті, які мають важкі хронічні захворювання);

- *по-друге*, гувернер радше виконує роль вихователя та наставника, ніж учителя. Саме функції організації виховання та його координації є одними з провідних для сучасного гувернера, зокрема із соціально-педагогічних позицій;

- *по-третє*, діяльність гувернера в родині обмежена віком дитини (дошкільний або молодший шкільний вік). Соціально-педагогічний підхід до гувернерської діяльності має нівелювати головні недоліки сучасного гувернерства (вікові обмеження та матеріальний стан родин, що запрошують домашнього наставника) та запропонувати варіанти гармонійного вирішення суперечностей організації виховання, його фінансування та добору контингенту фахівців для роботи;

- *по-четверте*, іноді функції гувернера збігаються з функціями інших фахівців (дефектологом, сімейним соціальним педагогом). Гувернер повинен знати, як працювати з дітьми з особливими потребами, тобто володіти азами дефектології та корекційної педагогіки, а також обов'язково має активізувати виховний потенціал родини, але соціально-педагогічний потенціал гувернерства реалізовуватиметься через соціальне виховання.

5. Гувернер як особливий педагог для ефективного виконання професійних функцій та обов'язків повинен володіти системою компетенцій: педагогічною; соціально-правовою; комунікативною; творчими уміннями й навичками.

Варто також відзначити, що діяльність гувернера зорієнтована на роботу з усіма категоріями дітей, а саме: фізично і психічно здоровими, з обмеженими функціональними можливостями, з незначними порушеннями здоров'я, соціальними проблемами, обдарованими дітьми.

На підставі викладено ми визначили такі **функції гувернера**: виховна; освітня; діагностична, прогностична; соціалізуюча; комунікативна; попереджувально-профілактична; організаторська; консультативна; охоронно-захисна; корекційно-реабілітаційна; соціально-терапевтична; посередницька.

Провівши аналіз психолого-педагогічної літератури щодо вимог та особистісно-професійних рис до особистості гувернера ми виділили найбільш актуальні у сучасних вимогах нашого суспільства:

Кваліфікаційні вимоги: гувернер повинен знати: основні положення «Конвенції про права дитини», законодавство України («Про освіту», «Про дошкільну освіту», «Про охорону праці», «Про фізичну культуру та спорт»,

«Про державну мову»), правила та норми безпеки життєдіяльності людини; вікові анатоמו-фізіологічні, психічні особливості розвитку та формування дитини дошкільного та молодшого шкільного віку; науково-педагогічні засади організації домашнього виховання та навчання дитини; основи вікової та педагогічної психології, сімейної психології, педіатрії, гігієни і дієтології дитини; основи етнопедагогіки та характеристику основних епох світової культури; основні закономірності взаємодії дитини з довкіллям; дитячі ігри (творчі, розвивальні, креативні тренінги) та іграшки, їхні виховні можливості і функції; дитячу літературу, найвідоміші твори мистецтва для дітей; методику навчання грамоти та початки математики для підготовки до школи; методику навчання основам образотворчого та декоративно-ужиткового мистецтва й музичного розвитку дитини; засоби та форми розвиткової діяльності та виховної роботи для формування в дитини загальної культури; правила організації активного та творчого дозвілля дитини (індивідуальні, групові та в сім'ї); правила поведінки в екстремальних ситуаціях; історію рідного краю, міста, його пам'ятки культури та навчальні заклади для дітей; основи етики, екологічної культури; інформаційно-комп'ютерні технології).

Гувернер повинен уміти: забезпечувати догляд, оздоровлення, розвивати режимні процес, вивчати і всебічно розвивати особистість дитини та її здібності; задовольняти та сприяти розвитку інтелектуальних та емоційних потреб дитини; готувати дитину до виконання необхідних соціальних ролей (до навчання в школі), в разі потреби захищати її життя, честь і гідність, використовуючи ефективні методи, засоби і форми роботи; готувати вихованців до свідомого життя в дусі взаєморозуміння; виховувати у дитини повагу до батьків, жінки, родини, культурно-національних, духовних історичних цінностей України, країни походження, дбайливе ставлення до навколишнього середовища; запобігати розвитку шкідливих звичок, пропагувати здоровий спосіб життя; ефективно працювати з батьками, надавати їм консультаційну допомогу з питань навчання, виховання, розвитку їхньої дитини.

Загально-професійні вимоги: повинен вміти раціонально та ефективно організовувати свою роботу; повинен вміти використовувати в разі необхідності засоби попередження й усунення природних і непередбачених негативних явищ (пожежі, аварії тощо); знати інформаційні технології.

Особистісні якості гувернера: розвинені інтелектуальні та педагогічні здібності; гарна пам'ять; сильна воля, витримка та терпіння; загальна культура та морально-етичні якості; розвинена ерудиція; доброзичливість і толерантність; спостережливість; такт і мудрість, щоб безболісно увійти до чужої родини.

Вимоги до індивідуально-психологічних особливостей: любов до дітей; чуйність, доброзичливість; всебічно розвинена ерудиція; терплячість і врівноваженість; вміння керувати увагою дитини; комунікативність; вміння вислухати та співпереживати; охайність та акуратність; висока загальна культура; здатність до імпровізації; працездатність і самовіддача.

Теоретична підготовка педагогів до здійснення гувернерської діяльності у закладах вищої освіти України здійснюється шляхом спеціалізацій і введення у навчальні плани навчання майбутніх педагогів відповідних дисциплін. Введення спеціалізації, звичайно, максимально сприяє формуванню професіоналізму майбутнього фахівця, його готовності до виконання професійних обов'язків, стимулює його професійне і особистісне зростання. Важливим кроком у підготовці до гувернерства є і введення в навчальні плани освіти педагогів дисципліни «Технології роботи гувернера». В той же час загальною проблемою навчання є проблема забезпечення якісної практичної підготовки у період університетського навчання з урахуванням специфіки професійної діяльності гувернера, сприяння творчому вияву майбутніх фахівців, формування прогностично-проективних умінь у здійсненні навчально-виховного процесу в домашніх умовах.

Так, гувернер будь-якої спеціалізації повинен володіти знаннями із: загальної, вікової, педагогічної, соціальної психології, психології сім'ї; загальної, дошкільної, соціальної, реабілітаційної педагогіки, дефектології, медико-соціальних основ роботи з дітьми; основ соціальної роботи з сім'єю;

фізіології, анатомії дитини, основ гігієни та педіатрії; методик навчання і виховання дітей різного віку; повинен добре володіти державною та іноземною мовами; мати високий загальний рівень розвитку.

Сьогодні в Україні підготовку гувернерів та соціальних гувернерів як спеціалізації педагогів здійснюють такі заклади, як Національний педагогічний університет ім. М.П. Драгоманова, Черкаський державний університет ім. Б. Хмельницького, Кам'янець-Подільський державний університет ім. І. Огієнка, Чернівецький національний університет ім. Ю. Федьковича та інші.

В Рівненському державному гуманітарному університеті до програми підготовки студентів спеціальності 013 «Початкова освіта» освітньо-кваліфікаційного рівня бакалавр включено дисципліну «Теорія та методика діяльності гувернера з дітьми з/без особливих освітніх потреб», мета якої у розвитку в студентів професійного інтересу до питань і проблем виховання дітей молодшого шкільного віку в сімейному середовищі, усвідомлення важливості і необхідності для формування особистості дитини.

Отже, гувернер – це особливий педагогічний працівник, який здійснює освітньо-виховну, розвивальну та інші професійні функції педагога в умовах сім'ї. Професійна компетентність – базова характеристика діяльності фахівця, зокрема, гувернера, включає змістовий (знання), процесуальний (уміння) компоненти, а критерієм ефективності професійної підготовки повинна бути сформована професійна компетентність – складна взаємодія професійних і особистісних характеристик. Професійна компетентність гувернера постає як синтез когнітивного, наочно-практичного й особистісного досвіду. При цьому компетентність, виступаючи результатом навчання, є наслідком саморозвитку індивіда, узагальнення особистісного і діяльнісного досвіду.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів розвитку інституту гувернерства в Україні XIX – початку XXI ст. та потребує подальшого науково-теоретичного осмислення та практичного втілення шляхів, форм та методів формування професійних компетенцій гувернера у період навчання у ЗВО.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Агаркова, Н. Законодавче забезпечення соціально-правового захисту дітей (2002-2005 р.р.) // Рідна школа. 2007. №2. С. 9 - 12.
2. Акіншева І. П. Особливості розвитку гувернерства на сучасному етапі / Вісник ЛНУ імені Тараса Шевченка № 17 (180), Ч. II, 2009, С. 52-58.
3. Акіншева І. П. Технологія роботи соціального гувернера: метод. посіб. для студ. спец. «Соціальна педагогіка та практична психологія», «Соціальна педагогіка та основи правознавства» / Луганський національний ун-т ім. Тараса Шевченка. Луганськ : Альма-матер, 2008. 164с.
4. Артемова, Л. Соціалізація дитини в родині // Дошкільне виховання. 2004. №3. С. 3 - 5.
5. Артемова Л.В. Історія педагогіки України : Підручник. К. : Либідь, 2006. 424 с.
6. Архітектоніка курсу «Гувернерство» // Збірник наукових праць [Херсонського державного університету]. Педагогічні науки. 2017. Вип. 77(2). С. 114-116. Режим доступу: [<http://nbuv.gov.ua/UJRN/>].
7. Бардінов А. Актуалізація провідних ідей і досвіду підготовки вихователя-гувернера в сучасних умовах // Соціально-педагогічні проблеми сучасної середньої та вищої освіти в Україні: Зб. наук. пр. / Житом. держ. пед. ун-т ім. І. Франка. Житомир, 2002.
8. Біла книга національної освіти України / Т.Ф. Алексеєнко, В.М. Аніщенко, Г.О. Балл [та ін.]; за заг. ред. акад. В.Г. Кременя; НАПН України. Київ: Інформ. системи, 2012. 342 с.
9. Бондаренко З. Гувернерство як професійна компетенція колекційного педагога. Імідж сучасного педагога. №14, 2004, С. 48-52.
10. Верхоляк М.Р. Теоретико-методичні засади навчально-виховної діяльності соціального гувернера: навчально-методичний посібник. Львів, Видавництво «Растр-7», 2018. 188 с.

11. Вікова та педагогічна психологія: Навч. посіб. / О.В. Скрипченко, Л.В. Долинська, З.В. Огороднійчук та ін. 2-ге вид. К.: Каравела, 2007. 400 с.
12. Гайдукевич В. І. Навчальна програма дисципліни «Основи соціального гувернерства». К.: ДП. Вид. дім «Персонал», 2010. 19 с.
13. Гончаренко С.У. Український педагогічний словник. К.: Либідь, 1997. 376 с.
14. Енциклопедія освіти / Акад. пед. наук України; голов. ред. В.Г. Кремень. К. : Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
15. Ерніязова В. Стиль сімейного виховання і майбутнє дитини / Педагогіка і психологія професійної освіти. 2002. № 3. С. 224–228.
16. Інспекторова Т.С. Теорія та методика діяльності сімейного педагога. Умань. РВЦ «Софія», 2009. 76 с.
17. Історія дошкільної педагогіки: Хрестоматія / Упоряд.: З. Н. Борисова, В. З. Смаль. 2-е вид. доп. К.: Вища шк., 1990. 423 с, с.77-105
18. Заєць С.С. Теоретичні засади діяльності соціального гувернера в умовах сім'ї. // Нова педагогічна думка. 2014. № 4. С. 131-134.
19. Зарубіжна педагогічна хроніка / Відп. за вип. І.Г. Тараненко, Б.Ф. Мельниченко, Г.В. Степаненко. К., 1992. 42 с.
20. Золотухіна С.Т. Теорія і практика підготовки домашніх наставників (історико-педагогічний аспект). Харків: Нове слово, 2006. 206 с.
21. Кобилянська Л. І. Сучасні педагогічні технології підготовки майбутніх гувернерів : навч. - метод. посібник. Чернівці: Чернівецький національний університет, 2012. 248 с.
22. Кобилянська Л. Гувернерство як предмет науково-педагогічного аналізу/ Вісник Львів. ун-ту, Серія педагогіка. 2012. Вип. 28. С. 91–99.
23. Історія української школи і педагогіки : навч. посіб. / О.О. Любар, М.Г. Стельмахович, Д.Т. Федоренко ; за ред. О.О. Любара. К. : Т-во «Знання», КОО, 2003. 450 с.

23. Коменский Я.А., Локк Дж., Руссо Ж.Ж., Песталоцци И.Г. Педагогическое наследие / Сост. В.М. Кларин, А.Н. Джуринский. Москва: Педагогика, 1987. 413 с.
24. Макаренко А. С. Собр. соч.: В 7 т. Москва: Изд-во АПН, 1957. Т.4. 552 с.; Т.5. 558 с.
25. Максимовська Н.О. Гувернерство в сучасних умовах: соціально-педагогічний аспект // Соціальна педагогіка: теорія та практика. 2009. № 3. С. 11–16.
26. Маценко Л.М. Методика роботи гувернера: навчально-методичний посібник для підготовки фахівців напряму 0101 – «Педагогічна освіта» зі спеціальності 6.010103 «Соціальна педагогіка». К.: ДАКККіМ, 2010. 242с.
27. Медвідь Л.А. Історія національної освіти і педагогічної думки в Україні: Навч. Посіб. К.: Вікар, 2003. 335 с.
28. Мельник І.М. Методичні рекомендації вибіркової навчальної дисципліни "Соціальне гувернерство" для студентів за напрямом підготовки бакалавр, 01 Освіта, спеціальністю 012 Дошкільна освіта Луцьк: П.П.Іванюк В.П., 2018. 66 с
29. Нові форми здобуття дошкільної освіти / Автор-упоряд. Л.А. Грицюк, М.І. Каратаєва. Тернопіль: Мандрівець, 2005. 256 с.
30. Павелків Р.В. Дитяча психологія: Навч. посіб. К. Академвидав, 2008. 432 с.
31. Підготовка (перепідготовка) фахівців з професії гувернер в умовах інституту післядипломної педагогічної освіти / А.Бардінов, ISSN 2075 – 146 X. Витоки педагогічної майстерності. 2017. В. 19, С. 32-41.
32. Побірченко Н. Диплом для гувернантки // Освіта, 2000. № 44. С. 3.
33. Поніманська Т.І. Дошкільна педагогіка: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. К.: Академвидав, 2004. 456 с.
34. Професіограма гувернера Джона Локка та її проекція на професійну підготовку домашніх вихователів/гувернерів в Україні / Л.І. Кобилянська. Актуальні питання теорії та практики психолого-педагогічної підготовки

майбутніх фахівців : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (Хмельницький, 24–25 квітня 2014 р.) / [ред. колегія: Є.М. Потапчук (голов. ред.), О.В. Кулешова, Л.О. Подкоритова, В.К. Гаврилькевич, Л.Г. Параскевич] / М-во освіти і науки України, Хмельницький нац. ун-т, Каф. практи. психол. та педагог. Хмельницький : ХНУ, 2014. 172 с.

35. Савельєва Н.М. Гувернерство як вид професійної педагогічної діяльності / Збірник наук. Праць ПДПУ ім. В.Г. Короленка. Вип. 2 (28-29). Серія «Педагогічні науки». Полтава, 2003. С. 134–137.

36. Савельєва Н.М. Методика роботи гувернера: Навчально-методичний посібник для самостійної роботи студентів. Полтава, 2004. 96 с.

37. Сарапулова Є. Г. Психолого-педагогічні основи навчально-виховної діяльності гувернера: монографія / Є. Г. Сарапулова. К.: МАУП, 2003. 264 с.

38. Сарапулова Є.Г. Програма навчального курсу «Методика роботи гувернера» / Соціальна педагогіка. Для спеціальності 7.01.06. К.: Час молоді, 1999. С. 97-111.

39. Сарапулова Є.Г. Професійна підготовка гувернерів: ретроспективний огляд - сучасність - перспективи // Педагогіка і психологія. 2000. № 4. С. 134-139.

40. Сарапулова Є.Г. Організація системи домашнього навчання й виховання на державному рівні // Педагогіка і психологія. 2000. №2. С. 131-137.

41. Сарапулова Є.Г. Історичний досвід фахової підготовки гувернерів у Російській імперії. // Педагогіка і психологія. 2000. № 3. С. 140-147.

42. Сарапулова Є.Г. Статус гувернера в суспільстві. // Світло, 2000. № 4. С. 77-80.

43. Сарапулова Є.Г. Шляхи підвищення педагогічного рівня батьків і гувернерів у Російській імперії (наприкінці ХІХ – на початку ХХ століття). // Збірник наук. праць Української Акад. держ. упр. при Президентові України: Вип. 1. К., 2001. С. 168-173.

44. Синявський В.В. Професіограми і психограми професій педагогічного спрямування : метод. посібник. Кіровоград : Імекс - ЛТД, 2014. 84 с.

45. Сисоєва С.О., Соколова І.В. Нариси з історії розвитку педагогічної думки: Навчальний посібник. К.: Центр навчальної літератури, 2003. 308 с.
46. Сисоєва С.О. Основи педагогічної творчості: Підручник. К.: Міленіум, 2006. 344с.
47. Сисоєва С.О. Педагогічна творчість: Монографія. Х., К.: Книжкове видавн. «Каравела», 1998. 150 с.
48. Сисоєва С.О., Поясок Т.Б. Психологія та педагогіка: Підручник для студ. вищ. навч. закл. непедагогічного профілю. К.: Міленіум, 2005. 520 с.
49. Скільський Д.М. Історія української педагогіки. Ілюстрований навч. посібник. Тернопіль : Навчальна книга. Богдан, 2012. 340 с
50. Соціальна педагогіка: навчально-методичний комплекс / За ред. А.Й. Капської. К.: ДЦССМ, 2003. 338 с.
51. Специфіка роботи соціального гувернера з сім'ями, що мають дітей з особливими потребами: Метод. рекомендації / Чернівецький національний ун-т ім. Ю.Федьковича / Л.І. Кобилянська (уклад.). Чернівці : ЧНУ, 2001. 38 с.
52. Стинська В. Г. Робота гувернера: історико-педагогічний аспект: Метод. рек. / Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. Кафедра історії педагогіки. Івано-Франківськ, 2005. 72 с.
53. Субтельний О. Україна: історія. К.: Либідь, 1993. 720 с.
54. Сухомлинський В.О. Вибрані твори: в 5т. К.: Рад. школа, 1977. Т.5 639с.
55. Сучасний гувернер як особливий тип педагога: формування професійної компетентності в період вузівської підготовки / Л.Кобилянська, Проблеми підготовки сучасного вчителя № 4 (Ч. 2), 2011, С. 171-177.
56. Сучасні надбання у сфері педагогічної діяльності домашніх наставників–гувернерів / О. Корх–Черба. Гуманізація навчально-виховного процесу: Збірник наукових праць. Випуск XXX. / За загальною редакцією В.І.Сипченка. Слов'янськ: Видавничий центр СДПУ, 2006. 198 с.
57. Теоретичні основи конструювання змісту професійної підготовки гувернерів у вищих навчальних закладах / Проблеми сучасної педагогічної освіти. Сер: Педагогіка і психологія. С.171-172.

58. Теорія та методика діяльності сімейного педагога: навч.-метод. посіб. / Т.С. Інспекторова. Умань: Софія, 2009. 76 с.
59. Технологія роботи соціального гувернера: навч. посібн. / В.І.Леонова. Одеса:видавець Букаєв Вадим Вікторович, 2017. 244 с.
60. Ушинський К.Д. Людина як предмет виховання. Спроба педагогічної антропології. Вибрані педагогічні твори : у 2 т. / редкол.: В.М. Столетов [та ін.]. Київ: Наукова думка, 1983. Т.1. 326 с.
61. Ушинский К.Д. Собрание сочинений: в 11 т. Львов: АПН РСФСР, 1948. Т. 3. 692 с.
62. Фахова підготовка соціальних педагогів до здійснення гувернерської діяльності/ Хлебик. С.Р. Психолого-педагогічні науки. 2012. № 5.
63. Формування професійного іміджу майбутнього гувернера у процесі навчання у ВНЗ / Л.І Кобилянська // Науковий часопис НПУ імені М.П. Драгоманова. Серія 16: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики. 2014. Вип. 22. С. 88-94. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_016_2014_22_22].
64. Хлебик С.Р. Гувернерське виховання в Україні: досвід та перспективи // Вісник Чернігівського держ. педагог. ун-ту. Серія: Педагогічні науки. Чернігів, 2009. Вип. 61. С. 172-176.
65. Шароватова О.П. Підготовка гувернерів: історія та сучасність // Наукові записки кафедри педагогіки Харківського національного університету ім. В.Н. Каразіна. Вип. 17. Х. 2006.
66. Шароватова О.П. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до гувернерської діяльності в умовах сучасного вищого навчального закладу // Теоретико-методичні проблеми виховання дітей та учнівської молоді : зб. наук. пр. / Акад. пед. наук України, Ін-т пробл. виховання. Вип. 13, К.1. Х. 2006.
67. Шароватова О.П. Модель гувернерської діяльності соціального педагога // Науковий часопис НПУ ім. М.П. Драгоманова: [зб. наук. пр.]. Вип. 4. К. 2006.

68. Шароватова О.П. Інститут гувернерства в сучасному соціокультурному просторі / Культура та інформаційне суспільство XXI століття: матеріали Всеукр. наук. – теорет. конф. молодих учених. Харків: ХДАК, 2009. С. 72-73.

69. Шароватова О.П. Модель професійно підготовки до гувернерської діяльності. / Сприяння здоров'ю дітей та молоді: теоретико-методичні аспекти. Волин. Нац. ун-т ім. Л. Українки. Луцьк, 2009. С. 632-641.

70. Шароватова О.П. Сучасний інститут гувернерства – відродження традицій домашнього виховання. / Традиційна культура в умовах глобалізації: родинна субкультура і обдарованість. Харк. обл. центр нар. творчості. Х., 2009. С. 238-242.

71. Шульженко Д.І., Ліснічук О.В. Робота гувернера-психопедагога з корекції інтелектуальних та аустичних порушень у дітей. Науково-методичний посібник. Київ, НПУ імені М.П. Драгоманова, 2006. 250 с.

Електронні ресурси:

1. 72. Про Національну доктрину розвитку освіти [Електронний ресурс] – Режим доступу: [<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002>] (дата звернення: 28. 03. 2020)

73. Закон України Про освіту [Електронний ресурс] – Режим доступу: [<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>]

74. Закон України Про дошкільну освіту [Електронний ресурс] – Режим доступу: [<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19>]

75. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: [<http://zakon.rada.gov.ua/laws/show/344/2013>]

76. Концепція розвитку освіти України на період 2015 – 2025 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: http://tnpu.edu.ua/EKTS/proekt_koncepc.pdf

77. Класифікатор професій та кваліфікаційні характеристики [Електронний ресурс] – Режим доступу: [\[https://www.msp.gov.ua/timeline/Klasifikator-profesiy-.html\]](https://www.msp.gov.ua/timeline/Klasifikator-profesiy-.html)

78. Словник з курсу «Основи педагогічної майстерності» [Електронний ресурс] – Режим доступу: [\[http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/405/1/Slovnuk%20Osnovu%20ped%20masterstva.pdf\]](http://dspace.luguniv.edu.ua/jspui/bitstream/123456789/405/1/Slovnuk%20Osnovu%20ped%20masterstva.pdf)

79. Словник педагогічних термінів [Електронний ресурс] – Режим доступу: [\[https://pidruchniki.com/pedagogika/slovnik_pedagogichnih_terminiv\]](https://pidruchniki.com/pedagogika/slovnik_pedagogichnih_terminiv)

80. Словник психолого-педагогічних понять і термінів [Електронний ресурс] – Режим доступу: [\[http://ru.osvita.ua/school/method/psychology/1270/\]](http://ru.osvita.ua/school/method/psychology/1270/)

81. Термінологічний словник [Електронний ресурс] – Режим доступу: [\[https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/8prishak_osnovy_psiholog_pedagogiki/slov.htm\]](https://web.posibnyky.vntu.edu.ua/icgn/8prishak_osnovy_psiholog_pedagogiki/slov.htm)

82. Термінологічний словник [Електронний ресурс] – Режим доступу: [\[http://ru.osvita.ua/school/method/348/\]](http://ru.osvita.ua/school/method/348/)

83. Словник психологічних термінів [Електронний ресурс] – Режим доступу: [\[http://www.ahmerov.com/book_1267_chapter_22_SLOVNIK_PSIKHOLOGCHNI_KH_TERMNV.html\]](http://www.ahmerov.com/book_1267_chapter_22_SLOVNIK_PSIKHOLOGCHNI_KH_TERMNV.html)

84. Філософський енциклопедичний словник [Електронний ресурс] – Режим доступу: [\[http://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovyk.pdf\]](http://shron1.chtyvo.org.ua/Shynkaruk_Volodymyr/Filosofskyi_entsyklopedychnyi_slovyk.pdf)

85. Словник термінів і понять [Електронний ресурс] – Режим доступу: [\[https://stud.com.ua/56710/pedagogika/slovnik_terminiv_ponyat\]](https://stud.com.ua/56710/pedagogika/slovnik_terminiv_ponyat)

86. Словник етнографічних (етнологічних) понять і термінів [Електронний ресурс] – Режим доступу: [\[http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6295/1/Schapoval.pdf\]](http://dspace.pnpu.edu.ua/bitstream/123456789/6295/1/Schapoval.pdf)

ДОДАТКИ

Додаток А

ПРОФЕСІОГРАМИ І ПСИХОГРАМИ ПРОФЕСІЙ ПЕДАГОГІЧНОГО СПРЯМУВАННЯ ГУВЕРНЕР

Загальна характеристика професії

В наш час, коли значна кількість дітей у зв'язку зі шкільним графіком занять (у гуртках іноземних мов, в музичних та хореографічних студіях та ін.) через серйозні захворювання чи інші причини не відвідує дошкільних закладів та груп продовженого дня, виникла потреба у гувернерах-професіоналах. Соціальне замовлення на професію гувернера постало і у зв'язку з доцільністю здійснення індивідуального виховання особливо обдарованих дітей, дітей з девіантною поведінкою, хронічними захворюваннями. Гувернер як фахівець потрібен дитині під час тривалої хвороби і в реабілітаційний період. Він надає кваліфіковану допомогу учням, які відстають від ровесників у навчанні, в період підготовки дітей до вступу у перший клас і в період адаптації до нового шкільного режиму дня.

Таким чином, відновлення цієї професії можна вважати прогресивним явищем, виявом особливої турботи про підростаюче покоління.

Виховання дітей у сім'ї є однією з найбільш складних і завжди актуальних проблем людства. На виховання дітей у сім'ї впливають: структура сім'ї, усталений стиль спілкування, зайнятість та вподобання батьків, матеріальні та житлові умови та ін.

Специфікою виховання дітей у сім'ї є виховання фізично здорової дитини без аномальних відхилень у поведінці і без хвороб.

З давніх часів у сім'ї з великим достатком запрошували для виховання малюків освічених фахівців-гувернерів. Така традиція поновилась і в наш час.

Гувернери працюють як погодинні доглядачі дітей, так і вихователі у сім'ї. Все залежить від матеріального статку сім'ї та стану здоров'я і поведінки дитини. Погодинні доглядачі дітей купають їх, одягають та годують, наглядають за їхніми іграми, чистять та перуть їх одяг, миють та прибирають дитячі кімнати. Вони також укладають їх спати, читають їм книжки, водять їх до лікаря та привчають до дисципліни.

Деякі складніші проблеми стоять перед гувернером, який займається вихованням дитини у сім'ї.

Перш за все, гувернант готується до появи у сім'ї, першого знайомства з членами сім'ї та дитиною. Після знайомства з сім'єю, виявлення форми і структури сім'ї, визначення усталеного стилю спілкування, зайнятості і вподобань батьків та причин, які викликали необхідність найняти вихователя, гувернер складає стратегічний та тактичний план щодо налагодження стосунків з дитиною, сім'єю загалом і кожним її членом зокрема.

Для визначення індивідуальних особливостей характеру виховання, гувернер підбирає тести і проводить тестування. Тут у нього можуть з'явитися труднощі з підбором тестів, тестуванням, повідомленням про їх результати батькам, бо можливі відхилення у поведінці дітей та їх розвитку.

Слід звернути увагу на психолого-педагогічні основи організації роботи гувернера з дітьми різних вікових груп.

Особливості світосприймання та реакції на слова і дії гувернера у дітей різного віку різні. Результативність виховного процесу залежить від впливу загальних вікових, індивідуальних, стабільних і нестабільних новоутворень у характері вихованця.

Свою специфіку має робота гувернера з дітьми з девіантною поведінкою та хронічними захворюваннями. Гувернер визначає характеристику відхилень у поведінці дітей, їх причини і планує комплекс виховних дій, спрямований на нормалізацію поведінки вихованця. Свої особливості має виховання дітей з хронічними захворюваннями. Поведінка гувернера під час тривалої хвороби, у реабілітаційний період після перенесення захворювання має свою специфіку. Наприклад, коли дитина з високою температурою свідомо провокує конфлікт, не хоче приймати ліки, хоче кататися на ковзанах, то гувернер повинен розробити варіанти виходу з таких ситуацій.

Гувернер розробляє план виховної роботи з агресивною дитиною, спрямований на подолання цієї якості, планує роботу із замкнутою дитиною у випадку, коли причиною замкнутості є занижена самооцінка. Він розробляє режим дня і обирає оптимальний для дитини — усталений чи класичний.

Надалі гувернер займається вихованням у дитини самостійності, обережності, культури поведінки вдома, у громадських місцях, на природі.

Особливу увагу гувернер приділяє загальному розвитку дитини. Він визначає знання і вміння дитини, методику навчання її основам читання, писання, математики та підготовки дитини до школи. Учням молодших класів надає допомогу у приготуванні домашніх завдань.

Свою специфіку має і робота гувернера з навчання дітей у сім'ї іноземним мовам, музиці, танцям, образотворчому мистецтву. Він вивчає причини, мету індивідуального навчання дитини, умови, відношення батьків та самої дитини, наявність у дитини природних задатків і відповідної бази. З урахуванням цієї інформації гувернер складає план і методику індивідуального навчання дитини в домашніх умовах. Взагалі гувернери спостерігають, як розвиваються діти й обговорюють з батьками проблеми їх розвитку, займаються корекцією поведінки дітей, їхніх звичок.

Слід зазначити, що крім цієї роботи гувернери можуть виконувати й інші обов'язки, які можуть бути пов'язані з доглядом за особами похилого віку, приготуванням їм їжі, годуванням домашніх тварин, відповідями на телефонні дзвінки, викликом робітників-ремонтників та наглядом за ремонтними роботами.

За класифікацією професій гувернер належить до професій типу «людина-людина».

Санітарно-гігієнічні умови та безпека праці

Гувернери, як правило, працюють у комфортабельних будинках та апартаментах з побутовим мікрокліматом. Одні приїжджають на роботу, інші можуть проживати у будинку, де працюють, маючи окрему кімнату. Робота розумова, напружена. Робочий час ненормований. Вони можуть працювати вечорами та у вихідні дні, але за це вони отримують додаткову платню. Обмежень щодо статі і віку в принципі немає, але перевага віддається жінкам.

Несприятливими факторами є режим праці та відпочинку, емоційне та нервово напруження.

Вимоги професії до особистості працівника

Професія гувернера пред'являє свої специфічні вимоги до працівника. Гувернер навчає дітей рахувати, читати, писати, організовує для них ігри, розповідає казки, цікаві історії, тому він повинен бути зібраним, організованим, терплячим, здатним до емоцій. Окрім того, він повинен знати вікову та педагогічну психологію, педагогіку, бути широко освіченою, ерудованою людиною. Важливо мати комунікативні та організаторські здібності, здатність до емпатії (розуміння почуттів інших людей).

Гувернер повинен мати гарні манери, високий рівень загального інтелекту, широкий кругозір і ерудицію, хорошу координацію рухів. Він повинен бути врівноваженою людиною, бажано жвавою, із сильним характером, емоційно стабільним, мати довготривалу і оперативну пам'ять, переключення і розподіл уваги, розвинене наочно-образне і абстрактно-логічне мислення.

Гувернер має бути охайним, акуратним, приємним у спілкуванні, доброзичливим, спостережливим.

Професійне навчання

Гувернерів готують у педагогічних училищах, коледжах, педагогічних інститутах та на спеціалізованих курсах різних форм власності. Для вступу необхідно мати хорошу зовнішність, здібності до педагогічної діяльності, любити дітей. Необхідні глибокі знання дитячої психології і педагогіки.

Гувернер повинен любити і вміти грати на музичних інструментах, танцювати, малювати, знати іноземну мову.

Особи, які мають педагогічну або психологічну освіту, можуть легко пройти перепідготовку і працювати гувернером.

Протипоказання до навчання та професійної діяльності

Професія гувернера не рекомендується особам, які мають захворювання опорно-рухового апарату, функціональні розлади серцево-судинної та нервової системи, інфекційні та алергічні хвороби, дефекти мови та виразні фізичні вади.

Психофізичними протипоказаннями для оволодіння професією гувернера є емоційна неврівноваженість, низький рівень комунікативних і організаторських здібностей, розподіл уваги.

Заробіток та перспективи зайнятості

Заробітна плата гувернера оговорується при укладенні контракту. Вона як правило становить комерційну таємницю.

Кар'єра губернатора залежить від рівня освіти, здібностей, інтелігентності і культури. Вони переважно працюють у приватних осіб. Останнім часом потреба у таких працівниках зростає. Ті, хто знає іноземні мови, має вищу освіту та досвід роботи з дітьми не менше 3-х років, проблем з працевлаштуванням не матимуть.

Можливе відкриття приватної фірми, робота за кордоном. Взагалі, ризик безробіття невеликий.

Близькі професії: вчитель, вихователь, економка, патронажна сестра.

Психограма професії губернатора

Професійно важливі якості	Психодіагностичні методики	Діагностичні показники
1. Професійна спрямованість	Тест Голланда	С+, К+, А
2. Стыль спілкування	Тест Лірі-Шейна	довірко-діалоговий альтруїстичний рефлексивно-маніпулятивний
3. Сенсомоторика: – точність рухів; – координація рухів	«Лабіринт» «Сенсомоторна проба»	вище за середній рівень
4. Увага: – розподіл; – переключення	ВН-2 «Додавання чисел з переключенням»	середній рівень
5. Пам'ять: – довготривала; – оперативна	«Числові ряди» КНОП-1	вище за середній рівень
6. Мислення: – наочно-образне; – абстрактно-логічне	ТІП Тест Амтхауера	вище за середній рівень
7. Інтелект: – загальний; – вербальний	Тест Амтхауера Тест Векслера	вище за середній рівень
8. Емоційно-вольові якості: – емоційна стабільність; – відповідальність; – дисциплінованість; – толерантність; – самоконтроль	Тест Кеттела 16ФО-187-А	С+, G+, Q1+, Q3+, М
9. Комунікативні особливості: – емпатія; – доброзичливість	Тест Мехрабяна	високий рівень